

8 28252
KOLOZSVÁRI—SZEGEDI ÉRTEKEZÉSEK
A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNELEM KÖRÉBŐL.

24. sz.

I. APAFI MIHÁLY ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGE

(1661—1690)

IRTA:

HALMAY ISTVÁN.

SZEGED. 1934.

JUHÁSZ ISTVÁN KÖNYVNYOMDÁJA, GIZELLA-TÉR 4. SZ.
A SZERZŐ KIADÁSA.

XB 138562

V3 28252

153

KOLOZSVÁRI—SZEGEDI ÉRTEKEZÉSEK
A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNELEM KÖRÉBŐL.

24. sz.

107 3573

I. APAFI MIHÁLY
ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGE

(1661—1690)

IRTA:

HALMAY ISTVÁN.

SZEGED. 1934.

JUHÁSZ ISTVÁN KÖNYVNYOMDÁJA, GIZELLA-TÉR 4. SZ.

A SZERZŐ KIADÁSA.

A SZEGEDI MAGYAR KIRÁLYI FERENCZ JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KARÁHOZ BENYÚJ-
TOTT DOKTORI ÉRTEKEZÉS.

Bíráló : Dr. ERDÉLYI LÁSZLÓ egyetemi ny. r. tanár.

Társbíráló : Dr. FÓGEL JÓZSEF egyetemi ny. r. tanár.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000356082

Sz 1/91:

28252

ELŐSZÓ.

Az erdélyi fejedelemség Apafi uralma alatt már csak árnyéka volt önmagának. II. Rákóczi György szerencsétlen vállalata folytán abból a magasságból, amelyen addig volt, hihetetlen mélységbe zuhant alá. A török folytonos betörései, borzalmas pusztításai, a tatárok kegyetlenségei, a rabláncra fűzött emberek ezreinek elhurcolása a hazából, a folytonosan nagyobbodó sarcok és adók, amelyeket a Porta könyörtelenül behajtott, végtelenül kimerítették Erdélyt és Apafi Mihály nem volt arra termett ember, hogy visszaállítsa a régi, ragyogó, fényes, hatalmas Erdélyt, Azt a méltóságot, melyet egy Báthory István, Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György viselt, Apafi nem volt alkalmas kellően betölteni. Az ő „megválasztásával” (1661. nov. 22.) bukott el a független Erdély, melynek feladatai közé tartozott a magyar szabadságnak a megvédése a német és a török ellen. Az idők változásával 1687-ben megszűnt a török főnhatóság és az ország visszakerült újra a Szentkorona uralma alá.

Forrásanyagunk — a felhasznált irodalmon kívül — főképen a kor törvényeit használtam, melyek nagyon jellemző és hű adatokat nyújtanak művelődéstörténeti korfestéshez. A törvények forrásértékét főlegesen bővebben méltatni, ha figyelembe vesszük, hogy a fejedelemség vezető férfiai hosszas megfontolás és megvitatás után igyekeznek általuk az egyes kérdéseket orvosolni. Amit tehát írásba foglalnak, az a legpontosabb, korhű tudósítás egy-egy korszak forrásanyagában.

A tárgyalt anyagból kiragadok itt egy-két érdekes részt. Látni fogjuk a szegény nép nagy erőfeszítését az adófizetés terén. Ennek csúcsteljesítménye az 1689-ben törvényesen megszavazott 250 forint portánként. Elénk tűnik majd a hadi szabályzatokban a hadsereg fegyelmezetlensége.

Érdeklődést kelthet Apafi sok rendelete, amelyekkel fejedelemségében országos bőjttel és rendkívüli istentiszteletekkel akarja a vallásos életet előmozdítani. A közoktatásnál feltűnik, hogy a fejedelem maga küld a jezsuitákhoz tanítványt. Az oláhok részére nyomdát állít fel a műveltség terjesztésére. (Igy fest már akkor is a magyar elnyomás!) Ipari és kereskedelmi téren találkozni fogunk kiviteli tilalmakkal és egy külkereskedelmi társaság működésével stb.

Jól tudom, hogy dolgozatom nem teljes, — én csupán arra törekedtem, hogy lehetőleg felsoroljam azokat a fontos tényezőket, amelyekkel e korban feltétlenül számolnunk kell. Remélem, hogy majd egy későbbi feldolgozó az elejtett fonalat avatottabb tollal felvéve, kiegészíti az általam feldolgozott anyagot.

I. FÖLD ÉS NÉPE.

Területi kiterjedés. Határok. Hódoltató törekvések. Partium. Természeti kincsek. Városok. Végvárrendszer. Lakosság: magyar, székely, szász és egyéb népek.

A magyar állam területének délkeleti része Erdély már a legrégibb idők óta mint *külön országrész* szerepel. Amit természetesen eleinte csak annak köszönhetett, hogy földrajzilag egységes terület, később azonban a központtól távolosva és az ellenség támadásának állandóan kitéve, lassankint több-kevesebb önállósággal felruházott tartomány lett. Erre példaképpen megemlítem azt, hogy V. István ifjabb király korában teljes hatalommal kormányozta Erdélyt, mint hűbérországot. Két ízben háború tört ki (1262—66) a fiú és az apa (IV. Béla) közt s a fiú győzött. A legatusok és főpapok békét szereztek. Ez a béke megadta az erdélyi hercegnek a királlyal való egyenlőséget, aki csak első az egyenlő mellett és csak a kegyuraságot tartja meg Erdélyben a püspökség betöltésére.¹⁾ Ez majdnem teljes függetlenséget mutat. Erdély már 1498-ban is Magyarországtól elkülönített terület elzálogosítva a Zápolyaiaknak.²⁾

Erdély természetes határai kelet és délkelet felől a Keleti-, illetőleg a Délkeleti Kárpátok. A nyugati és az északi oldalon a Keleti Középhegység meglehetősen zárt vonulata. Ha politikai határát nézzük, azt találjuk, hogy a két oláh vajdaság, Moldva és Havasföld felé változatlan maradt, míg a királyi és török terület felé az erdélyiek rovására változott, főleg Várad eleste óta (1660). A határok szabályozása több ízben történt meg mindkét részről kiküldött bizottságokkal.³⁾ A török hódoltató törekvések elsősorban Váradtól keletre eső vidékre irányultak. A terület jelentékeny része e törekvéseknek áldozatul is esett. Apafinak legtöbbször meg kellett magát adnia a váradi pasa előtt. Ez hódoltatásaihoz jogalapnak felhasználta „hatalmas császár iródeákja Piri pasa“ defterét — melyet 1660-ban készített — amit az erdélyiek érthető okokból elmellőzni kívántak. E defter adatai ötletszerűek voltak és végrehajtás esetén Erdély területének legnagyobb, az adózás szempontjából értékes részét kiszolgáltatta volna a török túlhatalomnak.⁴⁾

A hódoltság terjedése jelentős változásokat idézett elő a lakosság viszonyaiban. Vándorlás indult meg a török határmenti területekről az ország biztosabb belső részei felé a városokba. A városok ezt lehetőség

¹⁾ Erdélyi László: Praktikus magyar történelem 43. l.

²⁾ Erdélyi L.: A magyar lovagkor 130. l.

³⁾ Lukinich Imre: Erdély területi változásai 453. l.

⁴⁾ Lukinich: i. m. 457. l.

szerint korlátozni akarták, mert jogaitat féltették tőle. A nemeseknek az 1665 májusi gyulafejrvári országgyűlés tette szabaddá a beköltözést.¹⁾

A fejedelemséghez tartozott még az úgynevezett magyarországi Részek, a Partium még a Speyeri szerződés óta (1571). A szerződésből folyik a török állandó foglalása, mely a Rákócziak bukása után öltött mind nagyobb és nagyobb mérvet, úgy, hogy a Partium vármegyéiből (Bihar, Zaránd, Kraszna, Középszolnok, Máramaros és Kővár vidéke) csak néhány falu tartozott erdélyi uralom alá Apafi korában.

Az ország folyói halban bővelkednek, minek gazdasági jelentőségét nem kell fejtegetnem. Legnagyobb köztük a Maros, mely a székely hegyek közt ered és Erdély közepe táján halad át. Majdnem egész hosszában hajózható, rajta szállították legszivesebben a sót az Alföldre. Másik nagy folyó az Olt a Havasalföld felé, tutajokkal közlekedtek ezen, úgyszintén a Sebeskörösön is, mely Várad mellett elhaladva ömlik a Tiszába. A Szamos két főágból egyesülve Kolozsvár felé folyik, majd északfelé veszi útját és Dés mellett elhaladva a hódoltsági területen át távozik a fejedelemségből. Ezeken kívül még számos kisebb nagyobb folyója és patakja van az országnak, mint a Sztrigy, a két Küküllő és az Aranyos.²⁾

Nagy jelentőségűek a Kárpátok szorosai, melyek közlekedési lehetősége fontos a Moldva és Havasalfölddel való érintkezésben. Ezek a Borgói-, Gyimesi-, Tölgyesi-, Békási-, Ojtozi-, Bodzai-, Tömösi-, Töröcsvári-, Szurdoki- és Vöröstoronyi szorosok. A Töröcsvári- és Vöröstoronyi szoroson keresztül bonyolította le a fejedelemség a két oláh vajdaság felé irányuló külkereskedelmének egy részét. A tövükben fekvő szász városok Brassó és Szeben árumegállító joguknál fogva ezen helyzetüket nagyon jól tudták hosszú időközön át anyagilag gyümölcsöztetni és ezért gazdag kereskedő városokká fejlődtek.

Az ország belseje termékeny medence. Legtermékenyebb része a Maros és Szamos völgye, továbbá Fogaras vidéke. Gabonája, gyümölcse bőven terem, szőlője is van a hegyes-dombos vidékeken. A termékeny szántóföldek mellett hatalmas tölgy- és bükkfa erdőségek találhatók, melyeket makkoltatásra használtak fel. A havasi legelőkön nagymérvű állattenyésztés és pásztorkodás folyt. Állatvilága medve, vadkan, farkas, juh, háziállatok és apróbb ragadozókból áll. A gyergyói Kelemen hegyekben bölények vagy erdei bikák is vannak.³⁾

A fejedelemség nemesérc, ezenkívül kéneső, vas, ólom és kősóbányái híresek. Aranyat és ezüstöt bányásznak az abrudbányai és zalathnai hegyekben, a Kőrös forrása körül Fejér megyében. Még a folyók is mint az Ompoly és az Aranyos arany és ezüst törmelékeket vetnek ki.⁴⁾ Vasbányái

¹⁾ E. O. E. XIV. 124.

²⁾ Bzenszky-Banner: Erdély leírása a XVII. századból 12. l.

³⁾ Bzenszky-Banner: i. m. 13. l.

⁴⁾ Bzenszky-Banner: i. m. 13. l.

Torockó körül találhatók olvasztó hámorokkal.¹⁾ Sóbánya Désen, Kolozson, Széken, Tordán és Vizaknán van. E bányák kiváló sót szolgáltattak, ami a fejedelemség egyik jövedelmi forrását alkotta. A nemesek házi szükségletükre ingyen vihették a sót. Akik a sót szállították bizonyos ideig mentesek voltak az adótól, mondja ki az 1662 júniusi kolozsvári tábori országgyűlés.²⁾ Eladó és lerakodóhely több volt. Ezek közül legfontosabb a váradgyai portus és Dész amint egy 1665-iki országgyűlési törvénycikkből látjuk.³⁾ A Partium bányahelyei közül fontosak a kapnikbányai arany és ezüst, ezenkívül a máramarosmegyei sóbányák.⁴⁾

Üveghuták Porumbák, Hévíz, Miklósvára és Erdővidéken vannak ez időben.⁵⁾ Mész is előfordul az udvarhelyszéki Karácsonyfalván, Csíkszenttamáson és Gyergyószárhegyen, hol a kövekből meszet bányásznak és égetnek.⁶⁾ Feher és vörös köveket (valószínűleg márvány) Kolozsvárnál, Tordánál és Hermány falunál a Mitacz hegység végű oldalán fejtenek. Ez a különös kő nagyon alkalmas építkezésre és domborművek faragására.⁷⁾

A fejedelemség gyógyforrásai messze vidéken híresek. A csíkszemélyi Oláhfalva mellett van egy kénes gyógyforrás, mindenféle külső- és belső-betegségek ellen. Ha egészséges ember fürdik meg benne beteg lesz.⁸⁾ Borvíz található Gyógyon, Hunyad megyében, továbbá Csíksomlyó és a csíkszemélyi Verebes falva mellett.⁹⁾

Városok, melyek az országgyűléseken meghatározott számú követtel képviseltetik magukat 1664-ben, a következők: Fejérvár, Enyed, Torda, Kolozsvár, Vizakna, Dész, Marosvásárhely, Udvarhely, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Csíkszereda és Zilah. Kisebbségi helyek: Retteg, Illyefalva, Kolozs, Szék, Bánffy hunyad, Almás, Egres.¹⁰⁾ A fejedelmi székhely Gyulafejérvár, termékeny területen fekszik az ország közepe táján.¹¹⁾ Az ellenség ellen falak védik. Az erdélyi püspökség régi székhelye volt. A környéken híres bor terem. Nyugatra tőle van Abrudbánya, mely ércfeléiről híres. Nevezetes kis városka Torda, mely régebben országgyűlések székhelye volt. A város mellett fekszik a híres sóbánya, honnan Magyarországra is szállítottak sót. Ez kitűnik egy 1665 májusi országgyűlési végzetményből.¹²⁾ A város környéke termékeny és vadban bővelkedő.

Előkelő városa Erdélynek Kolozsvár, tisztességes polgárokkal. Magyarok és szászok egyenlő joggal lakják. A Szamos völgyében fekszik. A folyó

¹⁾ Bzenszky-Banner: i. m. 13. l.

²⁾ E. O. E. XIII. 165. l.

³⁾ E. O. E. XIV. 144. l.

⁴⁾ Lukinich: i. m. 484. l.

⁵⁾ Bzenszky-Banner: i. m. 15. l.

⁶⁾ Bzenszky-Banner: i. m. 15. l.

⁷⁾ Bzenszky-Banner: i. m. 13. l.

⁸⁾ Bzenszky-Banner: i. m. 14. l.

⁹⁾ Bzenszky-Banner: i. m. 14. l.

¹⁰⁾ Biró Vencel: Az erdélyi fejedelemség jogköre 19. l.

¹¹⁾ Bzenszky-Banner: i. m. 21. l.

¹²⁾ E. O. E. XIV. 122. l.

ó- és újvárosra osztotta. Négyszögletű fallal volt körülvéve. Várad bukása után „kulcsos város” azaz végvár lett. Az 1664-i nagysinkai országgyűlés a fejedelmet megbízta, hogy a várost mint végvárat katonai kormány alá helyezze.¹⁾ A város és környéke védelmét az itt elhelyezendő katonaságra bízták, melynek ellátásához a város hozzájárulni tartozott a már említett országgyűlés szerint.²⁾ Ezt az átszervezést utóbb az egész végvidékre kiterjesztették.³⁾ Kolozsvár mellett feküdt Kolozsmonostor, hol egykor a bencésrendnek volt régi apátsága.⁴⁾

A szászok városai közül első helyen Szebent említem meg. A város hegyektől körülvett megerősített hely. Szilárd kőből épült házakkal. Sok szép temploma is volt. Az evangélikus szászság központja. Itt van a pénzverő kamara is, ahová Abrudbányáról hoznak aranyat.⁵⁾ Szeben után a szászság második városa Brassó volt, mely keleti kereskedelméről nevezetes. Kézművesei és iparosai nagy számmal vannak. Vásáraitra összesereglenek székelyek, oláhok, bolgárok, örmények és görögök.⁶⁾ Brassó volt egyuttal a Barcaság központja is. A harmadik nagy város Beszterce. Ez is fallal volt körülvéve. Hegyekkel övezett síkságon fekszik közel Lengyelország és Moldva határához. Csinos, de nem nagyon széles utcái vannak. Igen termékeny kertekkel és rétekkel van körülvéve. Kereskedő város.⁷⁾ A negyedik szász város Segesvár, termékeny domboldalon fekszik. Iparban gazdag város. Környékét a Küküllő folyó táplálja és bortermő hegyek díszítik.⁸⁾ Apafi korában többször tartottak benne országgyűlést. Az ötödik város Medgyes Erdély közepén egy régi város romjai felett épült. A templom tábor módjára falakkal és tornyokkal megerősítve a domb oldalán ékeskedik. Borban és más terményekben bővelkedik és vásáraitól igen híres.⁹⁾ Hatodik szász város a Gyulafejérvártól nem messze termékeny völgyben fekvő Szászsebes, mely egykor híres városa volt a szászoknak. Hosszú falakkal és két városkapuval van megerősítve. Nagy templom díszíti. A várost bő halastavak veszik körül.¹⁰⁾ A hetedik Szászváros, Kolozsvár helyett lett a hét szász városhoz csatolva. Nagy és városzerűen kiépített temploma van. Iparúzó város. Kálvinisták és oláhok is lakják.¹¹⁾ A város a Maros mellett fekszik termékeny területen. Sűrű erdeiben nyúl, dämvad és szarvas nagy számmal található.

A végvárrendszer Erdélyben a XVI. század végén és a következő

¹⁾ E. O. E. XIII. 298. l.

²⁾ E. O. E. XIII. 54. l.

³⁾ Lukinich: i. m. 474. l.

⁴⁾ Bzenszky-Banner: i. m. 12. l.

⁵⁾ Bzenszky-Banner: i. m. 23. l.

⁶⁾ Bzenszky-Banner: i. m. 24. l.

⁷⁾ Bzenszky-Banner: i. m. 29. l.

⁸⁾ Bzenszky-Banner: i. m. 32. l.

⁹⁾ Bzenszky-Banner: i. m. 31. l.

¹⁰⁾ Bzenszky-Banner: i. m. 32. l.

¹¹⁾ Bzenszky-Banner: i. m. 33. l.

elején már kialakult a török túlkapásai ellen. Kolozsvárról már föntebb beszéltem, most csak azt jegyzem meg, hogy az 1665 májusi gyulafejervári országgyűlés is rendelkezik felőle, gyalogcsapatokat helyezve a városba. Almás várába ugyanez év szeptemberi gyűlés palánkkal erősíti meg.¹⁾ Dés feladata — amint ezt egy 1664-ből való utasításból látjuk — főleg a sóbányahelyek védelme volt. A Sebeskörös völgy mellékének kulcsát Sebesvárt az 1665. évi radnóthi gyűlés határozata értelmében védelmi állapotba kell helyezni.²⁾ Ugyanakkor a rendek ellátják Szilágycseh várát is őrséggel. Ebben az időben rendeli el a fejedelmi tanács Somlyó és Valkóvára megerősítését.³⁾ A váradi törökök azonban Valkót lerombolták.⁴⁾ Székelyhidat, mely korábban szintén végvár volt, a vasvári békekötés értelmében le kellett rombolni. Ezt kapitánya, Boldvai Márton végre is hajtotta 1665 januárban.⁵⁾ Hogy ezt mennyire kényszerből kellett csinálnia, mutatja az 1665 májusi országgyűlésnek egy törvénycikke, mely kimondja azt, hogy a kapitány „sem most sem jövőendőben, successori is ne crimináltassék, mert ezt kételenségből kellett cselekednünk.”⁶⁾ Így fejlődött ki az új végvárrendszer, melynek nevezetesebb pontjai: Sebesvár, Kolozsvár, Somlyó, Szilágycseh, Dés és Kővár.⁷⁾

A sebesvári, somlyai és szilágycsehi várőrségek a kolozsvári főkapitányság hatósága alá tartoztak. 1675-től önállósították a somlyai főkapitányságot. Ennek rendeltetése a rendek által a főkapitánynak adott 1675 júniusi utasítás értelmében az, hogy Középszolnok, Kraszna, Bihar és Békés megyék jobbágyságának adózását biztosítsa Erdély részére.⁸⁾ A főkapitány birói hatáskörrel is rendelkezett e megyékben.

A már felsorolt és említett várakon kívül voltak még fiscalis és egyéb várak az ország belsejében, mint Fogaras, Szamosujvár, Görgény és Szeben, az egész korszakon át állandóan hangoztatott rabtartóhelyek.¹⁰⁾

Erdély lakossága három politikai nemzetet foglalt magában, a magyart, székelyt és szászt, melyek mellett szerepelt még az idők folyamán beszívárgott oláh. E nemzetek egymástól területileg és jogilag elkülönültek. Az erdélyi nemesség területe hét vármegyéből állott, mint ezt egy 1664-es összeíráson látjuk. A megyék: Fejér, Torda, Küküllő, Kolozs, Doboka, Belsőszolnok és Hunyad.¹¹⁾ A nemesek az erdélyi törvények szerint éltek.

¹⁾ E. O. E. XIV. 119. l.

²⁾ E. O. E. XIV. 126. l.

³⁾ E. O. E. XIV. 140. l.

⁴⁾ Lukinich: i. m. 475. l.

⁵⁾ Bethlen J.: *Historia rerum Transilvanicarum*. I. 236. l.

⁶⁾ Szilágyi Sándor: *A magyar nemzet története*. VII. 209. l.

⁷⁾ E. O. E. XIV. 123. l.

⁸⁾ Lukinich: i. m. 475. l.

⁹⁾ E. O. E. XVI. 180. l.

¹⁰⁾ Biró V: i. m. 77. l.

¹¹⁾ E. O. E. XIII. 317. l.

Pereik a vármegye előtt folytak, honnan a fejedelmi táblához fellebbezhettek. Ez esetben az országgyűlések alkalmával a tanácsosok, „a tábla fiai” felülvizsgálták az ügyet. Az utolsó szó és a kegyelmezés joga a fejedelmet illette meg.

Az Etelközben magyar fogságba került székelyek, akik az ugyanilyen nevű bolgár törzsből erednek, — a honfoglalás óta a többi hadifogoly eredetű szabados várörökkel, kunokkal, besenyőkkel, izmaelitákkal (löverekkel) együtt Magyarország különböző váraiban teljesítettek szolgálatot. Innen van az, hogy a székelység elmagyarosodott és közöttük minden nyelvjárás meghonosodott. II. Gyécsa telepítette őket a besenyőkkel együtt a Cibini ispánság területére, hogy az Olt, Cibin és Küküllő vidékére telepített Mosel vidéki frankok között, mint a cibini ispán szabados őrsége, fenntartsák a rendet.¹⁾ A német lovagrend elűzése után (1225) indult meg a kitelepedésük a mai Székelyföldre, miután II. András király a székelyeket a német szabadtelepesek közé sorozta, tehát nekik a szabad erdőírtást és falutelepítést a szabad állapottal, felszabadítással együtt biztosította. Hét székre oszolva élnek a területükön, e székek mind megvoltak már 1444-ben, mert IV. Jenő pápa említi őket levelében.²⁾ Egy 1687-ben kelt összeírás szerint e székek a következők: Udvarhely szék, Sepsí, Kézdi, Orbai szék, Csik szék, Maros szék és Aranyos szék, követküldési joggal az országgyűlésre.³⁾ A székelyekre vonatkozó törvénycikkekből látjuk, hogy az idők folyamán szerzett szabadságuk és mentességük formailag fennállott ugyan, de köteleességükhöz képest mindig részt kellett venniük a fejedelem hadjárataiban.

Erdély lakosságának harmadik eleme a szászok. A szászok, mint főntebb láttuk, II. Gyécsa királyunk Mosel vidéki frank telepeseinek a leszármazottjai. II. András híres szabadságlevele óta (1224) autonómiát élveztek ügyeikben. Biráik megszerezték a Sachsenspiegel (Szász tükör) című jogi könyvet, amelyet egy északnémetországi lovag 1231-ben fordított le latinból szász nyelvre. Ezentúl szász módra „more saxonum” biráskodtak⁴⁾ s ezért az erdélyi németeket már 1250-ben a szebeni ispán oklevele „saxones” névvel említi. Biráik a gráfek, magyarul gerébek. A szászok városaikon kívül — melyeket már ismertettem — a következő székekben helyezkedtek el egy 1665-ben keltezett kimutatás szerint: Medgyes-, Szerdahely-, Szászváros-, Beszterce-, Szeliste-, Sebes-, Segesvárszék.⁵⁾ A szászok tekintélye nagy, mert gazdag és művelt nép.

Oláhok az egész országban szétszórtnak laknak, főleg a hegyekben. Részint a fejedelem, részint az egyes előkelő uraknak voltak alávetve. Igen edzettek és csak állattenyésztéssel és a marhák, lovak elhajtásával

¹⁾ Erdélyi L.: Praktikus magyar történelem. 30. l.

²⁾ Erdélyi L.: A székelyek története. 10. l.

³⁾ E. O. E. XIX. 183.

⁴⁾ Erdélyi L.: Igaz történetet tanítsunk. 32. l.

⁵⁾ E. O. E. XIV. 158. l.

foglalkoznak. Ezek ősi szokás szerint szőrös és borzas kecskeszörből sajátkezőleg készített ruhákba öltöznek.¹⁾ Tizedet csak állataik után kellett fizetniük. Fegyvert nem viselhettek, ez azonban nem jelent sérelmet, ugyanis kóborló népség. Például megemlítem, hogy a székelyek egy része sem viselhetett fegyvert. A fejedelem meg is nemesíthetett egyes oláhokat és ezzel megnyílt előttük az út a nemességbe való beolvadásra.

A többi népek közül találunk még a fejedelemségben sok kóborló törököt, tatárt, görögöt, rácot, örményt, cigányt, akik kereskedés és egyéb mesterségek kedvéért a városokban, külvárosokban, községekben és falvakban ütötték fel tanyájukat.²⁾

II. FEJEDELEM ÉS UDVARA.

Apafi választása. A fejedelem, Bornemissza Anna és Teleki Mihály jellemzése. Fejedelmi jogok. Fejedelmi tanács. Apafi környezete és udvarának helye.

A fejedelmi szék betöltése az országgyűlés szabad választása alapján ment végbe Erdélyben, amint a joggyakorlat mutatja. Ez az elv azonban a török befolyása miatt Apafi választásánál nem nyilvánulhatott meg szabadon azért, mert őt a császárpárti Kemény János ellen küldött török haderő vezére — ebesfalvi magányából, hol tatár fogságból való megszabadulása óta élt — egyszerű hatalmi szóval a formákat jól-rosszul megtartva, az általa összehívott libáncsi részgyűlésen kinevezte fejedelemmé.

Apafi — kit váratlanul ért ez a megtiszteltetés — érezte, hogy választását törvényesíteni kell, ezért Kis-Selykre országgyűlést hívott össze, mely elkészítette a beiktatási hitlevelet (Conditio) és a fejedelem letette az esküt a rendek előtt.³⁾ Az athname is megjött a szultántól, mely hangsúlyozta az eddig fennállott hűbéri viszonyt a Portával szemben és az évi adófizetési kötelezettséget.

Mivel az országban két fejedelem volt, tiszta helyzetet kellett teremteni. Apafi a török segítségére támaszkodva Kemény ellen indult, ki a császártól elhagyatva, a túlnyomó erő ellen életet és csatát vesztett Nagyszőlősnél.⁴⁾ Halála után a fejedelem uralmát fokozatosan megszilárdította.

Apafi az egykorúak szerint igen jólelkű ember volt, de hiányával egyttal minden tetterőnek és minden férfias akaratnak úgy, hogy „papnak lett volna alkalmasabb, mint fejedelemnek.”⁵⁾ Kedvelte a vadászatot. Ez a szenvedélye nagy gyönyörűséget okozott neki. Ezenkívül különös örömét lelte az órák szerkezetének tanulmányozásában. Nagy felelősségteljes állásában nem tudta volna megállni helyét, ha nem állott

¹⁾ Bzenszky-Banner : i. m. 18. l.

²⁾ Bzenszky-Banner : i. m. 17. l.

³⁾ E. O. E. XIII. 7. (1661. nov. 22.)

⁴⁾ Szilágyi Sándor : Erdélyország története. II. 302. l.

⁵⁾ Cserei históriája. 196. l.

volna mellette erősjellemű, gyakorlati ésszel megáldott felesége, Bornemissza Anna. A fejedelem az ő befolyása alatt állott és megosztotta vele a kormányzás gondjait. Mikor ezek már terheseknek tűntek fel előtte, akkor ezeket áttette felesége vállára s míg ez Telekivel együtt intézkedett, azalatt a jámbor fejedelem más mulatságosabb dolgokkal töltötte az időt.

Könnyen hajlítható ember volt, mindig annak a véleményén, ki legjobban tudott a lelkéhez férközni. Felesége és első tanácsosa könnyen uralkodhattak felette. Az egykorú — de elfogult — történetíró ezt a következőképen fejezi ki: „Boldogul uralkodhatik vala Apafi Mihály Erdélyben, sőt máig is fennállana az erdélyi dicsőséges fejedelemség, ha vagy a fejedelemben igaz, férhihoz, annál inkább fejedelemhez illendő virtusok lettek volna, vagy a fejedelemasszony Bornemissza Anna magát az ura tisztébe és hivatalába nem elegyítette, vagy az akkori erdélyi nagyméltóságos urak a fejedelem jámborságával nem abutáltak vagy ami mindazoknál veszedelmesebb az öreg Teleki Mihály Erdélybe soha be ne jöhetett vagy ne is született volna”.¹⁾

Apafinak rossz tulajdonságai közt a legrosszabb a bor mértéktelen szeretete volt. Tanácsosai, akik ismerték ezt a természetét, gyakran vissza is éltek vele és ittas állapotát elégszer felhasználták önző céljaik elérésére. A bor hatása alatt mindenre rá lehetett venni. Ily állapotban vették rá a fejedelmet 1674-ben a már fogoly Bánfi Dénes -- kiről elhitették a fejedellemmel, hogy vetélytársa akar lenni — kivégeztetésére.²⁾ A fejedelemasszony halála után (1688. aug. 3.) Apafiból teljesen kiveszett az a kis lelkierő, ami eddig is volt benne. Országának megszállása a császári csapatok által, fejedelmi székhelyének elvesztése búskomorrá tették. Visszahúzódott Fogaras várába és ott halt meg 1690. április 15. Halála után Erdély sorsa beteljesedett és annyi viszontagság után visszakerül a Szent korona uralma alá.

A fejedelemasszony képéhez dolgozatom szűkreszabott terjedelme miatt csak a legszükségesebb vonásokat festem meg. A fejedelmi udvartartás rendkívüli figyelmet igénylő intézését és rendbentartását Bornemissza Anna végezte. Gazdasági érzékét mutatják az általa kiváló gonddal vezetett „Gazdasági Naplói”, melyekből alaposan megismerhetjük e kor gazdasági életét és azt a sok költséget, amibe a fejedelmi udvartartás került. A fejedelemasszony vallásos kálvinista volt, a katolikusokkal szemben azonban türelmetlen és megnehezítette részükre hitük gyakorlását. Apor Péter írja, hogy a fogarasi papnak misézni és gyóntatnia csak bizonyos meghatározott helyen volt szabad, még pedig a Fogaras külvárosában fekvő Galacson.³⁾ Vegyes házasságok eseteiben egyenesen megkívánta Bornemissza Anna, hogy a gyermekeket kálvinista hitben neveljék, tekintet nélkül a szülők vallására és ha ezt nem tették „fiscalis faluját elvette s

¹⁾ Cserei historiája. 16. l.

²⁾ E. O. E. XV. 62. l.

³⁾ Bárány Apor Péter: Metamorphosis Transilvaniae. 441 l.

másként mint lehetett valóban üldözve.¹⁾ E hibáját menti az a körülmény, hogy — magyarországi születésű lévén — élénken emlékezetében állott az a keserűség, mely a magyarországi protestánsoknak osztályrészül jutott. Ezért ott és úgy segítette elő hitsorsosai ügyét ahol és amiként csak tehetette.

A fejedelemasszony tudatában van a maga értékének és nélkülözhetetlenségének, amikor önérzettel mondja: „ha lehetne bizony úgy elvonnám magam, hogy semmit se vétnék csak Istenemet szolgálnám s magam dolgoskáját tehetném, ám látná ez világ mit csinálna.“²⁾ Családi élete egyszerű volt, gyermekei fiatalkorukban elhunytak, egyedül Mihályt sikerült felnevelni, kinek biztosítani akarta a fejedelemséget.

Most még egy pár szóban Teleki Mihályról kell szólanom, arról az emberről, ki oly sokáig állott az államügyek élén. Teleki ifjú éveiben Kemény pártján van. De már 1663-ban amnestiát kap Apafitól,³⁾ ki őt meghagyja kővári kapitányságában. Fontos ezt tudnunk, mert ez a kapitányság a határszélen van a királyi és erdélyi terület között. Akinek ez birtokában van, könnyen közvetíthet Bécs és a fejedelmi udvar közt. Apafi Radnóthon 1663 szeptember 20-án kelt levelében már megengedi neki, hogy Erdélybe jöhessen és tiszteletét tegye az udvarnál. Teleki ezt a következő évben meg is tette. Ettől kezdve befolyása és hatalma egyre nőtt. A nagyesszű tanácsúr alakját a korabeli írók, mint Cserei Mihály és báró Apor Péter annyira befekítették, hogy az ő sok gyűlölettel elsőtétített alakját nem is tudjuk a maga valójában elképzelni. Csakis tények alapján lehet jellemezni őt. Ezek azt mutatják, hogy igen erőszakos, sokszor kegyetlen ember volt, aki céljainak elérésére semmiféle eszközt nem talált túlságosan kegyetlennek. Hatalmas erős egyéniség volt, kinek államférfiúi bölcsességét elvitatni nem lehet. Nem kell elfelejteni, hogy az általam tárgyalt korban, tehát a legzavarosabb időkben vezette az államügyeket és folytatta hinta politikáját a török és némettel szemben. Folytonosan harcot kellett vívnia neki, a magyarországi „jövevény“-nek a hatalmaskodó urakkal (Bánfi, Beldi), akik előkelőbb, büszkébb családok sarjai voltak és nem szívesen hajoltak meg előtte, a fejedelem első embere előtt. Politikája eleinte — a Wesselényi-féle szövetkezés után — a menekültek, az úgynevezett interessatusok megsegítésére irányult. Azonban a török bécsi veresége után megváltoztatta nézeteit és visszatért ifjúkori álmaihoz, a német főnnhatósághoz. Titokban követeket küldött a bécsi udvarhoz a föltételek megbeszélésére. Teleki politikájára nagyon is jellemző, hogy a kercsesórai szerződést a legnagyobb titokban kötötte meg pater Dunod jezsuitával, Lipót császár diplomatájával (1685. ápr. 14.) Erdély német főnnhatóság alá kerüléséről és egyszersmind amnestiát nyer — mint egykor Apafitól — most a császártól és grófi címet.⁴⁾

¹⁾ Báró Apor Péter: *Metamorphosis Transilvaniae*. 439. l.

²⁾ Balás Ilona: *Bornemissza Anna*. 58. l.

³⁾ E. O. E. XIII. 224. l.

⁴⁾ Szilágyi S.: *Erdély története*. II. 351. l.

Buda visszafoglalása után 1686—87-ben a császári csapatok teljesen megszállták Erdélyt s a főbb stratégiai pontokat.

Teleki túlélte fejedelmét és a Thököly ellen vívott zernyesti (1690. aug. 21.) csatában esett el vitézül harcolva a császáriak oldalán.¹⁾ Jellemzéséhez még azt fűzöm hozzá, ha egyszer megváltoztatta nézeteit és politikáját, akkor körömszakadtáig ragaszkodott ahhoz, mint halála is bizonyítja.

Most lássuk a fejedelem jogait. Ezek közé tartozik az országgyűlés összehívása, helyének, idejének, elnökének kijelölése, a kezdeményezés joga, a határozatok megerősítése és az országgyűlés berekesztése. A végrehajtó hatalom is kezében van, mert ő küldi meg a megyéknek, városoknak a végzéseket és a tisztségek betöltését is fenntartotta magának.

A törvényalkotás az országgyűlésen történt, mely generalis vagy partialis. A gyűlésre a fejedelem a megyéket, városokat, székely és szász székeket hívja meg. A megyei követek közt mindig ott van a főispán, őt pedig a fejedelem nevezi ki rendesen ugyanabból a megyéből, amelynek élére került Apafi könnyen többséget teremthet magának a regalisták számának szaporításával. Mivel ezek száma meghatározva nem volt, összehívó jogában áll az eszköz, mellyel magának kormánypárti többséget teremt. Az országgyűlés elnökét ő nevezi ki és az elnök magyarizza a fejedelem propositioit, melyek legtöbbször az adózást és aktuális kérdéseket tartalmaznak. A propositiókat Apafi 1666-ig szabadon készítette, akkor a rendek kimondják, hogy a javaslatok a tanács egyenlő tetszéséből legyenek minden részükben.²⁾ A nemesek beadványait, sérelmeit, mielőtt a gyűlések színe elé kerültek volna, a fejedelemhez kell vinni.³⁾

Az országgyűlési határozatokat Apafi erősítette meg és ő rekesztette be az országgyűlést is. A formaszerinti megerősítés annyira szükséges volt, hogy mikor 1669-ben az országgyűlési határozatok a fejedelem megerősítése nélkül kerültek nyomdába — mert ő nem volt otthon — határozatot hoztak, hogy most így is érvényesek.⁴⁾ A *külügy* terén az ország megkívánja a fejedelemtől, hogy a Portától el ne szakadjon, a szomszédokkal jó egyetértést tartson fenn, ha elegendő okot nem adnak, ne támadjon, ha megvan a támadásra az ok, ezt az egész ország rendinek megegyezésével tegye; a Portát a támadás megengedéséért ne zaklassa az ország engedelme nélkül.⁵⁾

A fejedelem követeket a tanács nélkül ki nem hallgathatott. Külállamokkal szövetséget csak az egész ország akaratából köthetett.⁶⁾ Külöldre követeket csakis a tanács tudtával küldhetett. A külügyek vezetése Teleki

¹⁾ Szilágyi S: Erdély története. II. 373. l.

²⁾ E. O. E. XIV. 226. l.

³⁾ E. O. E. XIII. 80. l.

⁴⁾ E. O. E. XIII. 297. l.

⁵⁾ E. O. E. XIII. 79. l.

⁶⁾ E. O. E. XIII. 80. l.

Mihály kezébe csúszik át, ki haláláig irányította Erdély közvéleményének alakulását.¹⁾ Ha ezeket a feltételeket és jogokat végignézzük, nyilvánvaló a fejedelem megkötöttsége a külügyek terén és határozott hanyatlást látunk az előbbi fejedelmekhez képest.

Hadügy. Mint e korban majdnem mindenütt, úgy itt is találkozunk az előbb leirt jelenséggel. Eddig ugyanis a sereggel a fejedelmek szabadon rendelkezhettek. Apafi választási feltételeit, ha boncolás alá vesszük, azt látjuk, hogy a rendek már ebbe belefoglalták azt, hogy a fejedelem a hazafiakat az ország határán kívül nem viszi ki, nem küldi, hacsak nem a Porta parancsára.²⁾ Ezzel a feltétellel, melynek tendenciája egészen világos — ugyanis el akarták kerülni a kalandok keresését, mely már eddig is bajt hozott Erdélyre, mint II. Rákóczi György példája mutatja — a külföldi vállalkozások útja elé gördítettek akadályt. E téren még a fejedelem jogai közé tartozott az, hogy mustrát tarthatott,³⁾ a szökevényeket megbüntethette. A végvárok parancsnokait ő nevezi ki, de csakis hazafiakat és idegen hadakat az ország és rendek tetszése nélkül nem tarthat.⁴⁾

Pénzügyek. Eddig az országgyűlések a pénzügyek kezelését a minenkori fejedelemre bízták. Apafinál már találunk egy megszorítást és ez a kincstartói állás. A kincstartót a fejedelem nevezi ki a főrendek közül. Utasítását a fejedelemtől és a tanácstól kapja. A kincstartó elszámolással tartozott, részletes elszámolási kimutatását az országgyűlés előtt kellett bemutatnia.⁵⁾ Azonban nem a kincstartóság, hanem a kinevezés módja és az országgyűlés előtti elszámolás jelent változást az elődökkel szemben.

A kiadások — udvartartás, állandó hadsereg, végvárok, követküldések, török adó, ez 1687-ben megszűnik és helyébe a német katonaság eltartása kerül, mely sokkal terhesebb — állandó növekedést mutatnak, de ezzel arányosan nőnek a bevételek is.

Az udvartartás költségeinek fedezésére már az akkori viszonyok között is sok pénz kellett, mivel az udvar igen népes volt. Itt csak példaképpen megemlítem, hogy amikor Apafi 1681-ben táborba szállt, a táborba menő személyzet 200 körül van, köztük hopmester, udvari pap, udvari kapitány, gyalogkapitány, étékfogók, pohárnokok, inasok, lovászok, mesterekből, 2 sipos.⁶⁾ Az adó alól való fölmentés, adóleszállítás, a fiscus birtokaiból való adományozás is a fejedelem joga volt.

Igazságszolgáltatás. A rendek a conditiokban megkívánták Apafitól, hogy igaz törvényt szolgáltatasson, törvényes végrehajtást engedjen, senkit személyében ne bántson, bántani se engedjen, törvény nélkül senkit el

¹⁾ Biró V.: Az erd. fejed. hatalom. 128. l.

²⁾ E. O. E. XIII. 84. l.

³⁾ E. O. E. XV. 202. l.

⁴⁾ E. O. E. XIII. 83. l.

⁵⁾ E. O. E. XIII. 453. l.

⁶⁾ E. O. E. XVII. 207. l.

ne fogasson, a hatalmaskodásokat gátolja meg, törvénytételkor be ne üljön a táblabírók közé. Minden rend megbántását az első közönséges országgyűlésen megorvosolja. A szabadsággal ellenkező határozatokat az országgal együtt megsemmisítse.¹⁾ A fejedelemnek, ha tanácsával együtt mint bíró szerepel a hozzá fellebezett ügyekben, a tanács nagyobb részének szavazata szerint kellett ítélnie. Ez bizonyos mértékben visszaesést mutat az elődök joggyakorlatával szemben. Az igazságszolgáltatás terén Apafi jogai közé tartozott még a főbb bírók kinevezése. Ezt az országgyűlés a tárgyalt korban mindig átruházta a fejedelemre. Legnagyobb joga a kegyelmezés, ezt leginkább a nótapereknel alkalmazhatta, mely perek az országgyűlés hatáskörébe tartoztak.

Fejedelmi tanács. A fejedelem mellett állott a fejedelmi tanács. Ha valamelyik tag meghalt, az országgyűlés mindig kiegészítette — az Apafi által eléje terjesztettek közül — a teljes létszámmra. A tanács 12 tagból állt, melynek tagjait az országgyűlés választotta, a választást a fejedelem megerősítette.

A tanácsurak voltak hivatva ellenőrizni a fejedelmet törvényhozó és végrehajtó hatalmának gyakorlásában és segíteni tanácsaikkal intézkedéseiben. Ha a tanácsurak közül valamelyik az ország érdekeit sértő, rosszra vezető tetterre ösztönözte volna a fejedelmet, jogában állt neki hűtlenség vétkével száműzni az országból.²⁾

Az udvarban élő főtiszték közül jelentős szerepe van a director causarum-nak (közügyigazgató); a mi korunkban a koronaügyési hivatal felelne meg ennek a leginkább.

A fejedelem közvetlen környezetét legjobban megismerhetjük, ha egy korabeli összeírást nézünk meg, amely 1664 márciusában kelt³⁾ és erről levonjuk következtetéseinket.

Praesidens uram: Petki István u.		
Tanácsurak:	Bethlen János u.	Mikes Kelemen u.
	Bánfi Dénes u.	Teleki Mihály u.
	Kemény Simon u.	Rédei Ferenc u.
	Kapi György u.	Nagy Tamás u.
	Bethlen Gergely u.	
Tábla fiai:	Bánfi Kristóf u.	Váradi István u.
	Bodoni György u.	Folti Ferenc u.
	Daczó János u.	Cserei János u.
	Paschó Kristóf u.	Horvát Kozma u.
	Fekete Ferenc u.	Szegedi Péter u.
	Jósika István u.	Köpeczi Mihály u.
	Maxai Ferenc u.	

¹⁾ E. O. E. XIII. 81. l.

²⁾ E. O. E. XIII. 82. l.

³⁾ E. O. E. XIII. 316. s köv. lapok.

Regalisták :	Haller Pál u. ő nga.	Gávai Miklós u.
	Macskási Boldisár u.	Erdélyi György u.
	Keresztesi Sámuel u.	Vas János u.
	Nádudvari István u.	Kereszturi János u.
	Nádudvari János u.	Bálintik Sigmond u.
	Hedri Benedek u.	

Udvariak :	Főkincstartó Bethlen Elek u.
	Főborkostoló Szentpáli János u.
	Főjägermester Rácz Péter u.
	Főlovázmester Donát Mihály u.
	Szilágyi János u.
	Főhopmester Alvinczi István u.
	Udvari pap Bojtos József u.
	Főreferendarius Apor Lázár u.
	Generalis Barcsai Mihály u.
	Udvari hadnagy Cserei György u.
	Főasztalnok Tholdalagi János u.
	Főpohárnok : Rácz István u.
	Főszállásosztó Tholdi György u.
	Postamester Jenei Miklós u.

Cancellarius Bethlen Farkas u.

Itélőmesterek Thorma István u.

Lázár István u.

Director Kun Gergely u.

Orator Mikes Tamás u.

Secretarius Böszörményi István u.

Notárius Balásfi Sigmond u.

Fejér vármegye követi Túri László u.

Rádai György u.

Torda vármegye Ilyei Kovács Mihály u.

Köpeczi János u.

Küküllő vármegye Váradi Gábor u.

Daczó Gergely u.

Kolos vármegye Mikó Miklós u.

Vitéz Ferenc u.

Doboka vármegye Keczei András u.

Flistik Péter u.

Szolnok vármegye Török Mihály u.

Ferencz Deák u. kozárvári

Hunyad vármegye Buda Sándor u.

Zaránd vármegye Nagy István u.

Partiumból Csernel Pál u.

Bilkei György u.

Udvarhely székről Ugron Ferenc u.
 Pálfi Miklós u.
 Három székről Nemes Tamás u.
 Kálnoki Farkas u.
 Csikról Túri István u.
 Czerjék András u.
 Maros székről Sárosi György u.
 Aranyas székről Csegezi Tamás u.
 Dániel Deák u.
 Fejervárról követ Tövissi Dániel u.
 Thorda Sigmond u.
 Enyedről Szegedi István u.
 Rácz Máté u.
 Tordáról Arbelt Deák u.
 Nikola János u.
 Kolozsvárról Sárvári Tamás u.
 Almási András u.
 Désről Makai Mihály u.
 Dési János u.
 Vásárhelyről Csapai István u.
 Munkácsi Borbély István u.
 Rettegről
 Udvarhelyről Barabás István
 Pataki Miklós
 Kézdivásárhelyről
 Szebeni követek Kálmán Kristóf u.
 Reznex György u.
 Segesvárról Eötvös Bartos u.
 Csiszár István u.
 Medgyesről Rukas Mihály u.
 Tatárlaki István u.
 Brassórol Hersely Lukács u.
 Pap György u.
 Beszterczéről János Deák u.
 Timár Péter u.
 Szászvárosról Fodor István öreg
 Szászsebesről

 Prókátorok: Udvarhelyi György Deák u.
 Szombatfalvi István u.
 Bíró István u.
 Barabás Péter u.

Conservator: Székely Moises u. .

Cancellárlista deákok:

Arkosi János u.	Istvándi István u.
Borbereki István u.	Ilyefalvi Mihály u.
Biró András u.	Dályai György u.
Szentkirályi Balás u.	Szeghalmi
Mihályfalvi György u.	

Proclamator: Bikfalvi János u.

Praefectus: Nagy Boldisár u. Petken

Élismesterek: Hidvégi György u.

Dobolyi István u.

Konyhamesterek: Farkas Pál u.

Székely László u.

Ha a kellő figyelmet szenteljük e látszatra, bizony hosszú és unalmas névsornak, megállapíthatjuk, hogy szerepelnek benne olyan családok (Bethlen, Kemény, Rédei, Barcsai), kik korábban fejedelmet adtak Erdélynek. Tehát ezek továbbra is szerepet játszottak az ország életében és ahelyett, hogy sértett hiúságból visszavonultak volna, tehetségüket és befolyásukat továbbra is az ország érdekében kamatoztatták.

Apafi hosszú fejedelemsége alatt többször változtak e tisztségek viselői. Neveiket megtaláljuk a későbbi összeírásokban. Szerepelnek a császári és portai követek között. Az udvar volt az iskolája a nemes ifjaknak, kik mint cancelláristák kezdték meg szolgálatukat, ismerték meg az államéletet és tanulták meg az ország kormányzásával összefüggő tennivalókat.

A felsorolt urakon kívül sok szolgáló népség is volt az udvarban, kiknek beosztását nem akarom adni, ezek a fejedelemasszony parancsainak voltak alávetve. Az udvar legtöbbször Gyulafejevárott volt, csak 1687-től van állandóan Fogaras várában.

III. EGYHÁZI TÁRSADALOM, HITÉLET ÉS SZELLEMI MŰKÖDÉS.

A bevett vallások. A görögkeletiek. Vallási sérelmek. Hitéletre vonatkozó törvények. Közoktatás állapota. Iskolák a katolikusoknál és protestánsoknál.

Erdélynek, a vallásszabadság hazájának négy törvényesen bevett felekezete (recepta religio) van ebben az időben, a katolikus, református, lutheranus és unitárius. E felekezeteknek követői szabadon gyakorolhatták vallásukat a megszokott helyeken s mindenki szabadon választhatta meg vallását, melyet legjobb meggyőződése szerint igaznak tartott. Ez volt a régi erdélyi alapelv, mely Apafi conditiojában mindjárt első helyen szerepel. „Hogy mindeneket személyválogatás nélkül az négy accepta religióban és azoknak egyaránt való szabados exercitiumában ő nagysága megtart s másokkal is megtartat és egyik religión levő ecclesiákra is hatalmasan nem küld és el nem foglaltatja ő nagysága, religióknak respectusáért is

hazafiai közül meg nem vet, hanem ebből minden személyválogatás és megkülönböztetés nélkül éltet mindeneket.“¹⁾ Hogy kivételek mindig voltak és lesznek ez alól, az természetes és nem is kell magyarázni, hiszen Erdély rendei Apafi korában túlnyomóan protestánsok. Nem bevett, de megtűrt vallás volt a görögkeleti, melyet az oláhok követtek. Az unitárizmusból kifejtett torz hajtást, a szombatosokat²⁾ vagy egykorú szóval judaizánsokat, zsidózókat, mint elődei, Apafi se pártfogolta.

A katolikusok szétszórva éltek az egész országban. Jövedelmi és vagyoni szempontból a katolikus egyház a következő képet mutatja. A parochiális régi örökségek megmaradtak az egyház birtokában, ellenben azok, melyek a fiscus vagy a törvényes örökös érdekeit sértették, érvénytelenítették. A régi parochiális örökségeken kívül az egyházhoz ingatlan javakat csatolni nem lehetett, csak a rendek beleegyezésével és ha enélkül történt a birtok növelése és ezt fölfedezték, elvették tőle. Az újabb egyházi öröklések rendje szerint pedig magánember sem életében, sem végrendeletében nem hagyhatta semmi ingatlan vagyonát az egyházra, mert az ilyen hagyományozást érvénytelennek nyilvánították, egyébként ingó javaival — ha saját szerzeménye volt — mindenki szabadon rendelkezett, erre nem érvényes az anyagi kielégítése. Ha pedig egyházi embereknek lett volna őseiktől örökölt ingatlan vagyonuk s jogos örököst egyáltalán nem találtak, akkor ingatlanuk a székelyeknél a legközelebbi szomszéduké lett, kik az ingatlan teljes becsértékét voltak kötelesek letenni az egyház részére. Ingó javaik csak örökös nem létében maradtak a helybeli ekkleziára.³⁾

A katolikus egyháznak Apafi uralkodása alatt nem volt püspöke, hanem csak vicarius, Bethlen Gábor kora óta,⁴⁾ kit a katolikus rendek a régi szokás szerint egyházi gyülekezetükben választottak és a fejedelem megerősített. Hogy jogai mik voltak, azt látjuk Apafinak egy, a katolikus rendek sérelmeire adott resolútiójában,⁵⁾ melyben sérelmesnek találja azt, hogy a vicarius püspöki jogokat gyakorol, püspöki ruhában jár, papokat szentel, harangokat, képeket áld meg. Erre a katolikusok a csornai prépost, mint „választott“ püspök engedélyére hivatkoztak, aki a vicariusnak ezen ténykedésekre négy évre hatalmat adott. Ugyanis nincs más, ki e teendőket végezhetné.

A szerzetesrendek közül ez időben megvoltak Erdélyben a ferencrendiek, kiknek kolostoraik Csiksomlyó, Mikháza, a Székelyföldön voltak. A szegény nép pasztorációjára nagy gondot fordítottak és Rómával is összeköttetésben álltak. A másik említésre méltó rend a jezsuitáké, kik

¹⁾ E. O. E. XIII. 79. l.

²⁾ E. O. E. XIV. 292. l.

³⁾ Beke Ida: Erdély társadalma és művelődése. 10. l.

⁴⁾ Dr. P. Boros Fortunát cikke „A protestáns fejedelmek kora“ Az erdélyi katolicizmus multja és jelené-ben. 67. l.

⁵⁾ E. O. E. XVI. 219. l.

Kolozsmonostoron találhatók, hol iskolájuk volt. A jezsuiták a tanításon kívül erős hitéleti tevékenységet is fejtettek ki.¹⁾

A katolikusok nem lévén megelégedve helyzetükkel, ismételten benyújtották sérelmeiket az országgyűlések elé. A fejedelem és országgyűlés is megfontolva tárgyalta ügyüket. Most lássunk egypár ilyen állandóan hánytorgatott sérelmet mutatóba,²⁾ az országgyűlés elé beadottak közül. 1) A jezsuita páterek proscibáltattak az országból. 2) Kővár, Szamosujvár, Fogarasba temetésre és betegek látogatására nem engedik be a pátereket. 3) A városokban a pápistákat nem veszik be polgári tisztekbe (Kolozsvárott, Vásárhelyt), csak azért, hogy pápisták. 4) A városokban a pápistáknak templom nem engedtetik és ezért a kolozsváriak egy béres ház udvarán tartják az isteni szolgálatot. 5) A közellakó török nemzetség miatt Monostoron levő ecclesiájukat nem merik megépíteni és annál inkább frequentálni. 6) A nyujtódi, háromszéki és tövisi barátoknak nem engedik meg régi kalastromikat megépíteni.

Amint látjuk, ezek a panaszok legtöbbször helyi sérelmekre vonatkoztak, leglényegesebb volt az a kívánság, hogy a jezsuiták Kolozsmonostorról Kolozsvárra jöhessenek. Ugyanis a váradi törökök terjeszkedése miatt Kolozsmonostort nem tartották elég biztos helynek, félvén, hogy a várfalakig kóborló törökök az iskolás fiukat elrabolják. Sérelmeikre Apafi megjegyezte, hogy bár más államokban bánnának úgy a protestánsokkal, mint ő a katolikusokkal. Mire a katolikusok azzal érveltek, hogyha másutt a protestánsok szenvednek, miért bűnhődjenek ezért az erdélyi katolikusok.³⁾ Apafi 1670-ben úgy utasítja el a katolikusokat, hogy kérésük tárgyalása előtt ebédelni megy, azalatt gyorsan összeállíttatja az országgyűlési articulusokat és ebédjét a szokottnál hosszabbra húzza, nehogy a katolikusok panaszuikkal hozzá jöhessenek.⁴⁾ Azonban hiábavaló volt ez a sérelmi politika, mert helyzetük csak a fejedelemség bukása után javult meg.

Evangelikusok. Ez a vallás leginkább a szászok közt volt elterjedve. Központjuk Szeben. Papjaikat a hívők választották, de a fejedelem erősítette neg. A nép és egyház egységes volt. Az esperest a káptalan választotta. A superintendenst pedig a papok a világi előjárókkal együtt. A megválasztott papot a káptalan iktatta be. A tanítások tisztaságára a püspökök, káptalanok, esperesek ügyeltek fel. A papok kezdtek elvilágiasodni s az általam tárgyalt korban, ruhájukat kivéve, már semmiben sem különböztek a világiaktól. A superintendenseknek állandóan szigorú rendeleteket kellett hozniuk a mindjobban és jobban elvilágiasodó papság ellen. Segítségükre volt ebben a káptalan. Ilyen szabályok voltak, hogy

¹⁾ Dr. P. Boros Fortunát cikke „A protestáns fejedelmek kora.” Az erdélyi katolicizmus multja és jelené-ben. 82. l.

²⁾ E. O. E. XIX. 499. l. (1665. máj. Gyulafejevárv.)

³⁾ Biró V.: Erd. fejed. hat. 141. l.

⁴⁾ Hóman—Szekfű: Magyar történet. V. 308. l.

a papok lakodalmakon kívül ne táncoljanak, a prédikációt ne olvassák, hanem készüljenek el és kívülről mondják. A papok által kifejtett fényűzés ellen sokszor hallatta hangját a synodus, de sokszor kikelt a papnék fényűzése ellen is.¹⁾

A reformátusok és unitáriusok legtöbbje magyar volt. A reformátusok egyházkormányzatának alapeleme az ismeretes egyházközségi szervezet volt. Az egyházkormányzat felsőbb fóruma pedig egy a papi zsinatból és a világi református rendekből együttesen választott tíz tagú, felerészben papi, felerészben főúri „gondnok tanács” (curatoratus) volt,²⁾ mely hosszú fejlődés eredménye és intézményes megszilárdulása a fejedelemség végnapjaira esik. (1682.)

Az unitáriusok szervezete hasonló a már ismertetett két protestáns egyház szervezetéhez. A zsidózókról forrásaim nem tesznek említést.

Hátra van még a görögkeletiek ismertetése. Vladicát (püspököt) a a fejedelemtől kellett kérniük olyan férfiú személyében, akit az ő felfogásuk szerint alkalmasnak találtak erre a tisztségre, kit, ha a fejedelem jónak látott, megerősített. Alatta állottak az esperesek,³⁾ kik a papokra felügyeltek. Papjaik írni, olvasni alig tudtak — akárcsak a mi körünkben is látjuk — és bizonyos szövegeket tanultak be theologiai könyvekből és ezzel látták el az istentiszteletet. Egyébként alig emelkedtek ki valamivel hiveik közül. A fejedelem téríteni próbálta őket. Némi sikere volt, mert találunk oláh református gyülekezetet is. Ez azonban nem volt tartós. Részükre oláhra fordította az ószövetségi szentírást és ezt a fordítást meg is jutalmazta.⁴⁾ 1667. május 24-én kelt rendeletével pedig egy oláh könyvnyomda fölállítását rendelte el Apafi szintén az áttérítés eszközeként.⁵⁾

Valamennyi egyháznál a papság eltartásáról a hivek gondoskodtak, úgyszintén az egyházi felszerelés és templomok fenntartásáról is.

Hitélet. Régi tapasztalat már, hogy az országra nehezedő csapások a lelkekre mindig hatást gyakorolnak. A szerencsétlenségek rendesen megjavítják az embereket. Apafinál különösen feltűnő a bűnbánatra való sarkalás. 1672 július 9-én kelt rendeletéből idézem e sorokat, melyek legjobban megvilágítják a helyzetet:⁶⁾ „Minemű megolthatatlan haragos ostora légyen felhúзва a szent istennek ő felgének a számtalan és iszonyú bűnnek közöttünk való eláradásáért, a mindennapi példa mutogatja. Ex consilio végeztetett, hogy minden holnapnak első napján egész országostól ez hazának négy recepta religion levő hiveink extraordinarius cultust és országos böjtöt tartanának, bőséges példáink levén erre az szent írásban

¹⁾ Deutsch : Geschichte der Siebenbürger Sachsen I. 39. I.

²⁾ Révész Imre : A magyarországi protestantizmus. 30. I.

³⁾ Corp. Jur. Hung. Erdélyi törvények. 348. I.

⁴⁾ Történelmi tár 1878. évf. 205. I.

⁵⁾ E. O. E. XIV. 268. I.

⁶⁾ E. O. E. XV. 278. I.

melyet mind magunk el akarva követni, hogy isten előtt kedves legyen annál is inkább ebbeli áldozatunk". Ezután a fenytésekről és büntetésekről szól. „....hogy az szent istent bosszúállásra ingerlő szitkokat káromkodást, hamis esküvést, szent szombatnak megrontását s egyéb cégeres vétkeket követőket interdicálván a nemes országnak ezekről írott articulusi szerint irremissibiliter vegyék executioban, az megírt börtnek terminusát pedig u. m. minden hónapnak első napját akik nem observálnak, minden munkatételtől megszűnvén, akármelyik religion levők Kgtek subordinatus tisztai sub poena articulari a paraszt embert regveltől fogva napnyugotig kalodázással poenitentiázzák, nemes emberen pedig tizenkét forintot exequaljanak regveltől fogva azon napon estig börtölvén és az cultust többször is frequentálván, mint rendszerint observáltatik". A fejedelem több ilyen irányú intézkedése az Approbata Constitutio megfelelő pontjainak az országgyűlésen újból való megerősítése volt. Ezek szerint istentisztelettel ünnepelték meg a vasárnapokat s a három sátoros ünnepet: a karácsonyt, husvétot és pünkösdt, ezeken a napokon tilos volt dolgozni s a szolgákat sem lehetett kényszeríteni elkerülhető munkára. Lakodalmat ilyenkor nem tartottak, vásárok nem voltak s a délutáni prédikáció végeztéig korcsmába a borivó embereket nem bocsájtották be.¹⁾ Ezekre a vármegyei tisztok és a falusi bírók ügyeltek fel, akik az ez ellen vétőket kalodába verték. Ilyen sok vallású államban szinte elkerülhetetlen, hogy a felekezetek ne kerüljenek egymással szemben ellentétbe. Ilyenkor panaszaikkal a fejedelem elé járultak. A katolikusok sérelmeit már láttuk, az udvarhelyi reformátusok a katolikusokkal szemben állottak elő kifogásokkal, a szászság meg egyetemesen tiltakozott, mikor Brassó külvárosában református templomot akartak fölállítani.²⁾

A közoktatás a felekezetek kezeiben volt. Apafi támogatta a református iskolákat, részükre adóhátralékokat juttatott.³⁾ E korban leghíresebb volt a Nagyenyedi főiskola. Mikor a gyulafejevári iskola és híres könyvtára II. Rákóczy György alatt a tatár dúláskor elpusztult, tanárai Enyedre kerültek. Kolozsvár végvárrá lévén, az ottani iskola sem maradhatott meg a katonavárosban, ez is Enyedre helyeztetett. Anyagi megszilárdítása érdekében 1665 májusában országos gyűjtést rendeztek.⁴⁾ Érdekes megneézni a gyűjtő regestrum 24 rovatát, hogy mennyi mindennel járultak az országgyűlési rendek a főiskola fönntartására, A következő tárgyak voltak megnevezve, mint az adományozás tárgyai: búza, bor, vágó marha, bárány, lud, tyúk, disznó, kása, borsó, lencse, árpakása, szilva, petrezselyem, répa, murek, vereshagyma, fokhagyma, sajt, turó, vaj, méz, káposzta, eczet, szabad (az az tetszés szerint akármi más). Tehát látjuk, hogy jó-

1) E. O. E. XIII. 66. I. (1664. nov. Segesvár.)

2) E. O. E. XVII. 139. I. (1680. nov. Gyulafejevár.)

3) E. O. E. XIV. 216. I. (1667. jan. Marosvásárhely.)

4) E. O. E. XIV. 98. I.

formán csupa terménnyel járultak a fenntartáshoz, készpénz alig fordult elő az adományok között.

A jezsuiták is nyugodtan — már amennyire a török portyázásoktól lehetett — tanítottak Kolozsmonostoron, sőt a fejedelem is ajánlotta az iskolájukba való beiratkozást, azzal, hogy maga utasított hozzájuk tanítványt.¹⁾ Ebből azt a következtetést lehet levonni, hogy ez az iskola magas színvonalon állott.

A századok földjén a szebeni és brassói iskolák vonzották a tanulni-vágyó ifjúságot. 1689-ben azonban a brassói nagy tűzvészben az iskola és gazdag könyvtára a lángok áldozata lett.²⁾

A művelődés lehetőségeit nemes és pór egyaránt kihasználta. A nemes ifjak részint Erdélyben, részint külföldre járva tanultak, mint Bethlen Miklós önéletírásában olvashatjuk. A művelődés útja nem volt elzárva a jobbágyfiuk előtt sem. Itt már azonban bizonyos korlátozó kikötések álltak fenn. Ezen ifjak ugyanis papi, tanítói pályára mehettek. Azonban visszaélések történtek. Az 1664. évi novemberi segesvári országgyűlés ezen segíteni akart, a következő articulussal:³⁾ „Az deáki tudományra menendő ifjak felől is töltünk ilyen conclusumot kegyelmes urunk, Nagyságod consensusa is accedálván, hogy akik olyanok találatnának csak a jobbágyság előtt lappanganának, nem akarván úgymint rendi s módja az tudományokban való exercitiumot elkövetni, jobbágyinkból álló ifjak kezesekeket tartozzanak adni arról, hogy predicatori és scholabéli hivatalban helyeztetik magokat; ha kik kezesekeket nem találnának, hitlevelet adjanak, és ha ecclesiasticus ordóban és rendben lesznek collocáltatván, maradjanak meg állapotjokban, ha hol a nem lenne, az kezesekek kötelesek legyenek az olyan tisztességes hivatal kívül való személyeket földesuruknak reducálni, a hitlevelet adott személyek is jobbágyságra redeálni, a harangozók és mesterségnek valedicáló személyeket is ide értvén, kik csak az jobbágyságot kerülvén, praedicatorok vagy schola mesterek hátok megett latítálnának“. Ez a megszorítás — már mint a kezesség és hitlevél — tényleg csökkentette a jobbágyságból kiemelkedni akarók számát.

E korban az iskolai nevelés és oktatás szellemében a szigorú bibliai kegyesség mellett a humanista klasszikus eszmény uralkodott.⁴⁾ A tudományos élet theologiai vitáirakban és a történetírásban merült ki. (Cserei Mihály, Bethlen János, Bethlen Miklós). Maga Apafi műkedvelő theologus volt.⁵⁾ Író volt elég, de nem volt irodalmi élet s a legtöbbben asztalfiókjuk számára írták könyveiket, melyek elvesztek vagy századok múltán bocsáttattak közre.⁶⁾

¹⁾ Tör. tár 1885. évf. 205. l.

²⁾ Szilágyi S.: Erd. tört. II. 424. l.

³⁾ E. O. E. XIII. 372. l.

⁴⁾ Révész I.: i. m. 44. l.

⁵⁾ Révész I.: i. m. 46. l.

⁶⁾ Szilágyi S.: A magyar nemzet tört. VII. 387. l.

IV. VILÁGI TÁRSADALOM.

A nemesség: főurak és köznemesek kiváltságai. Jobbágyságok és terheik. A székely társadalom. A szászok. Városi polgárság. Közhivatali tisztviselők.

Az erdélyi magyar nemesek, székelyek és szászok Kápolnán kötött egyezsége óta (1437.) beszélhetünk a három nemzetről, helyesebben azoknak ezen egyezségben kötött uniójáról.¹⁾ Az elkülönülés vérségi, területi, de nem különben jogi alapon történt, az összekötő kapocs pedig, mely e három jogokkal rendelkező nemzet között fennáll: a közös veszedelem, elsősorban a török, de adott esetben a fellázadt pusztító parasztság elleni egybefogás, melyben benne van mintegy egymás jogai kölcsönös elismerésének és megvédésének gondolata is.

Az erdélyi magyarok között is meg volt különböztethető az a három társadalmi osztály, amelyet a királyi Magyarország területén látunk e korban. Ezek az osztályok a főúri, köznemesi és a jobbágy. A főpapság itt nagyon kis szerepet játszik. Az ország nagy része protestáns és a protestáns papság nem szerepel mint politikai tényező. Az elkülönülés a főurak és köznemesek közt a birtok nagysága és a viselt hivatal szerint történik. Találunk olyan családokat, amelyeknél a főúri ág mellett megvan a köznemesi is. A főurak legnevezetesebb joga az, hogy az ország ügyeinek intézésébe a generalis vagy partialis országgyűlésen személyesen vagy képviselőik útján befolyhattak. Őket a fejedelem mint regalistákat mindig névre szólólag hívta meg az országgyűlésre.²⁾ Birtokaik nagysága szerint zsoldosokat kellett felszerelniük. Amint Apafi conditioiból látjuk, a nemesek fel voltak mentve az adózás, harmincad és más terhek fizetése alól. De a bekövetkezett nehéz idők adófizetési kiváltságukat megcsorbitották. Legszegényebb tagjaik az u. n. egyházi*) nemesek állandóan adóztak. A nemesek szabad akaratukon kívül senkit sem tartoztak szolgálni, hadjáratokba menniük nem kellett, csak ha a fejedelem felszólította őket és a postálkodás sem volt kötelességük. Csakis illetékes bírójuk előtt tartoztak megjelenni s csak törvényes idézés és bírói elmarasztalás után lehetett letartóztatni őket.³⁾ Kiváltságaik fejében katonáskodni voltak kötelesek. Mint látjuk, kiváltságaik azok, melyek 1848-ig fennálltak. Bár a főuraknak Erdélyben ritkán volt túlhatalma, mégis látunk hatalmi visszaélést a gyengébbek rovására. Ilyen volt Bánfi Dénes kolozsvári főkapitány is. Azonban a rövidebbet húzta a fejedelemmel szemben és elbukott. Az ő esetén okulva a rendek 1674 novemberében törvényt hoztak, hogy a jövőben több főhivalt — vármegyei főispánságot és székely főtisztséget — egy ember egyszerre ne viselhessen.⁴⁾ Ez azonban csak papírtörvény maradt és minden a régi mederben folyt tovább. A nemességhez való fölemel-

¹⁾ Erdélyi L.: A székelyek tört. 11. l.

²⁾ E. O. E. XVI. 298. l.

³⁾ Corp. Jur. Hung. Erd. törv. 79. l. *) (Az „egyházi” szó egy házzal bírót jelent).

⁴⁾ E. O. E. XV. 73. l.

kedést a fejedelem elősegíthette, mert a „nobilitáltatás” nemessé tétel a jogai közé tartozott. Ha valamely nemesnek peres ügye támadt, procuratort fogadott, ki őt képviseli. A procuratornak meg kellett esküdnie, hogy a rája bízott ügyet nem árulja el, titokban tartja és az ügy végeztéig gondosan munkálkodik. Ha procurator sokat kért, amit a fele nem tudott volna megadni, a bírák előtt előadva panaszát, ezek megsabták a méltányos összeget, a procuratort pedig megintették az ügynek a kijelölt összegért való elfogadására.¹⁾ A nemesség a maga politikai és közigazgatási szerepével, kiváltságaival s a birtokjog hatalmában élesen elkülönül a szolgai sorsú jobbágy osztálytól. Szembeállítva a nemességgel őket, látjuk, hogy dézsmát adtak földesuraiknak, az adót ők tizették, vám és harmincadadással tartoztak. A nemesek birtokain laktak, honnan ha szökve távoztak, uruk visszakövetelhetette őket bárhonnan, még a fejedelem zászlói alól is. Szökésükről többször tárgyaltak a rendek²⁾ s kimondták az 1666 februárban Fogarason tartott országgyűlésen, hogy „noha a mely jobbágyok ab anno 1657 elbujdostanak, azoknak reductiojokról jó és helyes articulusnak vigorával nem procedálhatnak, ha felkérlik az elsőkött jobbágyot meg nem adják, ha executiora kiviszik az executorokat, azok ellen repellálnak, bizakodván abban, hogy a törvények ritkán celebrálthatnak, így sokaknak nem kevés károkkal; mely jobbágyok reductiojokról való articulusunkat mindenekben in vigore hagyjuk cum hac declaratione: hogy ha valamely personák avagy helyek az executiot akármi úton nem admittálnák, avagy a megbántott fél executiora oda nem mehetne, tehát valahol azon helynek contumax lakósi, avagy javai találhatnának, azokon vagy azokból tehessenek és tétethessenek executiot”. Ugyanez az országgyűlés hozta még azt az articulust is, hogy azok a jobbágyok, kik ezen zavaros időben elbujdostak, ha urukhoz akarnak visszatérni javaikkal együtt megtehessék és senki se gátolja ebben őket. Az országgyűlési határozatokból látjuk azt, hogy hová szöknek legszívesebben a jobbágyok. A Székely és Szászföldre,³⁾ Fogaras vidékére és Kővárba, a Partiumba.⁴⁾ A törvények megsabták még a jobbágy ruházkodását is, eltiltván a színes nadrág és csizma viselését, kivéve a szász jobbágyokat, kik posztó dolmánt, nadrágot, süveget, csizmát viselhettek.⁵⁾ Legtöbb pusztulást szenvedtek, legnagyobb kizsákmányolásnak voltak kitéve a török hódoltság alatt levő jobbágyok. Az országgyűlések úgy akarnak könnyíteni a helyzetükön, hogy az adó felének fizetésére kötelezik őket,⁶⁾ de még ez alól is mentesek azok, kik teljesen tönkrementek.

A társadalom másik elemét alkották a székelyek. Hét székre oszolva

¹⁾ Corp. Jur. Hung. Erd. törv. 203. l.

²⁾ E. O. E. XIV. 184. l.

³⁾ E. O. E. XIV. 398. l. (1669. jan. Gyulafehérvár.)

⁴⁾ E. O. E. XIV. 295. l. (1668. jan. Beszterce.)

⁵⁾ E. O. E. XIV. 184. l. (1666. febr. Fogaras.)

⁶⁾ E. O. E. XIV. 190. l. (1666. febr. Fogaras.)

éltek az általuk manapság is lakott területen. E székek különböző időben jöttek létre, de IV. Jenő pápa idején (1444) már mind megvannak.¹⁾ A székekre való felosztás vérségi, igazságszolgáltatási és hadviselési alapon való elkülönülést jelentett, ezt mutatja a János Zsigmondig létező meghatározott nemzetségből és családból választott székbíró tisztsége, melyet korunkban már a fejedelemtől kinevezett királybíró vált fel, illetve a hajdani székely ispánságokat helyettesítő székkapitányi tisztség. A székelység elvileg mentes az adózástól, de mint látni fogjuk „az országnak rendkívül való szükségében és pusztult állapotjában nemesi szabadságuk sérelmével kényszerítettnek mostan az adózásra lépni”.²⁾ 1666-ban megtagadják az adózást, mivel nekik katonáskodni kell. De a másik két nemzet nem nyugodott bele, mert közös a haza s közösen kell védelmezni olyan esz-közökkel, aminővel lehet, ez pedig most legfőként az adófizetésből áll.³⁾

A székelység magábanvéve sem egységes társadalmilag. Három osztályt különböztethetünk meg közöttük. Az elsőbe tartoznak a primórok (főurak). A fejedelem úgy tekinti őket, mint nagybirtokú nemeseket. A második osztály a primípilusok (lőfők), ez a köznemességnek lelelt meg és nagyjában ugyanazok voltak a jogai mint azoknak. A harmadik részt alkották a gyalogos közszékelyek, kik katonáskodni voltak kötelesek. Mint érdekességet jegyzem meg. — habár ez másik fejezetbe tartozik — hogy 1682-ben az erdélyi hadsereg élén és végén a székely hadak jártak. Az 1682-i seregek menetelének rendi szerint elől egy-egy szék ment a székely atyafiak közül s mikor Marosszékre került a sor Aranyosszék is együttjár vele. Bezárta a sereget a vármegyék után megint csak a többi székely szék és pedig Udvarhely, Háromszék, Csík- Gyergyó- Kászon, Marosszék és Aranyosszék sorrendjében.⁴⁾

A gyalogos közszékelyek közül egyízben Apafi kétszázat megnevesített azzal a kötelezettséggel, hogy utódaikat a puskásságra megtanítsák. A székelység követeket küldött az országgyűlésre, mégpedig székenkint kettőt, amint II. fejezetben közölt névsorból is láthatjuk. Apafi egyes székely főembereket magyar főurak módjára kezdett meghívni az országgyűlésre.⁵⁾ A székelység ez ellen tiltakozott, mert addig a nemes székelyek követtel képviseltették magukat ép úgy, mint a lőfők és gyalogok.

A harmadik nemzet a szász. Szintén hét székre oszlanak mint a székelyek és ugyancsak autonómiával rendelkeznek. Legfontosabb jogaik: Képviseltetik magukat az országgyűlésen, saját hatáskörükben megválasztott tisztviselők segítségével intézik belső ügyeiket. Az adófizetés alól mentesek lennének, de a közszükséget belátva a székelyekkel egyetemben a portai adó egy részét arányosan ők is magukra válalták. Hadi kötelezettségük

¹⁾ Erdélyi L.: A székelyek tört. 10. l.

²⁾ E. O. E. XIII. 190. l. (1662. okt. Medgyes.)

³⁾ E. O. E. XVI. 165. l. (1675. május.)

⁴⁾ Hadtört. közl. 1895. évf. 154. l.

⁵⁾ Erdélyi L.: A székelyek tört. 31. l.

terén ugyanezt látjuk. Apafi 1683 júliusában kelt hadi szabályaiban róluk is beszél és megnevezi előjáróikat.¹⁾ Ha a fejedelem köztük tartózkodott, kötelesek voltak megvendégelni, ugyyszintén neki és környezetének szép ajándékokkal kedveskedni. Sérrelmekkel gyakran felkeresték az országgyűléseket főleg az ingyen quártély, gazdálkodás és posták visszaélései miatt, amint egy 1664-ben kelt postulátumuk mutatja.²⁾

Az úgynevezett harmadik rendet, a városi polgárságot is megtaláljuk minden nemzet keretében. A városok képviseltették magukat az országgyűlésen. 1664-ben a következőket látjuk megjelenni: Fejérvár, Enyed, Torda, Kolozsvár, Dés, Vásárhely, Retteg, Udvarhely, Kézdivásárhely és a szászság városai.³⁾ A hatalom az egyes városokban a lakosság kiválóbbjainak kezébe került. Ezen családok nem szívesen engednek maguk közé új embert. A városi polgárság jogaira féltékenyen vigyázott és mindig akadályokat gördített a nemesek beköltözése elé. Ez természetes és ösztönszerű védekezés, mert a nemesek ragaszkodtak kiváltságos helyzetükhöz és vonakodtak a város terheihöz hozzájárulni, viszont jogairól nem akartak lemondani. A polgárság pedig a terhekhez való hozzájárulástól akarta függővé tenni az ő jogaiban való részesedést. Az 1664-i nagysinki országgyűlés Szék városára vonatkozólag ki is mondta, hogyha polgárai a „nemeseket megbántanak, háborítanak vagy köztük nem patálnak, eo facto privilegiumokat amittálják prima fronte; ha ezen sem tanulnának in amissionem universorum bonorum suorum mobilia convincál-tassanak.“⁴⁾

Az egyes országgyűlések azonban nemcsak a nemesség hanem a „Partiumból bebujdosott szegény mesteremberek“ érdekeinek megoltalmazására is gondoltak. Az 1670 decemberi gyulafehérvári országgyűlés az egyes városokban levő erdélyi céheknek megtiltotta, hogy a felvételt kérő iparostól magas felvételi díjat szedjenek „sőt az mennyivel tartoznának mások, kik ujonlag szoktak beállani az czéhekben, az ilyenektől ad sumsum csak annak tizedrészét vegyék s még abban is, hogy legyenek kedvezéssel méltó.“⁵⁾

Kiegészítője Erdély társadalmának az az osztály, mely a közhivatalokat viselte. Ezek viselői választás útján zálogos hazafiakból teltek ki, kik esküvel voltak kötelesek Apafi hűségére az ország szabadsága és törvényeinek védelmére, amint a fejedelem választási feltételeiből láthatjuk. A vármegyékben a főispánokat a fejedelem nevezte ki, a viceispánokat pedig a főispánok a vármegye beleegyezésével. A viceispánok, fő- és vicebírák,⁶⁾ nótáriusok évenként változtak. A vármegyék tisztjei minden

¹⁾ E. O. E. XVIII. 139. l.

²⁾ E. O. E. XIV. 361. l.

³⁾ E. O. E. XIII. 318. l.

⁴⁾ E. O. E. XIII. 286. l.

⁵⁾ E. O. E. XV. 175. l.

⁶⁾ E. O. E. XVI. 175. l. (1675. május Gyulafehérvár.)

hivatalukat illető dologban szabadon járhattak el. Az alsóbb rangú tisztekre a főtiszteknek volt gondjuk, nehogy hanyagok vagy hatalmaskodók legyenek. Vétség esetén a fejedelem tisztúktól meg is fosztotta őket. A világi társadalom ezen elemei mellett megtaláljuk még az I. fejezetben ismertetett egyéb népeket is, a társadalom fontos alakjait pedig az udvari és közigazgatási tisztségek viselőiben láthatjuk.

V. ALKOTMÁNY.

Az országgyűlés összehívása meghívókkal. A tárgyalás rendje. A fejedelem jogai az országgyűlésen. Szavazás. Az országgyűlés jogai.

Az államhatalom megoszlása fejedelem és nép illetve az ezen utóbbit reprezentáló országgyűlés közt adja az állam alkotmányát. A fejedelem jogait egy előző fejezetben részben már megismertlük, most áttérhetünk a rendek jogainak ismertetésére.

Az országgyűlést a fejedelem hívja össze a meghívók kibocsátása által, melyben meghatározza a gyűlés helyét és idejét. A hely megállapítása fontos, mert ezt a legkevésbé nevezhetjük állandónak. Apafi uralkodása alatt leggyakrabban szereplő városok a következők: Gyulafejérvár, Fogaras, Radnóth, Szeben, Medgyes, Marosvásárhely. Ami az országgyűlés idejét illeti, rendszeren a meghívón kibocsátásakor feltüntetett terminus után egy hónappal jött össze. De volt eset rá, hogy Apafi a gyűlekezésre rövidebb időt is megszabott. Általában a ki nem mondott szabály az, hogy évente kétszer tartanak országgyűlést, tavasszal Szent Györgynap táján és ősszel Szent Mihály körül. Azonban Apafi alatt nem volt ritkaság az évi három vagy négy országgyűlés sem.

Meghívót küld a fejedelem a megyéknek, városoknak, székely és szász székeknek és a regalistáknak, akik közé a három nemzet főurai számítottak. A regalisták költségeiket maguk fedezték. Itt megjegyzendő, hogy a fejedelem egyáltalán nem köteles a regalisták mindegyikét meghívni. A megyék, székely és városok a gazdasági helyzetnek megfelelően különböző számban küldtek követeket, mert ezeknek ellátása az illető törvényhatóság terhe lévén számukban állandó csökkenés mutatkozik, úgyhogy nem egyszer csak a feltétlenül kormánypárti főispán képviselte őket s a szabad választású többi követ egy része otthon maradt. Ezzel ellentétben a regalisták száma egyre jobban emelkedőben van a követekkel szemben. Ennek okát az elszegényedésben kereshetjük és meg is találjuk, mely a török és német fosztogatásai miatt egyre nagyobb mértéket öltött a fejedelemség utolsó napjaiban. Emiatt a városok közül több is lemond a követküldés jogáról és a megye követeinek költségéhez járul ami mégis olcsóbb megoldás. Példaképen felhozom Bánffyhunrad esetét. Ez a város egyenesen nagy szegénységére való hivatkozással kéri meg

Apafit 1674-ben,¹⁾ hogy külön ne hívassék meg az országgyűlésre. Ds is 1667 óta fejedelmi engedéllyel csak a vármegye követeinek számára fizet.²⁾

Milyen volt egy országgyűlés lefolyása? Legjobbnek tartom, ha bemutatok egyet a sok közül.

Az 1668 január 10-től február 3-ig tartott gyűlésen a rendek a fejedelem lakásán gyülekeztek, hol istentisztelet után a tanács a fejedelemnél maradt, a többiek az elnökkel a templomba mentek (ugyanis itt tartották a rendek tanácskozásait), névsorolvasáskor sokan mások által kimentették magukat. Ezután küldöttséget választottak, mely a rendek hódolatát és boldog újévi kívánatait tolmácsolja a fejedelemnek. Ennek megtörténte után a kancellár bemutatta a fejedelem propositióit, melyek közt a zsidók ügye, a vallásügyi kérdések, pénzügyi intézkedések voltak a fontosabbak. Ennek felolvasása után elhatározták, hogy a karok maguk is el fogják készíteni postulatumaikat. Régi szokás szerint az elnök indítványára mindegyik rend megbízottai külön-külön összejöttek és egybeállították sérelmeiket, azután pedig átnézés végett felolvasásuk előtt a fejedelem elé terjesztették. A sérelmek után következett az előterjesztések tárgyalása. A vallás ügyénél behívták a tanácsosokat, hogy e fontos dologban velük együtt határozzanak, de ezek az ügybe nem akarván beleavatkozni, visszamentek a fejedelemhez. A határozatokat aláírás előtt a fejedelemhez vitték átnézés végett, ki javított is rajtuk. Végre február 3-án felolvasták és helybenhagyták az articulusokba szedett törvényeket, melyeket Apafi megerősített. A gyűlés végén még egyszer névsort olvastak.³⁾ Erre azért volt szükség, mert sokszor előfordult, hogy engedély nélkül gyűlés alatt annyian eltávoztak, hogy a végén csak néhányan maradtak. Mások csak megmutatták magukat, azután elmentek és utólag azzal álltak elő, hogy ezt vagy azt ők nem határozták.⁴⁾ Emiatt az elmaradókra pénzbüntetést szabtak ki, amelyet az elnök hajtott be.⁵⁾

A fejedelemnek az országgyűlésen magán gyakorolt jogai közül első sorban említem meg a gyűlés megnyitását és azután a praesidens (elnök) kinevezését, ki az országgyűlés tárgyalásait vezeti. A fejedelem az elnököt tanácsosai közül nevezi ki. Az elnök magyarázza a fejedelmi előterjesztéseket, mégpedig — bizalmi állásának megfelelően — a fejedelem akaratára és útbaigazítása szerint. Ezzel már összefüggésben van a javaslat-tétel vagy indítványozás kezdeményezés joga is mint fejedelmi jog. Az országgyűlési tárgysorozat első pontja rendesen a sérelmek orvoslása volt. Ezután a fennmaradó többi idő úgyszólván a javaslatok tárgyalásával telik el. Sorrendben először a külügyek azután a hadügy, pénzügy, igaz-

¹⁾ E. O. E. XV. 467. l.

²⁾ E. O. E. XIV. 215. l.

³⁾ E. O. E. XIV. 297—318. l.

⁴⁾ E. O. E. XIX. 319. (1688. jan. Fogaras).

⁵⁾ E. O. E. XIII. 258. (1663. szept. Maros-Vásárhely).

ságügy, vallásügy és esetleg még más időszerű ügyek tárgyalására kerül a sor. A rendek megkívánták Apafitól, hogy a gyűlésen mindenkinek szabad szót engedjen, beszédéért senkinek bántódása ne legyen s fenyegetés ne érje. Ha meggyőződését lelkiismeretesen meg akarja mondani, megmondhassa, ígérettel, adományozással, külön beszélgetéssel vagy más módon a szabad szólást ne gátolja, senkire emiatt ne nehezteljen s igazságának előszámlálására mindenkinek szabadságot adjon.¹⁾ A szabad szó megnyilvánulásának biztosítása tette lehetővé a sokszor kemény bírálatot és a nyílt szavazást.

A szavazás vagy előszóval vagy írásban történt s vagy fejenként szavaztak vagy egy-egy vármegye, szék egy-egy szavazatot adott. Külön szavaztak az erdélyi magyarok, az Erdélyen kívül lakók — Partiumbeliek — a székelyék és szászok. Szavazás után egyik felkelt és kijelentette, hogy például a magyarok szavazata ez. Így történt mindegyik nemzetnél. Ha három megegyezett — a Partium is egy rész — a negyediknek bele kellett nyugodnia. Mivel így nemzetek szerint szavaztak, nyilvánvaló, hogy a magyaroknak volt a legtöbb szavazatuk, de ezek a magyarok politikai irány és jog szerint erősen meg voltak osztolva. Az írásos szavazatokat vagy erre választott bizottság szedte össze nemzetenként vagy az elnök kezébe adták.²⁾

Az országgyűlés jogai közül megemlítendő az adó megszavazása. Ez a porták megszámlálása és az adólajstrom alapján történt, amint egy későbbi fejezetben látni fogjuk, továbbá a fölmentések megadása és a katonaaállítás ügye. E két jog gyakorlásával az országgyűlés olyan hatalom birtokában van, mely nagyon könnyen keresztülhúzhatja a fejedelem esetleges külpolitikai terveit. Éppen ezért volt szükség a javaslatoknak megfelelő tekintélyű kormánypárti személyiség által való előterjesztése- és kommentálására s ennek megfelelően — mint fentebb más említettem — az elnök gyakorolja ezt a jogot. Azonban az történik most is, amit a tanács illetve a fejedelem akar. A pénzügyek terén az országgyűlés jogai közé tartozott az, hogy a kincstartót felelősségre vonhatta és a számadásokat megvizsgálhatta, mint ezt 1683-ban is láthatjuk.³⁾ A kincstartói állás azonban egészen önálló állássá sohasem lett, közben az adók beszédére bizottságokat, pénzkezelőket választottak, pénzkiadásra meg fizető mestereket; beszolgáltatandó adóhelyül mindig a fejedelem tárházát jelölték meg.

Külügyeknél az országgyűlés fölött a fejedelmi tanács hatalmát látjuk abban, hogy az országgyűlés elé kerülhető indítvány is csak a tanács helyeslésével juthatott oda,⁴⁾ amennyiben a külügyi tanácskozásokba nagy mértékben beleszólt.

¹⁾ E. O. E. XIII. 80. l. (1661. nov. Kis-Selyk.)

²⁾ Biró V.: Erd. fejed. hatalom. 120. l.

³⁾ E. O. E. XVIII. 144. l.

⁴⁾ E. O. E. XIII. 90. l. (1661. nov. Kis-Selyk.)

Az igazságszolgáltatásnál a rendek választották meg a bírákat és határozták meg az egyes nemzetek pereinek táblai terminusát. Itt az országgyűlés jóval több jogát gyakorolta, mint az előző időben, mikor saját jószántából rábizta a fejedelemeire. Viszont most még erősebben befolyt a fejedelem a rendek összetételébe. A fejedelemnek a rendekkel szemben meg volt az a joga, hogy az országgyűlési határozatokat végrehajtani csakis az ő jóváhagyásával lehetett, mert csak az aláírás és megerősítés után emelkedtek törvényerőre.

VI. KÖZIGAZGATÁS.

A közigazgatás szervei és tisztjei. A tisztek feladatai: szökött jobbágyok visszavezetése, nyomkeresés, adóbehajtás és dézsmaszedés, hamispénzverők üldözése. A várkerületek közigazgatása.

A tárgyalt korban a végrehajtó hatalom a törvényhozói és bírói hatalommal úgy a felségjogokban, mint a manapság csupán és szigorúan csak végrehajtói hatáskörrel rendelkező megyei intézményben erősen egybe volt keveredve, így vigyáznunk kell tehát arra, hogy a vármegyét ne mint bíróságot, hanem mint a hozott törvények és ítéletek érvényesítőjét nézzük.

A közigazgatás szervei e korban a vármegyék, székek és szász székek és városok, valamint bizonyos tekintetben ezeken belül vagy ezekkel kapcsolatban a várak. A közigazgatás intézői ezeknek tisztjei, úgymint a megyékben a főispán, alispán, szolgabírók, a székekben kapitány, hadnagy, királybíró, a városokban a polgármester, királybíró, tanács-tagok, porkoláb és az esküdtek. Az egészen speciális helyzetű kolozsvári főkapitányság területén a közigazgatás főtenyezője a mindenkori főkapitány.¹⁾ A várak kapitányainak közvetlen hatásköre volt a vár népén, nem is említve a törvényekben előforduló kövári kerületet, mely a közigazgatásban teljesen autonom terület.

A legfontosabb közigazgatási tisztség természetesen a kinevezett s ezért bizalmi jellegű főispánság.²⁾ Betöltésénél előkelő irányadó szempont az, hogy a kinevezendő rendelkezék az illető megye területén elégséges földbirtokkal és „legalább ezer forint érő zálogúakat adjon ő nagysága (tudniillik a fejedelem) a vármegyéknek”.³⁾ A rangban alatta levő alispánt a megye rendjei választottak.

A szolgabírók „circularás”-aik (ellenőrző utazás) alkalmával hajtották végre a hozott ítéleteket s ellenőrizték járásaikat, hogy van-e ott munka nélkül szűkölködő, csavargó, marhalopó, tolvaj, szökött vagy lázadó jobbágy. Felügyel a dézsmaszedőkre, adókiivetőkre, időnkint új portaössze-

¹⁾ Lukinich : i. m. 475. l.

²⁾ Corp. Jur. Hung. Erd. törv. 334. l.

³⁾ Corp. Jur. Hung. Erd. törv. 269. l.

írást, úgynevezett *connumeratio*-t eszközöltek és intézték a megye területére való betelepedések ügyeit. A földesúri autonomia miatt nyomozás közben külön kellett kérniök az urak birtokainak területére való belépést, aminek következtében — minden engedékenységgel együtt is — itt voltak a bűn fészkei, mint több ízben mondják az országgyűlések. Vannak olyan helyek, hová a tisztek nem mehetnek be akármilyen ügyben azoknak félelmetes volta miatt. Ezért tehát elégséges gyalogot kell maguk mellé venni a legközelebbi faluból, kik a tiszttel parancsait mindenben kötelesek fogantatni 12 forint bírság terhe alatt *seorsim et sigillatim exequendum*.¹⁾

A közigazgatási szervek tisztjeinek feladata az volt, hogy a lakosság élet- és vagyonbiztonságáról, az országos törvények, fejedelmi rendelkezések, bírói ítélezések és megyei határozatok végrehajtásáról gondoskodjanak. Az országgyűlések többször hoznak intézkedéseket, melyekből az tűnik ki leginkább, hogy a tekintély és közbiztonság gyenge lábon állott. A vallásos élet javítására szóló törekvésekről már egy más fejezetben szó volt. Az 1685. novemberi országgyűlés intézkedik a tolvajok, gyilkosok, boszorkányok és más czégéres vétkekben élők ellen szigorú büntetéseket állapítva meg, „ha nemesek, kétszáz forint erő residentíájuk nem találta meg, megfogattatván, a törvényes kifogásokat megvizsgálván a bírák csak a meritalisokat observálják, az rendkívül valókat posthabeálván, és in *discussione causae eorundem*, a jámbor és hiteles paraszt emberek attestatioi is acceptáltatván, vétessenek igazításban és executioba haladék és kedvezés nélkül”.²⁾

Ugyancsak ez az országgyűlés szól a *fugitivus* jobbágyok *reductio*-járól is, megbízva a vármegyék tisztjeit, hogy kérjék ki az elszökött jobbágyot és ha nem adják, végrehajtásra vigyék ki az *executor*okat. A katonákat vagy szabadosokat, kik más földjéről hatalmasul vitték el a jobbágyokat, a fejedelem udvarába vagy a főtisztékhez küldték, kik érdekük szerint megbüntették őket.

Egy régebbi országgyűlés 1670 decemberében köteletségévé teszi a vármegyei tiszteknek a tobák tilalmaztatását és aki behozza, annak megbüntetését „mivel sok pénzét emésztvén meg az hazának, ahol csak találják elvegyék, büntetés terhe mellett, jószágos úr és nemes ember pedig ha él vele 50 forint: egyházhelyi nemesember 12 forint: paraszt ember 6 forint poenája; melyeket a tisztek *sub poena articuli**) tartoznak *exequálni*, *comperta tamen rei veritate*. Az paraszt ember pedig ha *dominus terrestis* elébbeni, a büntesse meg, ha pedig a tiszttel, ugyan a tiszttel büntesse meg, ideértve papokat, deákokat és indifferenter mindennemű rendeket.”³⁾

A tisztek ellenőrizték a nyomkeresést, ha valakinek a marhája elveszett, de a nyomát meglelte először hírt adott a falubelieknek. Ha a nyomot azon falu határából ki nem vihették, vagy magát a marhát meg-

¹⁾ Corp. Jur. Hung. Erd. törv. 314. l.

²⁾ E. O. E. XVIII. 372. l.

³⁾ E. O. E. XV. 173. l.

*) Artikulus = törvénycikkely.

ölve találták, ezen falu köteles volt kielégíteni a károsult embert és ezen felül a tisztek 12 forintra büntették meg, ha ki nem tudta adni a bűnöst vagy legalább is azt kimutatni, hogy az illető elkövető nem falubeli volt.¹⁾

Adóbehajtás és dézsmaszedés. A vármegyékben a „vármegyei perceptorok” szedték az adót az alispánokkal a fő- és albirákkal együtt a hiteles regestrum és testimonialis szerint.²⁾ Ezek regestrumot készítettek, hogy a vármegyében mennyi kapuról kell adózni. Rendszeren 2 regestrumot tartoztak kiállítani, ezek közül egyet a káptalannál kellett elhelyezni „pro futura cautela” mondja az 1665 szeptemberi radnóthi országgyűlés.³⁾ Az egyházhelyi nemesemberek, molnárok és oláh papok adószedője az alispán volt. A magyar és szász városokban a maguk nemzetiségbeli városi tisztek az adószedők. Az universitas vagyis a szászok is adószedőiket maguk nevezték ki épen úgy, mint a székelyek.⁴⁾ Az alispánoknak és szolgabíráknak a már említett adószedőkön kívül mások is segítettek; így egy nagy feladat hárult a főispánokra. Az idő viszontagságai nemkülönben a folytonos háború rombolásai miatt nagyon sok kapu elpusztult, ami sok akadályt idézett elő az adó beszedésénél. Hogy tehát a kapuszám után kivetett adót pontosan beszédhessék, az országgyűlések többször elrendelték a kapuk számának összeírását és ezen ügy elrendezését a főispánokra bízta.⁵⁾

A dézsmaszedésnél igen sok alkalom nyílt a visszaélésre, azért több országgyűlési törvénycikk szabályozta az erre vonatkozó eljárást. Elsősorban, hogy a dézsmaszedők ne éljenek vissza hivatalukkal és ne sarcolják a szegény népet saját hasznukra. Azon szabados emberektől, kik fegyveresen vagy lovasan szolgálnak vagy egyéb udvari szolgaként szerepelnek, ne szedjék az 1 forintot, mert még a földesurak is kedvezni szoktak az ilyen embereknek a dézsma dolgában, noha jogukban állna az ellenkező, mert a fiscustól sok helyen árenda fizetéssel veszik meg. Meg volt szabva, mikor mennyi lóval s mennyi időre menjenek ki a dézsmások s hány személy kíséretében. Ha szabálytalanságot követtek volna el, a tiszteknek jogukban állott utánuk nyomozni s ha a dolog halasztást nem tűrt, azonnal letartóztatni őket és úgy jártak el velük szemben, ahogyan a fejedelem fő- vagy viceárendátora parancsolta.

A dézsmálás módját az 1667 januári marosvásárhelyi országgyűlés állapította meg újra. A bor után járó dézsma beszédési módját a szászok panaszai következtében úgy határozta meg, hogy pincejáráskor a vice-dezsmás azon helynek predicatorával és esküdteivel „igazságosan” megmérte istáppal, amelyekbe a fiscus bora jön, ha megmérték és a bort kevesebbnek találták ez a dézsmás kára volt. A borok elszállításánál is

¹⁾ E. O. E. XVI. 170. l. (1675 május Gyulafehérvár.)

²⁾ E. O. E. XIX. 187. l. (1687 július Radnóth.)

³⁾ E. O. E. XIV. 139. l.

⁴⁾ E. O. E. XIII. 267. l.

⁵⁾ E. O. E. XX. 156. l. (1689. jan. Segesvár.)

a vice dézsmás ügyelt a vármegyei tisztekkel, nehogy elvigyenek belőle. Ugyanigy állapította meg az országgyűlés a gabona és hüvelyes vetemények dézsmájának beszedését is.¹⁾

A marhalopók elleni eljárás is a tisztek feladata volt, különösen a határok mentén. Az 1670 decemberi országgyűlés a „császár földéről általjáró marhalopók felől” intézkedik. Az erre vonatkozó törvénycikk a következő: ²⁾ „Közép-Szolnok vármegyebéli atyáinkfiai panaszolkodásából értjük, hogy az császár őfelsége birodalmából a lopók általjárnak marhat lopni, melyeket kalácspénzen adnak vissza az ott való szegénységeknek, kiknek kergetésére és megfogatásokra nem szabados általmenniek. Ez aránt is az Nagyságod kegyelmes resolutioját, hogy elsőbben mind az vármegyék s mind generalisnak iratni méltóztatik azon dologról; és ha meg nem orvosolják, azután a ki kaphatja azon latrokat s jobbágyokat, megfoghassa és szabadosan büntethesse; válasza lévén penig tőlük Nagyságodnak tudósítsa is a tiszteket, mihez alkalmaztassák magukat; Nagyságodnak alázatosan megszolgáljuk.”

Az egyéb tolvajok felől ugyanez az országgyűlés intézkedik. Hunyad és Zaránd vármegyékben „a latroknak rettenetes tolvajkodása igen eláradott.” ³⁾ Orgazdáik között még nemes emberek is szerepelnek. Hogy ezt a veszedelmet elhárítsa, az országgyűlés megbízza e két vármegyebéli főtiszteket, hogy minden kivétel nélkül igazítsa el ezeket a dolgokat és a paraszt latrok és oláh tolvajok ellen szigorúan járjon el.

A közigazgatási tisztek hatáskörébe tartozott még a pénzforgalom ellenőrzése is. Nevezetesen „minden helyeknek tisztjei sub amissione bonorum et officii tartozzanak reá vigyázni, ha jó pénzzel vásárolnak-e avagy nem”. Ennek az intézkedésnek az a magyarázata, hogy idők folyamán nagyon sok hamis pénz került forgalomba. Az 1682 februári fogarasi országgyűlés a tiszteket felhatalmazza arra, hogy akiknél 3 forintnál több hamispénzt találnak, azt mindjárt öljék meg,⁴⁾ sőt azt is megölték, aki csak gyanus volt, hogy hamis pénzverő, de hiteles mentséggel nem tudta magát igazolni.

A közigazgatási tisztviselők hatáskörébe tartozott még a hídak és töltések továbbá a „gratuitus labor” az ingyen munka ellenőrzése is. A gratuitus labort az országgyűlés szavazta meg a végházak építésére.

A városi tisztek kötelességei. Mindenért felelősek, ami a városban történik, ezért a lakosok életét erősen ellenőrzik. A városi tisztek feladatai közé tartozott a kereskedők és iparosok üzleteire és műhelyeire felügyelni, megvizsgálni, hogy rendes árút árulnak-e, az árak megfelelnek-e az országgyűlés által meghatározott árszabályzatnak. Továbbá a városi hatóságok dolga, a városban megforduló idegenek hivatalos ellenőrzése is.

¹⁾ E. O. E. XIV. 220. l.

²⁾ E. O. E. XV. 170. l.

³⁾ E. O. E. XV. 183. l.

⁴⁾ E. O. E. XVII. 254. l.

Dés városának van egy 1685-ben kelt határozata, mely erről szól: „az mostani fennforgó állapotokhoz képest városunkban sok advenák telepedtenek meg, még most is jütön-jünnek, az kiknek hadnagy uram híre nélkül városunkbeliek szállást adnak, hadnagy uram ő kglme az ilyeneket egy-egy forinttal büntesse meg, ezután pedig ő kglmek szállást adni sub poena eadem ne merészeljenek“. ¹⁾

A várkerületek vagy főkapitányságok külön közigazgatási egységet alkottak. A várak és várkerületek közigazgatásának ismertetésére legalkalmasabbnak találom Kolozsvárt bemutatni, mint főtípust. A városban szigorú erős fegyelmet látunk, amit szükségessé tett a város határmenti volta s különböző rendekből kikerülő, egymástól sokban elütő lakossága. A város kapitányának kötelessége volt a régi szokásnak megfelelően éjszaka kerülni a várost s ha ekkor nyilvános gonosztevőt futásban találtak, megfogták virradatig letartóztatták, ki ha nemes ember volt vagy annak szolgálja, a viceispán kezébe adták s nem mint azelőtt szokásos volt, hosszú perfollyammal, hanem rövid lefolyású perrel jártak el ellene. Amely tiszt kezébe került a bűnös, az köteles volt három napon belül törvényt szolgáltatni felőle, ezután nyolcad napra kibocsátotta bizonyítékszerzés végett, s a meghatározott napon ezeket előadva, azonnal ítéletet mondtak ügyében. Egyszeri perújítás tizenötöd napra meg volt engedve, de azután minden perorvoslat nélkül, véglegesen meghozták és végrehajtották az ítéletet. Az ügy lefolyása alatt vagy letartóztatva vagy jó kezesség alatt tartották a vétkest, bűne nagyságához képest.

Ha a város őrzői és kerülői éjszakának idején nemes embert találtak megfogni s letartóztatni, reggel az ispánok kezébe kellett adniok, kik ha büntetés nélkül merészték volna elbocsátani vagy őrizőjüket megtámadva kiszabadítani, személyválogatás nélkül elvesztették tisztüket. Mindenki tartozott a maga utcájában a saját hasznára is üldözni és megfogni a gonosztevőt, ha így hozta a helyzet. Este a takarodó után senkinek fegyverrel járni az utcán nem volt szabad, kivéve a város kerülőit, akik pedig megkéstek valahol vagy mulatságból tértek haza, mindig lámpással tartoztak menni, mert különben reggelig kalodába zárták őket.

Ha olyan nagyobb eset adta elő magát, mely hadbaszállást követelt, a nemesség tartozott a fizetett néppel együtt a haza javára szolgálni. Ezért azon nemes embereknek, kiknek módjukban volt, lovat kellett tartaniok, mit ha elmulasztottak volna, először hat, másodszor tizenkettő, harmadszor huszonnégy forinttal bírságolták meg őket. Akik lovat nem bírtak tartani, azok szablyát, puskát, jó gyalogos embereknek való felszerelést tartottak. Ennek elhanyagolását először kettő, másodszor négy, harmadszor hat forinttal büntették. ²⁾ Mindezek felülvizsgálására comissarius

¹⁾ Lukinich: i. m. 473. l.

²⁾ E. O. E. XVII. 478. l.

sokat küldtek ki évenként. A kapitány nevezte ki a tiszteket. A vármegye tisztjei senkit a nemesség közé addig be nem vettek, míg nemességüket hitelesen nem igazolták, ha ezt megtenni nem tudták, a kapitánytól függtek, az ő fennhatósága alatt éltek.

Aki a nemesek közül a híd és palánk csinálásból kivonta magát, a kapitány annak jószágából csináltatta meg a reá eső részt. A város területén történt minden hatalmaskodást, a vár szombatán tartott székén intéztek el.¹⁾

VII. KÜLÜGY.

A töröktől való függés. Apafi viszonya a Portával szemben. A bujdosók ügye. A fejedelem összeköttetései a bécsi udvarral. A császár-király követe Dunod pater Erdélyben. A Partium megszállása. Buda visszafoglalásának következményei. A balázsfalvi szerződés.

Erdély külügyi helyzetét Apafi uralma alatt is az a két főtényező határozza meg, mint elődei alatt. E tényezők pedig a fényes Porta és a bécsi udvar. A töröknek évi adót kellett fizetnie, tehát függő viszonyban volt vele. Nem is szállhatott szembe a Portával, mert a fejedelmi székét veszítette volna el. Mint látni fogjuk, a török mindig talált valakit, akit Apafi utódjává nevezett volna ki, ha a fejedelem nem teljesíti parancsait.

A Portától való függést mutatja az 1663.-i hadjáratban való részvétel. Apafi Radnóthon szeptember 14-én kapta a meghívást²⁾ a nagyvezér táborához való csatlakozásra, ki akkor már Érsekújvárt ostromolta, mely röviddel utóbb elesett. A nagyvezér hívásának politikai céljai voltak. Ő ugyanis Felső-Magyarország csatlakozását várta Apafi megjelenésétől, mint valamikor Bocskai, Bethlen, Rákóczi alatt. Azóta azonban a körülmények megváltoztak.

Apafi a Tiszán átkelve Pesten és Ó-Budán át — hol megnézte Mátyás király budai palotáját — október 18-án Érsekújvár alá ért. A török egész útjában szívesen fogadta és a nagyvezér is elhalmozta bizalma jeleivel.³⁾ A fejedelem az érsekújvári táborból a nagyvezér „óhaja” értelmében október 22-én a királyi Magyarországhoz kiáltványt intézett. Felhívta az egész lakosságot, csatlakozzék a törökhöz, hódoljon meg önként, mely esetben teljes oltalomban fog részesülni.⁴⁾ Azonban ez a kiáltvány nem termette meg a várt gyümölcsöket, alig egy pár elégtelen főurat tudott csak megnyerni, mert a koronás királyhoz való hűség — a sok szenvedés ellenére is — és ragaszkodás még mindig túlnyomó maradt a nemesség szívében.

A török táborral Apafi október végéig maradt Érsekújvár alatt. Ekkor hazafelé indultak és november 14-én vált el Apafi a nagyvezértől, magával

¹⁾ Corp. Jur. Hist. Erd. törv. 334. l.

²⁾ E. O. E. XIII. 43. l.

³⁾ E. O. E. XIII. 45. l.

⁴⁾ E. O. E. XIII. 45. l.

hozva Haller Gábort, Erdély egyik legkiválóbb főurát, ki 1662 június óta folytonosan a török főhadiszálláson volt, mint az erdélyi rendek követe és akit a nagyvezér arra az esetre szemelt ki fejedelemnek, ha Apafi nem jött volna a táborába. Így azonban már nem volt rá szüksége és habozás nélkül fölálodta. A nagyvezér csauszokat küldött érte Némethibe, hol éjjeli szálláson voltak a fejedelemmel. A csauszok álmából fölverték, s vitték a nagyvezérhez, ki aztán nyomban fejét vétette.¹⁾ Apafi ezután háborítatlanul folytatta útját és december 1-én Gyulafejevárra érkezett.

Útja tanulságaként Apafi leszűrte azt a tapasztalatot, hogy mindkét hatalommal lehetőleg jó viszonyt kell fenntartania. Az egyiknél, a töröknél hitele már meg volt állapítva, a másiknál pedig ezután kell az összekötő szálakat erősebbre fűzni.

Apafi és a Porta közti viszony a követek jelentéseiből látható leginkább. E ő idejében sok követ járt a portára, kik az évi adót szállították be. Ezen időszakai követek mellett megtaláljuk az úgynevezett „kapitiha”-kat, kik állandóan Sztambulban lakó, a fejedelemtől kirendelt erdélyi nemesek voltak. Állásuk nagyon fontos, mert mielőtt a rendes követek a díván elé kerültek volna, a mindenkori kapitiha világosította fel őket az ottani helyzetről. Amennyiben követ ritkábban járt a Portán, a kapitiha feladata volt, hogy a fejedelmet a Portának Erdéllyel szemben tanúsított hangulatáról állandóan tájékoztassa.²⁾

Apafi alatt a követeket különösebben az adó, a Portára szökött Zólyomi Miklós ügye, határkérdések, a bujdosók megsegítése, Beldi Pál vádjai s II. Apafi Mihály választásának elismerése, a nagy török hadjáratokban való segítségadás foglalkoztatták. Az adó beszállítása volt a legfontosabb. 1662 februárjában három évre visszamenőleg vitték be az adót, összesen 480 erszényt, azaz 240.000 tallért, egy-egy évre 80.000 tallért, az akkori értékek mellett 40—40.000 aranyat.

Apafi 1665-ben Paskó Kristófot küldi be a Portára az adó és hódoltságok dolgában. Itt azonban a fővezér megfenyegette, hogy az adó miatt egyszer rosszul járnak. Mikor az adó késéssel mégis beérkezett s a fővezér a késés okát kérdezte, Paskó az ország elpusztítására, a törökök rablásaira hivatkozott. Ezen érv miatt nem is lett az adóelengedésből semmi.

Valamivel később 1667-ben Zólyomi Miklós ügyében Nemes János követ járt el.³⁾ Zólyomi kint a Portán azzal vádolta Apafit, hogy hunyadi kapitányságától és két kastélyától jogtalanul megfosztotta. Mivel a vezér táborban volt, Nemest a kajmekám*) hallgatta meg június 7-én. Másnap a kajmekámnál szemben állottak Zólyomi és Nemes.⁴⁾ Tüzetesen kihallgatták őket. Miután a Nemessel érkezett leveleket megfordította s a császárnak

¹⁾ E. O. E. XIII. 116. l.

²⁾ Bíró V.: Erdély követei. 84. l.

³⁾ E. O. E. XIV. 40. l.

⁴⁾ E. O. E. XIV. 41. l.

*) kajmekám = a vezér helyettese.

is beadta a kajmekám, a császár azt felelte, hogy egy ember idejövetelén a fejedelemnek és országnak nem kellett volna úgy megindulnia. Ha törvényesen vették el jószágát, az a kérdés visszaadják-e neki vagy nem. Ha visszaadják s ha akar, kimehet Erdélybe. Nem illik ugyanis az ő császári méltóságához, hogy akik az ő lábaihoz menekülnek, azokat elűzze.

Kihallgatás közben Nemes előmutatta a szerződést, melyben Zólyomi a jószágokat eladta, viszont Zólyomi azzal védekezett, hogy kényszerűségből tette, mert félt hogy megfogják és jószágait elveszik. A kajmekám csodálkozott, hogy családi perbe, amilyen Zólyomié volt, az ország és a fejedelem is beleelegyedett. Vége az lett, hogy a Portáról egy csauszt küldtek Erdélybe az ügy megvizsgálására. Az ő beszámolója alapján Zólyominak lett igaza. Apafi 1667 novemberében Hunyadot tényleg kezébe bocsátotta a Zólyomi megbízottjának és megígérte, hogy Gyalut is át fogja adni.¹⁾ Ezalatt Apafi követe próbálkozott rávenni Zólyomit, hogy visszatérjen Erdélybe. „Restitutio in integrum, s Apafi utódjává választása” ez volt követeléseinek rövid veleje.²⁾ Olyan feltételek tehát, melyek tárgyalási alapul nem voltak elfogadhatók. De a tagadó válasz komoly bonyodalmakat idézhetett volna elő s így hát függőben maradt Zólyomi ügye.

Ez időtől (1668) a magyarországi bújdosók megsegítésének terve nyomul egyre inkább az előtérbe, mely Apafi portai követeit mintegy másfél évtizedig foglalkoztatta. A Wesselényi-féle mozgalom elfojtásának ideje ez, a kuruc-labanc világ kezdete, amikor a honukból kiüldözöttek Erdélyben kerestek menedéket. A bújdosók a francia és lengyel megsegítésen kívül főleg Erdélyre számítottak, ahol különösen Teleki Mihály kardoskodott a megsegítés mellett. Apafi is támogatta a mozgalmat azon reményben, hogy mint régen a felkelésekben, most is Erdélyé lesz a vezetés. Követei közül különösen Székely László és Vajda László járták több ízben a Portát.

Az ifjú Thököly azonban a vezetést magának akarta biztosítani, meg nem is győzte a nagyon óvatos erdélyieket várni s Apafival hamar ellentétbe került. Ennek ellenére is a fejedelem a beavatkozás megengedését tovább sürgette a Portán és végre 1681 május havában meg is jött az engedély.³⁾ Azért csak most, mert a Porta szabad kezet nyert az orosz háború befejezésével és komolyan kezdett gondolni az erdélyiek és bújdosók megsegítésével. Az athname Apafit tette meg vezérre és Thökölyt alája rendelte. Augusztus havában a fejedelem személyesen meg is indult, azonban Thököly csakhamar elvált tőle, mire a kevés dicsőséggel járó megsegítés után Apafi is visszatért Erdélybe. Most már egyedül Thököly lett a vezető, a Portán is külön kapitihát tartott. Mikor a következő évben a Porta Apafit a török hadak mellé Magyarországba rendelte, már csak Thökölyben bízott a nemzet. Apafi azt is elszenvedte, hogy tanuja legyen

¹⁾ E. O. E. XIV. 44. l.

²⁾ Bethlen : i. m. I. 343. l.

³⁾ E. O. E. XVII. 29. l.

Thököly királlyá tevésének.¹⁾ 1683-ban Bécs ostromára mindketten kaptak csatlakozási parancsot.²⁾

Ebben a hadjáratban Apafi csak kénytelen-kedvetlen vett részt, mert nem tudott belenyugodni abba, hogy a Porta inkább hallgat Thökölyre, mint öreá. Mindezek ellenére kiment és augusztus 22-én találkozott Kara Musztafa nagyvezérrel. A nagyvezér „igen böcsülettel” fogadta és tudtára adta, hogy a győri hid őrzésével lesz megbízva.

Bécs ostroma nagy kudarccal járt és megmutatta a török haderő gyengeségét. Megindult a nagy felszabadító hadjárat és I. Lipót teljesítette köteleességét a nemzettel szemben, híven koronázási esküjéhez.

Most vissza kell térnem újra a bújdosókhoz. Az ő megsegítésük tervezetésébe szövődött bele a Beldi-féle felkelés letörése. Ez a felkelés nem annyira belügy volt, mint külügy, mert szálai egészen a fényes Portáig elhatoltak és elfojtása az erdélyi követeknek ugyancsak erős munkát adott.

1675-ben az országgyűlés külön törvényt hozott a főurak erőszakosságai ellen, általánosságban ugyan, de egyenesen Beldi ellen.³⁾ 1676 elején már Teleki Mihály ligát szervezett ellene és a fejedelem április 23-án elfogatta. A vád az volt ellene, hogy meg akarta ölni Apafit, azonban bizonyítani nem tudták és a hosszú pörnek, — melybe többen is bele voltak keveredve — az lett a vége, hogy Beldit 1677 március 31.-én kellő kezesség mellett szabadon bocsátották. Beldi a rajta esett sérelmet nem felejtette el.

Társakat keresett és 1677 októberben ligát kötött velük, melynek éle Teleki és társai a benső, bizalmas tanács urak ellen irányult. Felhívást küldött a székelyekhez, kik közül Csik, Gyergyó és Kászon székek csatlakoztak. Azonban Apafinak, illetve Telekinek sikerült lecsendesíteni a székelyeket. Mikor katonaság ment Beldi ellen, néhány hívével a Portára menekült és a mindenét elvesztett ember elszántságával Apafit megpróbálta letétetni fejedelmi székéről.

Ennek megakadályozására küldte Apafi 1678-ban Bethlen Farkast és társait követnek a Portára.⁴⁾ Beldiek itt már nagy ígéretekkel tettek, az adónak 90,000 arannyal való nevelését, Husztot és más várakat ígérték. A várak ígérgetése azonban nem bírt értékkel a Portán, hol tudták, hogy I. Lipót ezt a vasvári béke megszegésének tekintené. De a többi annál nagyobb értékű volt. Mire Bethlenék megérkeztek, a fővezér már haragosan fogadta őket. A követek látták, hogy Beldiek ígéreteivel szemben nehéz lesz valamit elérniök, mert a török pénzt akart látni, A fővezér a császár és a maga részére 300 erszény pénzt kért, ezenkívül a közbenjárók részére is bizonyos összeget. A követek azzal védekeztek, hogy nem azért jöttek ide,

¹⁾ E. O. E. XVII. 31. I.

²⁾ E. O. E. XVIII. 11. I.

³⁾ E. O. E. XVI. 177. I. (1675. máj. Gyulafejervár).

⁴⁾ E. O. E. XVI. 33. I. (1678. ápr.).

hogy fizessenek, hanem Apafi és az ország hűségét megmutassák és ellenségeik hamis vádjait megcáfolják. Azonban a fővezér nem akart engedni, erre Bethlen is elkezdett igérni. A fővezér a 300 erszényről leszállott 150-re.¹⁾ A követek próbáltak tovább alkudni, de a vezér nem engedett. Erre megkapták a kért összeget, továbbá a főemberek is. Ezen hathatós „érv” miatt aztán a fővezér közölte Béldiékkel: „hatalmas császár a ti dolgotoknak végire ment, végbeli tiszteltől is megértette, hogy ti lator áruló emberek lévén hatalmas császár békességes országát megháborítottátok és a fényes Portát is meg akartátok csalni²⁾ azért titeket örökös fogságra ítélte.”

Ezután a csauszok megragadták őket, pénzüket elvették és számárháton a Héttoronyba küldték őket, hol Béldi rövidesen meghalt.

A Porta szigorúan meghagyta az erdélyieknek, hogy a hűséget és ragaszkodást Apafihoz szentül megtartsák.³⁾ Ezzel a Béldi ügy a Portán befejezést nyert, tehát Apafi követei jól oldották meg feladatukat. A megoldás alatt természetesen erszényt értve.

Az utolsó jelentősebb ügy a Portán Apafi fiának, az ifjú Mihály fejedelem választásának a megerősítése volt. Ennek előzményei a következők. Apafinak 1681-ben a Porta parancsára táborba kellett szállnia, ezért országgyűlést hirdetett június 20-ára Gyulafejevárra.⁴⁾ Teleki befolyására tárgyalás közben a rendek fölvetették a kérdést, hogy tekintve a táborozás bizonytalan kimenetelét, nem lenne-e célszerű megválasztani a fejedelemnek a fiát utódjává. Azonnal meg is választották, kikötvén, hogy amíg az öreg Apafi él, addig az ifjú a kormányzásba ne elegyedjék. Ha pedig az öreg fejedelemnek addig történék halála, míg fia nem érte el a huszadik évét, az ország kormányzását a fejedelmi tanács végezze.⁵⁾

A megválasztáshoz csak a török megerősítése maradt hátra. Mivel azonban a táborba szállás Apafira rosszul ütött ki, sietve visszajött Erdélybe, emiatt nagy volt ellene a fölháborodás a Portán, úgyannyira, hogy a megerősítés is késett, bár a vezér előzőleg ígéretet is tett. Mikor a fejedelmet illető neheztelés elmúlt, még akkor is két évig elhúzódott az athname kiadása. Apafi követe, Székely László 25.000 tallért ígért, ezt azonban kevésnek találták a portán. A bécsi vereség után azonban engedékenyebbek lettek.⁶⁾ Talán már ekkor megsejtette a Porta azokat a tárgyalásokat, melyeket Teleki folytatott a bécsi udvarral, Erdély visszavezetéséről a császár-király uralma alá.

Ügyes sakkhúzással egyszerre megküldte 1684 augusztusában a fejedelmi jelvényeket és az athnamét, a maga oldalán akarván tartani

¹⁾ E. O. E. XVI. 532.

²⁾ E. O. E. XVI. 86. l.

³⁾ E. O. E. XVI. 473. l.

⁴⁾ E. O. E. XVII. 30. l.

⁵⁾ E. O. E. XVII. 189. l.

⁶⁾ E. O. E. XVII. 246 l.

Apafit. Azonban még így is az eredetileg ígért 25.000 tallért kellett fizetni a szultánnak.

Ekkor azonban Erdély sorsát már I. Lipót és nagy hadvezérei — kik a felszabadító háborút vezették — tartották kezükben. Az oszmán uralom pedig erősen bomladozni kezdett, és így a Portának elég baja volt magával is, semhogy Erdély ügyeibe beleavatkozhatott volna olyan nagy mértékben, mint eddig tette.

Most nézzük át röviden Apafi összeköttetéseit a bécsi udvarral. Fejedelemmé választása után Sárosi András diákot I. Lipót udvarához küldi bejelenteni neki megválasztását és kéri, hogy Kemény János pártolásával hagyjon fel, mert ez a különben is kimerült országra újabb török támadásokat vonna.¹⁾ Kemény János, mint tudjuk, Apafival szemben elbukott a császár segítsége ellenére is, és párthívei fia, Kemény Simon körül csoportosultak a medgyesi értekezleten (1662 febr. 16-án) azzal, hogy megtartják hűségüket a római császárhoz.²⁾ Követekül Bánfi Dénest és Bethlen Farkast küldték Bécsbe a császár pártfogását kieszközölni.³⁾ Azonban a császár hathatósan nem segíthette meg őket és így Apafi ügye ha lassan is, de folytonosan javult. I. Lipót 1662 június elején Szentgyörgyi váci püspököt küldte le Erdélybe megvizsgálni az ottani viszonyokat.⁴⁾ A püspök küldetésének azt a szint adta, hogy a németeket — kiket még a Kemény János megsegítésére küldött Montecuccoli seregéből maradtak itt — a várakból kivonulásra bírja. Apafi menedéklevelével be is jutott Kolozsvárba és tudatta parancsnokával, Redani Dáviddal, hogy segílyt várhat. Azonban alakoskodása kiderült egy elfogott leveléből⁵⁾ és a még Apafi megsegítésére küldött Kucsuk pasa elfogatta és Temesvárra küldte, hol fogságában röviddel utóbb meghalt.

Itt Temesvárott már előzetes béketárgyalások folytak I. Lipót és a Porta között, hova Apafi Haller Gábort küldte, hogy tudósítsa a fejleményekről.⁶⁾ A császár-király békét akart és követe báró Goes látszólag el is érte ezt. Az előzetes béke praeliminárékban volt egy pont, mely kötelezte I. Lipótot arra, hogy Kemény utódait nem fogja trónkövetelési igényeikben támogatni. Ez Kemény Simon pártjára nagy csapás volt és hitük a bécsi udvar megsegítéséről szertefoszlott.⁷⁾

A Porta azonban csak időt akart nyerni készülődéseire és komolyan nem is gondolt a béke megtartására. A török sereg 1663 március derekán meg is indult I. Lipót ellen, a nagyvezér Apafit is magához rendelte seregével.⁸⁾ Eredménye a hadjáratnak Érsekújvár megvétele lett a csá-

¹⁾ E. O. E. XIII. 8. l.

²⁾ E. O. E. XIII. 12. l.

³⁾ E. O. E. XIII. 96. l.

⁴⁾ E. O. E. XIII. 23. l.

⁵⁾ E. O. E. XIII. 27. l.

⁶⁾ E. O. E. XIII. 31. l.

⁷⁾ E. O. E. XIII. 34. l.

⁸⁾ E. O. E. XIII. 43. l.

száriaktól. A közbejött tél azonban megakadályozta a további hadműveleteket. A következő évben újult erővel megindultak a Porta seregei és diadalmasan haladtak a Habsburgok fővárosa felé, mikor egy ponton Szent-Gotthárdnál 1665 augusztus 1-én Montecuccoli fényes győzelmet aratott fölöttük.

Apafi Erdély érdekeinek biztosítása végett érintkezésbe lépett a bécsi udvarral, a netalán bekövetkező béke esetére.¹⁾ Azonban a béke ekkor már meg volt kötve és török kézen hagyta „Erdély kulcsát” Váradot és kikötötte Székelyhíd lerombolását. A császár- király e békében elismerte Erdély függetlenségét és Apafi fejedelemségét, ugyancsak a békeszerződés értelmében a legutolsó német őrségek is eltávoztak az erdélyi várakból.²⁾

A fejedelem megbízásából Teleki Mihály ez időben (1664 szept.) útban volt Bécs felé,³⁾ hogy ott felvilágosítsa az udvart a törökök erdélyi garázdálkodásairól és a hódoltatásokról. Azonban általános meglepetést okozva, most megjött a vasvári béke híre, lealázó feltételeivel. Erre Apafi gyors futárokkal visszaparancsolta Telekit,⁴⁾ mert látta, hogy már semmit sem érhet el az udvarnál.

A vasvári béke folytán országszerte nagy fölháborodás és ingerültség támadt, mely a Wesselényi-féle szövetkezésben csúcspontba ért. A szövetkezést Apafi is támogatta.⁵⁾ Mivel a szövetkezés szerencsétlen véget ért, a kisebb résztvevők, az „interessatusok” Apafi védelme alá, erdélyi területre menekültek. I. Lipót császár Apafitól a menekültek kiadatását követelte. Ezt az erdélyiek egy része határozottan meg akarta tagadni, a másik rész ellenben azon az állásponton volt, hogy ki kell őket a császárnak szolgáltatni. E párt élén Bánfi Dénes kolozsvári főkapitány állott,⁶⁾ ki nem szerette volna Erdélyt valamely vigyázatlan kalandba keverni.

A másik párt élén Teleki Mihály állott, kinek sikerült Bánfi nyakát szegnie és azután Apafi nevében tovább folytatta kedvenc politikáját, a menekültek megsegítését.

A bújdosók hosszas vajúadások után szoboszlai gyűlésükön, 1680 január 18-án Thököly Imrét fővezérükké választották.⁷⁾ Megkezdődött aztán — habár már előbb is voltak csetepaték, így Teleki Mihály is betört a bújdosókkal a királyi területre, de vereséget szenvedett Batiz-Vasvárinál 1672 szeptemberében⁸⁾ — a kuruc-labanc háború guerillaszerű csatározásaival, gyakran embertelen kegyetlenkedéseivel.

Az 1682.-i török támadó hadjárat után, melyben Apafi serege is

¹⁾ E. O. E. XIII. 61. l.

²⁾ Szilágyi S.: A magyar nemzet tört. VII. 206. l.

³⁾ E. O. E. XIII. 61. l.

⁴⁾ E. O. E. XIII. 62. l.

⁵⁾ E. O. E. XIV. 37. l.

⁶⁾ E. O. E. XIV. 62. l.

⁷⁾ Lukinich: i. m. 486. l.

⁸⁾ Szilágyi S.: A magyar nemzet tört. VII. 314. l.

résztvett és a fejedelem látta Thököly felmagasztalását, követét, Vajda Lászlót 1683 májusában Bécsbe küldte,¹⁾ azzal a céllal, hogy az udvar előtt Thökölyt tegye felelőssé a Porta multévi támadásáért, tehát közvetve Apafi táborbaszállásáért és egyszersmind rámutasson Thököly nagyra-vágyására, mely új bonyodalmak kútforrása lehet. Ezért Apafi keresztényi buzgalomtól vezettetvén, a törökkel kötendő békét, illetőleg közvetítését felajánlja az udvarnak.²⁾ I. Lipót király ebből azt olvasta ki, hogy Apafi csatlakoznék a keresztény hatalmakhoz s elszakadna a Portától, ha az udvar kellő támogatást adna neki.³⁾ A császár azonban egyelőre várakozó álláspontra helyezkedett, közben megtörtént Bécs ostroma, mely a török sereg legyőzhetetlenségébe vetett hitet megdöntötte. Most már I. Lipót a szent liga támogatását és a cselekvő politikát sürgette Apafinál.⁴⁾ Apafi a császárhoz való csatlakozást ez idő szerint nem találta teljesíthetőnek míg „legalább Nándorfejérvárt meg nem veszi a töröktől a kereszténység, mely Erdélynek, Moldvának, Havasföldnek kulcsa.” A fejedelemség története — szerinte — ezt a körülményt igazolja, mert „sokszor kötött... miulta hódolás alatt van is, kardot a pogány ellen, de rettenetes romlásával végezte el.” Erdélynek más eshetőséggel is számot kellett vetnie. „Ha Isten római császár ő felsége török ellen való szándékát boldogítja, kétségkívül mint magyar király Erdélyt a magyar korona alá visszamenni kívánni el nem mulasztja, sőt talán erővel is fogja kívánni elfoglalását,”⁵⁾ tehát inkább jóakarátú semlegességet fog mutatni Bécs iránt.

I. Lipót helyzete az 1684-i nyári hadjárat során Vác, Visegrád, Buják, Hatvan megszerzésével jelentékenyen megerősödött.⁶⁾ Apafi érezte, hogy túlóvatos politikája semmiben sem járul Erdély helyzetének biztosításához, sőt valószínűvé teheti a fejedelemsége alárendeltségét és az anyaországhoz való visszacsatolás könnyű lehetőségét.

Apafi egyik küldöttje Budavár 1684-es ostrománál találkozott a náddorral, ki őszintén meg is mondta az udvar álláspontját „most volna ideje, hogy Apafi melléjek állana, mert netalán azután késő ne legyen, hogy mind magának, mind posteritásnak... securitást szerezne.”⁷⁾ Azonban Apafi tétlen maradt. I. Lipót 1685 januárban újra felhívta a fejedelmet, hogy csatlakozzék a hármass ligához, mely esetben a csatlakozás föltételeit Apafi szabta volna meg. Azonban a fejedelem és mindenható minisztere, Teleki nem mert határozni.⁸⁾ A császár ekkor váratlanul leküldte Dunod Antidius burgundi jezsuitát 1685 márciusában Apafi udvarába. Pater Dunodnak az volt a megbízatása, hogy Erdély és az oláh fejedelemségek

¹⁾ E. O. E. XVIII. 127. l.

²⁾ E. O. E. XVIII. 130. l.

³⁾ E. O. E. XVIII. 135. l.

⁴⁾ Lukinich: i. m. 491. l.

⁵⁾ E. O. E. XVIII. 229. l.

⁶⁾ Lukinich: i. m. 492. l.

⁷⁾ Századok. 1884. évf. 881. l.

⁸⁾ Szilágyi S.: A magyar nemzet tört. VII. 442. l.

közt szövetséget hozzon létre, hogy a törökök ellen a hadviselő felek szövetségében nyíltan lépjenek actioba.¹⁾ Továbbá hozott magával egy szerződés tervezetet Erdély jövő közjogi helyzetéről. Ez az ajánlat igen kedvező volt és I. Lipót király a fejedelemnek tényleg „fekete táblát és krétát adott a kezébe, hogy amit akar írja, azt őfelsége subscribálja.”²⁾ Apafi azonban azzal küldte vissza Dunodot, hogy majd csak később fog határozni. Így Erdély elszalasztotta az alkalmat, hogy maga szabhassa meg csatlakozása árát és feltételeit. De ha Apafit nem, Teleki Mihályt Dunod még is megnyerte a császárnak és április 14.-én megkötötte vele a kercsesórai titkos szerződést Erdélynek német főnnhatóság alá kerüléséről.³⁾ I. Lipót most már a fejedelemmel nem sokat törődött. Október végén Dunod ismét megjelent Erdélyben azzal az utasítással, hogy az országgyűléssel kimondassa a Portától való elszakadást és a nyugati hatalmakhoz való csatlakozást.⁴⁾ Az országgyűlés azonban csak az I. Lipóttal való barátságos érintkezés további fenntartása mellett döntött, Dunod pater erre kijelentette „akár akarjátok, akár nem, őfelsége kegyelmes pártfogásába veszen benneteket.”⁵⁾

Eközben a Partium megszállása már folyamatban volt a császáriak által, kik ide téli szállásra vonultak be.⁶⁾ Apafi most követséget küldött az udvarhoz, hogy csatlakozása feltételeit megállapítsa. Azonban már elkészt vele, mert I. Lipót egyszerűen azt kívánta tőle, hogy térjen vissza a magyar korona felsőbbbsége alá és ennek nyomatékossabbá tétele végett 1686 májusában Scherffenberg császári tábornok „fegyveres oratoraival” megjelent Erdélyben, követelvén, hogy szakadjanak el a töröktől azonnal és Kolozsvárba meg Dévába fogadják be a német hadakat.⁷⁾ Apafi most is semleges akart maradni és Szulejmán pasa török fővezértől kért segílyt.⁸⁾

Scherffenberg erre azzal súlyosította követeléseit, hogy lisztet, gabonaadást, pénzt és több effélét parancsolt serege számára, amellért bebarangolta az országot, mintha ellenséges földön lett volna, azzal fenyegetőzve, hogy még több hadat is hoz az országba.⁹⁾

A főntebb említett követség, mely Haller János vezetésével volt az udvarnál, több hónapos tárgyalás után 1686 június 28.-án megkötötte a bécsi, vagy Haller-féle egyezséget.¹⁰⁾ Ennek legfőbb pontjai, hogy a császár megvédi Erdélyt és a Részeket, mely Apafi kormánya alatt marad.

¹⁾ E. O. E. XVIII. 32. I.

²⁾ E. O. E. XVIII. 32. I.

³⁾ E. O. E. XVIII. 34. I.

⁴⁾ E. O. E. XVIII. 263. I.

⁵⁾ E. O. E. XVIII. 38. I.

⁶⁾ E. O. E. XVIII. 37. I.

⁷⁾ E. O. E. XVIII. 55. I.

⁸⁾ Szilágyi : A magyar nemzet tört. VII. 444. I.

⁹⁾ E. O. E. XVIII. 56. I.

¹⁰⁾ Lukinich : i. m. 527. I.

A védősereg zsoldját I. Lipót fizeti, de az ország élélmezi. A visszafoglalandó földből, ami valaha Erdélyhez tartozott, hozzá csatoltatik. A császár nem csorbítja meg a fejedelem jogait. Erdély nyilvánosan csak akkor csatlakozik, ha Várad és Temesvár vissza lesznek foglalva. Téli szállásra I. Lipót nem küldi hadait Erdélybe. A törökkel kötendő békébe Erdély is belefoglaltatik és évenként 25.000 aranyat fizet a császárnak. A szerződés biztosságáért Kolozsvárt és Dévát átadják, úgy hogy az őrség kétharmada császári katonákból álljon, háború végével ezekből is távozik az őrség. A szerződés titokban fog tartatni, de egy hónap alatt ratificálni kell.¹⁾

Az udvar a ratificatiót Scherffenbergre bízta, a tábornok azonban csak úgy akarta kiadni a szerződést, ha a fejedelem 10 nap alatt 50.000 tallért fizet neki, mint a császár évi honoráriumát.²⁾ Apafi megígérte, de szeptemberig haladékot kért. Scherffenberg ekkor hadaival elhagyta az országot és a Budát ostromló sereghez csatlakozott.³⁾ Apafi és a rendek most megkönnyebbültek és a szerződést nem fogadták el, meghazudtolván saját követeik munkáját.

Erdély sorsát már ekkor a magyarországi események döntötték el. 1686 szeptember 2.-án az egyesült keresztény seregek határtalan lelkesedést és óriási győzelmi mámort keltve, a majdnem másfél százados török járom alatt nyögő Buda várát visszafoglalták a töröktől. Ezután már rohamos léptekkel haladt előre Erdélynek valósággal és véglegesen I. Lipót főnnhatósága alá történő megszállása. 1686 telén már újra császári csapatok voltak beszállásolva a Partiumban Caraffa tábornok vezetése alatt és ezzel a szerencsétlen terület ki volt szolgáltatva a tábornok önkényének.⁴⁾ Apafi követséget küldött hozzá 1687 márciusában, kiknek Caraffa ezt mondta „nem gondol ő sem a császárral, sem az udvarral, azt cselekszi amit akar“,⁵⁾ tehát nem vonul ki és tovább nyomorgatta a kimerült vidéket, katonái számára való sok élésköveteléssel.⁶⁾

Ez az év (1687) I. Lipót király fegyvereire további diadalokat hozott és elérkezettnek látta az időt tervei megvalósítására. Szeptemberben vezére Károly, lotharingiai herceg már Erdély felé vette útját, maga előtt küldve Veterani tábornokot.⁷⁾ Károly herceg személyesen október 18.-án ért Kolozsvár alá, hol a város kapuinak ágyúkat szegeztetett. Erre a hercegnek átadták a város kulcsait és ő biztosította Kolozsvár kiváltságait.⁸⁾ A herceg aztán a megszállást kiterjesztette az egész országra.

Apafi most kényszerítve, Balázsfalván október 27.-én egyezsége lépett

¹⁾ Szilágyi : Erd. tört. II. 357. I.

²⁾ E. O. E. XVIII. 61. I.

³⁾ E. O. E. XVIII. 63. I.

⁴⁾ E. O. E. XIX. 7. I.

⁵⁾ E. O. E. XIX. 13. I.

⁶⁾ E. O. E. XIX. 14. I.

⁷⁾ E. O. E. XIX. 29. I.

⁸⁾ E. O. E. XIX. 216. I.

Károly herceggel. Ez az egyezség biztosította Apafinak és fiának a fejedelmi méltóságot, az országnak a szabad vallásgyakorlatot, a rendek kiváltságait, a közigazgatási intézmények fenntartását, Apafit ellenben arra kötelezte, hogy magáért Erdélyért — a Részeken kívül — 700.000 forintot fizessen és bizonyos helyekre német helyőrséget fogadjon. Az egyezséget nyomban végrehajtották¹⁾ és ezzel Apafi csak árnyékfejedeleme lett, kinek hívatása csak az adó kivétele és beszédese volt. A lotharingiai herceg a szerződés megkötése után elhagyta a meghódított országot, négy hadi kerületre osztván azt fel: a kolozsvárra Starhemberg Guido, a besztérczeire Piccolomini Aeneas Sylvius, a gyulafejevárra Veterani, s a szebenire Scherffenberg hatalma alatt. A katonai kormányzó székhelye Szeben és kezdetben Scherffenberg viselte e tisztelet.²⁾

Apafi most már elfogadta volna a Haller-féle szerződést, mely annak idején több jogot biztosított számára. Követeket küldött Bécsbe, kik 1688 januárjában a következő választ kapták: „Megváltoztak a viszonyok,“³⁾

Az udvar most leküldte Caraffa tábornokot — kit a Partiumbeliek már ismertek — rendet csinálni, mert a várak átadása késedelmesen ment. Caraffa Szebenbe érkezve, magához hívatta Teleki Mihályt — ez úgy megijedt, hogy mielőtt útra indult, megírta végrendeletét — ki másnap, március 14.-én már találkozott is a tábornokkal.⁴⁾ Caraffa kifejtette előtte, hogy még szorosabbra kell fűzni a viszonyt I. Lipót császár udvarával, mert a balázsfalvi szerződés még nem elegendő a véduraság biztosítására, tehát ő hűségi nyilatkozatot kíván az országtól.⁵⁾ Teleki Mihály most az 1684.-i kercsesőrai titkos szerződés értelmében Caraffa rendelkezésére bocsátotta magát és parancsainak buzgó végrehajtója lett. Az ő fáradozásaira az 1688 májusi fogarasi országgyűlés hosszas vitatkozás után Apafi nevében és hozzájárulásával kiadta a „kért“ nyilatkozatot, mely szerint „Erdély visszatér Magyarország királyához, melytől az irigy sors és némelyek nagyravágyó merénye választá el; elfogadja Leopold és utódai mint magyar királyok oltalmát; lemond önkénytesen, keresztény buzgalomból a török véduraságról, nem fog azzal érintkezni, nem küld neki adót, ajándékot, az uralkodóház többi ellenségeivel — értvén alatta Thökölyt — sem érintkezik, s a ki tenné, felségsértésben marasztaltatik el. Elfogadván öfelsége oltalmát a még meg nem szállott Kővár, Huszt, Görgény, Brassó váraiba megengedik a német őrség szállítását. Különben kérik öfelségét jogaik, kiváltságaik, a vallásszabadság megerősítésére, a lotharingiai herceggel kötött szerződés épségben maradván.“⁶⁾ A nyilatkozat értelmében Apafi és az ország letette a hűségesküet I. Lipót-

¹⁾ E. O. E. XIX. 32. l.

²⁾ E. P. E. XIX. 33. l.

³⁾ E. O. E. XIX. 40. l.

⁴⁾ E. O. E. XIX. 43. l.

⁵⁾ E. O. E. XIX. 48. l.

⁶⁾ E. O. E. XIX. 59. l.

nak és megkezdődött a várak megszállása.¹⁾ Ezzel a ténnyel Erdély külügyi élete befejezést nyert. A nyilatkozat után Apafi még majdnem két évig élt és 1690 április 15.-én szállt sírba, kiskorú fiára hagyva egy megszállt országot.

A fejezet teljessége kedvéért még megemlítem, hogy Apafi a sztambuli és bécsi udvarokon kívül összeköttetésben állott a francia királlyal s különösen a protestáns államok fejeivel levelezett, a váradi pasa hódításai s az adó ellen II. Károly angol király közbenjárását kérte, a török és lengyel államok között békeközvetítésre vállalkozott, ami külügyi küldetésekkel járt, az oláh vajdákkal jó egyetértést tartott fenn, amiről sűrű levélváltás tesz tanúságot.²⁾ De ez összeköttetéseknek Erdély történetére nem nagy hatásuk volt.

VIII. HADÜGY.

Várak és véghelyek. Tisztjeik és feladataik. Állandó katonaság. Hadi szabályzat. Török katonaság, mint a hadsereg kiegészítője. A rendek felkelése. Német hadak az országban.

Apafinak, illetve a rendeknek a hadügyre vonatkozó intézkedéseit két nagy csoportra oszthatjuk fel: az egyik a várakra, a másik pedig a hadseregre vonatkozik.

A várak igen nagy fontosságúak voltak Erdélyben, azért ha valamelyik romlásnak indult, mindenféle módon arra törekedtek, hogy azt megóvják a végpusztulástól. A várak építése, fenntartása a vármegyék feladata volt, úgyszintén az élésszedés is, ezenkívül közmunkával (gratuitus labor) tartoztak mindazok, akik valamely végvárhoz való fiscalis jószágból valami módon részesültek. A közmunkát az 1668 januári országgyűlés szabályozza. Eszerint azok, akik fiscalis jószágához ingyen jutottak, kapuszám után 2—2 hétig 10 embert küldenek. Akik a jószágért fizettek, azok felényivel tartoznak.³⁾

Fontos véghelyek voltak: Kolozsvár és Kővár; továbbá Huszt, Somlyó, Szilágy-Cseh, Déva. Voltak fiscalis várak is, mint Fogaras, Szamosújvár és Görgény.

Mint ismeretes, Várad eleste után (1660 aug. 27-én) Kolozsvár lett kiépítve erős véghellyé. Még Kemény János fejedelemsége idejéből német őrség maradt benne és tartotta a magyar király számára. Azonban a zsoldhátralékok miatt fellázadt és akkor a fejedelem elérkezettnek látta az időt a vár elfoglalására. Meg is nyerte a lázongókat a zsoldhátralék kifizetésének ígéretével.

Most tehát Apafi és a kolozsváriak között 1664-ben megegyezés jött létre az új véghely viszonyairól. A kolozsváriak óhajaikat 18 pontban ter-

¹⁾ Szilágyi: Erd. tört. II. 368. l.

²⁾ Biró V.: Erd. fejed. hatalom. 127. l.

³⁾ E. O. E. XIV. 331. l.

jesztették a fejedelem elé, melyek fölött Apafi és az országos bizottság döntött. E pontok a következők: A városokban ugyanis a kapuknak és tornyoknak kulcsai voltak, melyek a város bírójánál voltak elhelyezve; ez megnyitotta és csukta a város kapuit. A kolozsváriaknak e tekintetben az volt az óhajuk, hogy a város és a munitios helyek kinyitása vagy becsukása mind a bírótól, mind a kapitánytól függjön. A fejedelem azonban azt a határozatot hozta, hogy a kulcsok a kapitánynál legyenek, de úgy, hogy ha a kapukat ki kell nyitni vagy be kell csukni, egy főpolgár menjen a kapitány szállására és az egyik kulcsot adja a polgár kezébe, a másikat saját embere kezébe és így nyissák ki a kapukat, de így is csukják be; ha elvégezték feladatukat, a kulcsokat ismét vigyék vissza a kapitánynak. Az 5. pontban a kolozsváriak azt kívánták, hogy „senki se hozhasson be idegen bort.” Ennek megvolt az oka, mert a praesidium tartására szánt összegnek java részét a bor jövedelméből kellett fedezni; már pedig ha nem a városból szerzik be a bort, akkor a városiak elesnek ezen jövedelemtől. A fejedelem teljesítette ezen kívánságukat, „csakis a kapitány, az alkapitány, a porkoláb és a major hozhattak bort ahonnan akartak”.¹⁾

A kolozsváriak a praesidiumnak és a kapitánynak ingyen szállással tartoztak. — A kolozsváriak azt az óhajukat is kifejezték, hogy a praesidiumot fegyelemben kell tartani. Ennek ellenére a praesidium Kolozsvár városát és népét teljesen tönkre tette; a faházakat mind felgyújtotta, csak kőépületek és falak maradtak fenn. Ezért Apafi kimondta, hogy a praesidium nem lesz állandó és mihelyt beáll a béke, a praesidium elhagyja a várost.

Az új véghely szervezéséről több országgyűlés intézkedett. Az 1666. februári fogarasi országgyűlésen újra tárgyalták Kolozsvárnak az ügyét. Ezt most úgy intézték el, hogy Kolozsvármegye főispánja lesz a város főkapitánya s a városiak nem viselik a „praesidarius” nevet, csak bizonyos kötelességeket teljesítenek.²⁾ Annak kimondása, hogy a kolozsvári főkapitány kolozsvári főispán is egy személyben, azt jelentette, hogy a fejedelmi helytartó ezen a területen ugyanazon hatalommal és kötelességekkel rendelkezik, amelyekkel régebben a váradi főkapitány bírt. Kolozsvárnak első kapitánya Ébeni István volt. Utódja 1665-ben Bánfi Dénes lett, kinek kivégzése után 1675-ben Rhédey Ferencet választották meg és újból körülírták a kapitány kötelességeit. Kimondta az országgyűlés, hogy a főkapitány tisztsége nem végleges, a fejedelem minden év elteltével elmozdíthatja. Fizetése évenként 500 frt, ezenkívül a somfalvi és nemesi dézsmák az élesdi jószág jövedelmével.³⁾ A kolozsvári kapitány parancsolata alá tartoztak a borbereki, alvinczi, fehérvári, borbándi, sárdi, igeni, tövisi, vajdasdi, enyedi, tordai nemesek; ezek nem akartak neki engedelmeskedni,

¹⁾ E. O. E. XIII. 313. l.

²⁾ E. O. E. XIV. 27. l.

³⁾ E. O. E. XVI. 118. l.

miért is az 1678 októberi országgyűlésen határozatba ment, hogy tartoznak felülni a kapitány rendeletére; aki ezt megakadályozná, az tartozik a vármegyei főispánnak 12 frt-ot fizetni a jószágos nemes emberek kivételével.¹⁾

Az országgyűlési intézkedések ellenére, mikor megnehezült az időjárása az ország fölött, Kolozsvár sem kerülhette el a sorsát és meghódolt 1687 okt. 18-án a lotharingiai hercegnek.²⁾

A főtebb említett várakba a főkapitányokat és főbb tiszteket a fejedelem nevezte ki tanácsa nagyobb részének hozzájárulásával. A kapitányok évenként „regestrumot“ készítettek a várban levő őrség számáról; a regestrumba valakit beleírni vagy azokból kiírni a fejedelem tudta nélkül nem szabad; még kevésbé volt joga ahhoz, hogy a tiszteket változtassa; továbbá kötelessége volt, hogy a lovasok és gyalogosok kellő hadi készültségre tégyenek szert, mondja ki az 1675 májusi országgyűlés.³⁾ Ha a tisztek híven teljesítették kötelességüket meg lettek jutalmazva. Az 1673 novemberi országgyűlés a kövári alkapitánynak Kolcsa falut, a főporkolábnak Jugasztra nevű fiscalis falvakat adományozta.⁴⁾

Ha a fejedelem „mustrát“ rendelt, a főkapitányoknak meg kellett vizsgálni, hogy a lovasoknak csakugyan van-e lova, rendje szerint való köntöse, fegyvere. Akinek nem volt, azt kényszeríteni kellett, hogy vegyen. A gyalogosokkal puskát, köntöst vétetett.⁵⁾ A fejedelem erre vonatkozólag 1678-ban szigorú rendeletet adott ki. Kimondta, hogy aki „jó hadi készülletet: ú. m. a maga rendje szerint való fegyvert, öltözetet, paripát nem szerez, azokat örökös jobbágyoknak adjuk, még maradékait is, vagy felakaszttjuk.“⁶⁾ A háborús időkben még az a feladat is hárult a kapitányokra, hogy naponként jelentést kellett tenni a fejedelemnek a dolgok mivolta felől.

A várak átadása is gyakori volt ezen időben, azért „intőlevelek“-et írtak a vár tisztjeinek és őrségeinek, hogy idegen katonáknak ne adják át a várat. A várak őrségeinek eltartására részint azok a javak szolgáltak, amelyeket a rendek megszavaztak, részint azok, amelyek a fiscalis jövedelmekből folytak be.⁷⁾

A hadsereg két részből állott, az egyik az állandó katonaság, a másik pedig a rendek fölkelése. A fejedelemnek voltak fizetett hadai, melynek számát és fizetését az úgynevezett „hópénzt“ a rendek szavazták meg. Az 1678-as országgyűlésen azonban a rendek megtagadták a hópénz fizetését, mert a szegénység „az adózás és egyéb rendkívül való teherviseléstől“ fogyatkozott állapotban volt. Hanem azt tanácsolták a fejedelemnek, hogy vegye vissza a szászoktól a verestoronyi harmincadot és

¹⁾ E. O. E. XVI. 611. l.

²⁾ E. O. E. XIX. 216.

³⁾ E. O. E. XVI. 181. l.

⁴⁾ E. O. E. XVI. 223. l.

⁵⁾ E. O. E. XVI. 374. l.

⁶⁾ E. O. E. XVI. 543. l.

⁷⁾ E. O. E. XIII. 116. l.

ennek jövedelmét fordítsa a katonák fizetésére.¹⁾ Az 1683.-iki táborozás alkalmával a katonák 3 hópénzét 4—4 forintban állapították meg.²⁾

A fizetés megszerzése ezen időben sok akadályba ütközött, legnagyobb baj az volt, hogy az adót nem szolgáltatták be rendesen. A háborús időkben gyakran megtörtént, hogy ha meg is volt a pénz, a fejedelem nem küldhette el. Ilyenkor a fővezér pénzt vett fel, de kötelezvényt állított ki, hogy azt visszaadja. Nagyon nehéz dolog volt a hadak tartása, a sok háború az országot elszegényítette, kipusztította, amely pusztításokat még nagyobb mértékben növelte a katonák garázdálkodása. A garázdálkodás ellen és a fegyelem megszilárdítása érdekében készített a fejedelem hadi szabályokat (edictum militare), s ezek igen szigorúak voltak. Ilyen az 1671-es szabályzat, melynek pontjai a következők: 1. Aki az Istennek szent nevét káromló szitokkal illeti az megölessék. 2. Aki oly parázñaságban találtatnék, amelyért a szentírás szerint halált érdemelne, kedvezés nélkül megölessék. 3. Aki tisztviselője ellen támad, megölessék. 4. Aki a haza szolgálatjára rendeltetik valahova és nem megy el, megölessék. 5. Aki hamis hírt költ, az a dolog mivolta szerint pálcázással vagy halállal is büntetessék. 6. Aki az ellenségtől levelet elvesz, avagy csak beszél is, halálnak büntetése alatt tartozik azt megvinni a tisztviselőjének és nem másnak. 7. Aki a strázsát meg nem állja és lármát csinál a táborban, megölessék. 8. Aki felebarátja ellen fegyvert fog, megpálcáztassék. 9. Aki mást megsebesít, vagy megöl, kézzért-kézzel, főért-fővel büntetessék. 10. Aki „Jézus” kiáltás után a táboron kívül van, azt megpálcázzák. 11. Aki a táborba élésthözó, vagy egyéb igaz járatbeli embert megfoszt, megölessék. 12. Aki előljárójának engedelme nélkül fűnél egyebet elvesz, a kárt is megfizesse, meg is pálcáztassék. 13. Aki tisztviselőjének elbocsátása nélkül a táborból elszöknék, felakasztassék. Ha pedig valamelyik tisztviselő a generalis tudta nélkül úgy bocsát el egyeseket a táborból, hogy azzal megkevesednék az a szám, amennyiről rendelést tett a fejedelem, az elveszti tisztségét, azonkívül azt a fejedelem megtudva, még nagyobb büntetésben részesül.³⁾

Dacára e szabályok szigorúságának, az egész korszakon végig húzódik a panasz az országgyűléseken a hadak garázdálkodása és fegyelmezetlensége miatt. 1688-ban a székelyek panaszkodnak az erdélyi rendeknek és kérik sérelmeik orvoslását, mert már sok megbántódást szenvedtek. „Sok helyről elviszik a búzát, zabot, marhát, sőt őket meg is verik és becstelenítik az egész nemzetet, ingyen gazdálkodtatnak, az istállójukat felgyújtják.”⁴⁾

Ebben az évben (1688) annyi visszaélést követtek el a császáriak, hogy utoljára maga a császári hadak vezére, Caraffa is megsokalta és

¹⁾ E. O. E. XVI. 623. l.

²⁾ E. O. E. XVIII. 92. l.

³⁾ E. O. E. XV. 205. l.

⁴⁾ E. O. E. XIX. 321. l.

március 1-én kelt levelében a fejedelemnek megígérte ennek orvoslását és elhatározta, hogy a visszaélések megvizsgálására bizottságot küld Fejérvárra, Kolozsvárra és Besztercére.¹⁾ Nagy számmal voltak katonaszökevények is. A hadi szabályok még súlyosabb büntetéseket szabtak ki, ha a sereg táborba szállott. Így, aki a táboron kívül hált, halállal büntették. Ugyancsak meghal érte, ha valaki a táborból a „Jézus” kiáltás előtt eltávozott, vagy este „Jézus” kiáltás után lövöldözött, zene-bonát csinált. Aki a táborban fegyvert fogott, annak kezét vágták le, aki vért ontott, az is meghalt. „A korcsmárosok bort árúlni, avagy mások ott innya meg ne próbálják, mert a boroknak fenekei kivágattatnak, az ott ivók pedig keményen megpálcáztatnak. A káromkodók ellen : „ördögadta teremtette, ördöglelkű, ördöghitű, egyéb hajat felborzasztó káromkodások ne hallassanak. egyébiránt valakitől ilyen hallatik, minden kegyelem nélkül közel veressék agyon” mondja ki az 1683-as szabályzat.²⁾

Az állandó katonasághoz lehet számítani kiegészítésként a töröktől kért katonákat, főleg a korszak elején. Eltartásuk az ország vállaira nehezedett. Az országgyűléseken állapították meg a török vitézek részére szolgáló élés beszédésének helyeit, beszédésének módját, a beszédés tisztjeit és idejét. Az élés leszállításának helyei voltak : Küküllővár, Szászkeresztúr, Enyed, mondja ki az 1661 novemberi országgyűlés.³⁾ Az élés felszedésének módját az 1662 évi medgyesi országgyűlés tárgyalja, mely kimondja, hogy minden „egész ekéjű” ember ad négy-négy véka lisztet, kétszer ennyi zabot, a „félekéjű” ember ennek felét adja, a marhátlan szegény emberek közül ketten együtt adnak egy véka lisztet és zabot, 20 ember egy berbécsét, 40 ember egy tehenet; szénával a katonák hadi szállásához közel lakó szegények gazdálkodnak.⁴⁾ A görgegy-szentimrei országgyűlés 1662 márciusában intézkedik az élés felszedésének tisztjeiről és kimondja, hogyha a tisztok nem szedik fel az élést és nem küldik el oda, ahova a fejedelem parancsolja, 200 forint pénzbírságot fizetnek.⁵⁾ Az élés felszedéséről a tisztok számot adtak. Néha megtörtént, hogy a tisztok többet szedtek fel, mint amennyit parancsoltak, mert az 1662 októberi országgyűlés az élésszedőknél „inquisitio” tartását rendelte el.⁶⁾

A honvédelem másik alkotó eleme a rendek felkelése volt. A rendek kötelesek vagy személyesen felülni, vagy embereiket elküldeni. A székelyek kiváltsága az volt, hogy „partialis” hadfelkelésben nem tartoznak résztvenni. Mindazonáltal, miután a fejedelem a rendeletet kiadja a csiki, gyergyói és kászonyi székelyek 1678-ban azt a jelentést küldik a fejedelemhez, hogy „noha szegénységünk sok fogyatkozása tagadhatatlan,

¹⁾ E. O. E. XIX. 337. l.

²⁾ E. O. E. XVIII. 136. l.

³⁾ E. O. E. XIII. 86. l.

⁴⁾ E. O. E. XIII. 130. l.

⁵⁾ E. O. E. XIII. 123. l.

⁶⁾ E. O. E. XIII. 191. l.

Nagyságod kegyelmes parancsolatját be akarjuk alázatos hűséggel teljesíteni.“¹⁾

A vármegyék, székelyek és szász vitézek a fejedelemtől függtek első-sorban, azután a főgeneralistól, ezután pedig a kapitányoktól, hadnagyoktól és ispánoktól, mondja a már idézett 1683-i edictum militare.²⁾

A fejedelemség végnapjaiban sok gondot okozott a német hadak beszállásolása. 1687-ben sok ezred vonult be, előkészület pedig nem történt sehol és ebből sok baj keletkezett. Ez kitűnik egy erdélyi biztosnak a fejedelemez küldött jelentéséből, melyben egyúttal részletes leírást ad a német hadak és szállásaik állapotja felől. Említi, hogy a Castelli ezrede Máramarosban helyezkedett el, a neoburgumi gyalogezred Beszterczen, körülbelül 300-an; továbbá öt companiát helyeztek el Désre, Szamosújvárra, Bethlenbe, ötöt pedig Szászújfaluba, Rettegere, Fel-Őrbe és Györgyfalvára.³⁾ A váratlanul történt beszállásolás miatt nagy volt a fogyatkozás, különösen a búza, hús bor nem léte miatt. Ez a körülmény sok összeütközésre adott alkalmat. 1689-ben I. Lipótnak már hét ezrede volt benn az országban.⁴⁾

Természetesen ezeknek sok városa, falura volt szükségük és ellepték az egész országot, úgy hogy az országgyűlés nem gyűlhetett össze, mert az utak nagyon bizonytalanok voltak. Az erdélyiek meg is kérték Heisler tábornokot, hogy elégedjék meg negyvenkét faluval, míg az ide alábbirt városok és falvak legyenek „quártély“ nélkül, hogy az országgyűléseket megtarthassák: ú. m. Segesvár, Trapold, Hegen, Nethus, Szász-Kézd, Keresztúr, Erked, Szőlős, Szent-Ágotha, Leses, Jakabfalva, Nestat, Szászhalom, Zelestat, Sáros, Mágára, Musuci, mert „országgyűlése néha Fogarasban, néha peniglen valamelyik helyen, de ott leszen“⁵⁾ mondja az 1689 decemberében Bethlen Sámuelnek adott utasítás.

IX. ADÓ- ÉS PÉNZÜGYEK.

Az adók. Adókievetés és beszolgáltatás. Adóhátralékok és felmentések. Fiscalis birtokok. Dézsma, harmincad, vámok. Portai adó. A pénz értéke. Pénzverés.

Azok a források, melyek a fejedelmi kincstár jövedelmeit alkotják, az adók, kincstári birtokok, dézsmák, harmincadok és vámok, illetve ezeknek jövedelmei. Országgyűlésen megszavazott adó volt a kapu vagy portaadó, melyet a nemesek jobbágysai fizettek. Az általános adóalap a porta, melynek száma az idők folyamán változott. A folytonos háború rombolásai miatt nagyon sok porta elpusztult, ami sok akadályt idézett

¹⁾ E. O. E. XVI. 541. l.

²⁾ E. O. E. XVIII. 139. l.

³⁾ E. O. E. XIX. 262. l.

⁴⁾ E. O. E. XX. 335. l.

⁵⁾ E. O. E. XX. 337. l.

elő az adó beszédésénél. Hogy tehát a portaszám után kivetett adót pontosan beszédhessék, az országgyűléseken többször elrendelték a porták számának összeírását. Azonban különböző akadályok miatt ez csak az 1689. évben történt meg és azután a novemberi országgyűlés határozta meg az adózó porták számát a vármegyékben és a székekben. A porták száma a vármegyékben a következő:

Fejér vármegye	337	Doboka vármegye	50
Küküllő vármegye	215	Belső-Szolnok vármegye	81
Torda vármegye	145	Hunyad vármegye	161
Kolozs vármegye	92	Zaránd vármegye ¹⁾	18

A székek portáinak a száma a következő:

Szebenszék	302	Újegyházszék	103
Medgyesszék	200	Sz. Sebesszék	64
Segesvárszék	202	Szerdahelyszék	100
Barcaságszék	152	Szászvárosszék	58
Kőhalomszék	128	Beszterceszék ²⁾	258
Nagy-Sinkszék	191		

Egy-egy porta 10 emberből állott,³⁾ akik együtt fizették az adót, néhány hely azonban annyira elnéptelenedett, hogy egy kapu sem telt ki belőle. Azért az ilyen helyek is éppúgy, mint a városok, „fejadót” fizettek.

A kapuadó ugyanúgy, mint a fejadó, a körülmények szerint változott. Az országgyűlések ezen időben voltaképen alig foglalkoznak egyéb-
bel, mint az adó kérdésével. Erre szükség is volt, mert míg egyrészt az adó nagy volt és a behajtás pedig épen az adó nagysága miatt nehéz volt, addig másrészt a török folyton sürgette a kivetett adót. Így kénytelenek voltak az országgyűlések gyakrabban intézkedni az adó behajtása felől.

Az 1662. márciusi országgyűlés a kapuadót 16 forintban állapította meg.⁴⁾ A következő évi szeptemberi gyűlés 10 tallért állapított meg, míg az 1664.-i nagysinki országgyűlés 10 forint adót vetett ki. Az 1672 évi adó 19 tallér,⁵⁾ ennyit szavaztak meg a rendek az 1674—1678-iki évekre is.⁶⁾ Az 1678 juniusi országgyűlés minden kapura 20 oroszlanos tallért vet ki. Az 1680-as években a kapuadó ismét 18 tallér.⁷⁾ 1686-ban a kapuadó 60 forintra növekedett.⁸⁾ A sanyarú időket mutatja, hogy ettől kezdve

¹⁾ E. O. E. XIX.311. l.

²⁾ E. O. E. XX. 314. l.

³⁾ E. O. E. XIV 326. l.

⁴⁾ E. O. E. XIII. 133. l.

⁵⁾ E. O. E. XV. 257. l.

⁶⁾ E. O. E. XVI. 341. l.

⁷⁾ E. O. E. XVI. 621. l.

⁸⁾ E. O. E. XVIII. 497. l.

mindig nőtt az adóösszeg és csúcspontját 1689-ben érte el, mikor is a kapuadó 250 forint volt.¹⁾ Amint látjuk tehát az adóösszeg nem volt állandó, hanem függvénye az időnek.

Most nézzük a fejadót. Ez az úgynevezett taxás városokra volt kivetve. Minden országgyűlés külön állapította meg, vagyis a „taxa” nem volt állandó. Néha azonban a városok sem fizették le egy összegben az adójukat. Az 1662.-i görgény-szentimrei országgyűlés határozata szerint a városok taxája a következő: Kolozsvár 2400 frt, Fejérvár 200 frt, Bánfi-Hunyad 200 frt, Udvarhely 260 frt, Kézdi-Vásárhely 180 frt, Sepsi-Szent-György 180 frt, Illyefalva 150 frt, Egeres 160 frt, Nagy-Almás 150 forint. Összesen: 3870 forint.²⁾

Az 1664.-i nagysinki országgyűlés az illyefalvi, sepsiszentgyörgyi, háromszéki és csíkszeredai városbelieknek megengedte a fejenként való adózást, hogy ezáltal adóterhükön könnyítsen.³⁾ Ez üdvös dolog volt, mert a városbelieket teljesen kirabolták, kifosztották. Előfordult, hogy taxás városok kapuszám után is adóztak, amint ezt az 1664.-i keczai tábori gyűlés megállapította és pedig portánként 3 tallérral járultak az adóhoz. A következő években általában a portai adónak megfelelő arányban vetették ki a városok adóösszegét. Az 1683. évi kapuadó 18 frt volt, míg a városok adóját a következő összegben állapították meg: Abrudbánya 33 tallér, Fejérvár —, Vízakna 60, Kézdi-Vásárhely 10, Udvarhely 10, Bereczk 6, Illyefalva 7, Szepsi-Szent-György 4, Csik-Szereda 4, Hátszeg 15 tallér.⁴⁾ De különösen rengeteg áldozatot követelt az országtól az 1689. év. A kapuadót már fentebb említettem (250 frt), a taxás városok adója pedig a következő: Marosvásárhely 7750 frt, Kolozsvár 10.000 frt, Vízakna 2500 frt, Fejérvár 875 frt, Hátszeg 125 frt, Hunyad 1000 frt, Udvarhely 450 frt, Csíkszereda 180 frt, Illyefalva 300 frt, Abrudbánya 1250 frt, Szepsi-Szent-György 125 frt, Kézdivásárhely 1250 frt, Bereczk 325 frt.⁵⁾ Valamivel csökkent az adó 1690-ben, mikor a kapuadó 200 forintot tett ki és ennek arányában vetették ki a városokra eső összeget.⁶⁾

Fejadót nemcsak a városok fizettek, hanem más elemek, így a székelők, szászok, rovatlan városok és falvak. Az 1662 medgyesi országgyűlés szerint a székelységen levő szabad, ha 4 ökre volt 1 tallért, ha 1 ökre volt, fél tallért adott, akiknek nem volt marhájuk, azok négyen adtak 1 tallért.⁷⁾ A szászok a régebbi időben egy bizonyos összeget fizettek, éppen úgy, mint a városok. Ezeken kívül fejadót fizettek a vármegyéken levő egyházi nemesek és özvegyasszonyok. A fiscusi tisztviselők vala-

¹⁾ E. O. E. XX. 138. I.

²⁾ E. O. E. XIII. 133. I.

³⁾ E. O. E. XIII. 288. I.

⁴⁾ E. O. E. XVIII. 109. I.

⁵⁾ E. O. E. XX. 159. I.

⁶⁾ E. O. E. XX. 316. I.

⁷⁾ E. O. E. XIII. 190. I.

mennyien fejenként járultak a kivetett adóhoz. Az alsóbbrendű tisztviselők adója azonban kevesebb volt. Így a sóvágók 1 tallért fizettek az 1662 októberi országgyűlés szerint.¹⁾ Fejenként fizették még be adójukat a bányatisztek, szabad emberekből álló molnárok, a dési halászok, a solymárok, az oláhfalviak és zetelakiak, cigányok, mondja ki az 1675 novemberi országgyűlés.²⁾

Miután az adót az országgyűlésen megszavazták, kinevezték az adószedőket. Külön adószedői voltak a vármegyéknek, székelyeknek, városoknak, szászoknak, papoknak. Terhes feladat volt az adószedés, éppen ezért 200 forinttal bírságolták azt, aki nem akarta elfogadni.³⁾

Az adószedők a fejedelem által kijelölt helyen gyűltek össze mindaddig, amíg a pénzt összegyűjtötték. Ezek az egyes adózóknak nyugtatványt állítottak ki, melyet az országgyűlésen kellett felmutatni. Az adószedők ellenőrzésére az országgyűlések számvevőket neveztek ki. Fizetésüket az országgyűlés szavazta meg, 1689-ben, 100 forintot.⁴⁾

Az adóbeszolgáltatás helyét illetőleg az országgyűlések különböző városokat jelöltek meg. Az 1664 januári országgyűlésen kivetett adót a vármegyék, Aranyosszék, a szász és magyar városok Szebenbe, Maros-szék, Udvarhelyszék, Csík, Gyergyó, Kászon és az ezekben levő taxás városok, falvak Segesvárra küldték.⁵⁾

Az adót a fejedelem tárházába a kitűzött időre be kellett szolgáltatni. Ezt rendszerint két részletben fizették, egyik felét tavasszal, másikat ősszel. Gyakran sokkal rövidebb időközök szabtak az adó összegyűjtésére. Az 1664 júliusban felvetett adót már 12 nap alatt kellett beküldeni.⁶⁾

Minthogy az adó beszédésénél sok visszaélés történt, kimondották 1682-ben, hogy az adószedők kötelesek megjelenni az országgyűlésen és a gyűlés elején mindegyik nemzetből vegyenek maguk mellé szakértőket és így vizsgálják meg az adószámadásokat.⁷⁾ A számadásra meg nem jelenő adószedőket, valamint azokat, akik készenlétlenül jöttek el, tömlőbe vetették.

A törvények súlyos büntetést szabtak azokra, akik a kitűzött határidőre nem fizették be az adót, mégis nagyon sok volt az adóhátralék. 1663 május 22-én a fejedelem az országhoz körlevelet intézett, amelyben keményen megparancsolta, hogy „szorgalmasan, éjjel-nappal” legyenek azon, hogy az adó mielőbb befolyjon.⁸⁾ Szigorúan intézkedik az 1668. évi januári beszercei országgyűlés, amely szerint, ha az adószedők a „restantiaadót”

¹⁾ E. O. E. XIII. 176. l.

²⁾ E. O. E. XVI. 222. l.

³⁾ E. O. E. XIV. 255. l.

⁴⁾ E. O. E. XX. 237. l.

⁵⁾ E. O. E. XIII. 294. l.

⁶⁾ E. O. E. XIII. 327. l.

⁷⁾ E. O. E. XVII. 250. l.

⁸⁾ E. O. E. XIII. 237. l.

a meghatározott időn belül be nem szolgáltatják, a főtisztek az ilyeneket megfogják és vasba verik.¹⁾ Az 1672. évben a várőrségek számára szolgáló adóhátralék mind nagyobb összegre növekedett, úgy hogy a praesidariusokat már az éhenhalás fenyegette. Miért is a decemberi országgyűlés elrendelte, hogy ha a határidő eltelve, az adószedők az adót be nem küldik, a praesidium rajtuk fog elősködni.²⁾

Akik az adót meg nem fizették, nagyon szigorú büntetésben részesültek. Az 1667. évben az egyházi nemesek vonakodtak az adót beszedgáltatni. Ezért az áprilisi országgyűlés szigorúan elrendelte az adófizetést. Ha nem fizettek, a tisztek kétszer annyit vettek el javaikból, ha nem volt annyit érő javuk, akkor elfogták őket és fogva tartották, amíg az adót meg nem adták.³⁾ Mikor az adó nagy mértékben növekedett, sokan elszöktek, vagy maguk a földesurak szállították el falujukat. Ezért az 1688 márciusi országgyűlés elrendelte, hogy az ilyen szökevényeket, akiket földesuruk szöktetett meg, az illetők szállítsák vissza, mert különben ők fizetik meg a „jóság után járó summát,” akinek azonban jósága ura híre nélkül állott félre, az ilyeneknek senki helyet ne adjon, hanem visszatérésre kényszerítse.⁴⁾

Az adófizetés alól felmentést nyertek az olák papok. Régente fejenként 2 tallért fizettek, ezenkívül még „hegybeli adót” az Erdély határában levő szőlőikről és az azokból befolyó jövedelmükből tizedet fizettek a fiscus részére. 1663 szeptember 1-én Apafi a még Barcsai Ákos fejedelemtől nyert kiváltságlevelüket megerősítette és felmentette őket a hegybeli adó és a tized fizetése alól.⁵⁾

A fejedelmi kincstár másik jövedelmét a fiscalis jóságok alkották. Kétfélek voltak: vagy ősi birtokok, vagy pénzen vettek. Később hozzájárultak azok a birtokok, melyek per notam aut defectum aut virtute articulorum qualitercunque szálltak a fiscusra.⁶⁾ A birtokok regestumba voltak írva. Hogy melyek voltak, azt Bornemissza Anna gazdasági naplóiban megtaláljuk: a fogarasi, porumbáki, fejérvári, zalathnai, alvinczi, dévai, görgényi, szamosujvári, kővári, kapnikbányai, székelyhidi, radnóthi, balásfalvi, ebesfalvi, hunyadi, gálfalvi jóságok.⁷⁾ Azonban a II. Rákóczi György halála utáni zavaros időkben sokat elidegenítettek, ezért az 1662. évi márciusi országgyűlésen törvényt hoztak a fiscalis jóságok és jövedelmek visszafoglalására. Az 1663.-i országgyűlésen elrendelték, hogy a fiscalis jóságokon 1657 óta történt adományozásokat, „revisio” alá kell venni.⁸⁾

¹⁾ E. O. E. XIV. 332. l.

²⁾ E. O. E. XV. 131. l.

³⁾ E. O. E. XIV. 254. l.

⁴⁾ E. O. E. XIX. 343. l.

⁵⁾ E. O. E. XIII. 246. l.

⁶⁾ E. O. E. XIV. 142. l.

⁷⁾ Szádeczky B.: I. Apafi M. udvartartása. I. köt. VIII. lap.

⁸⁾ E. O. E. XIII. 192. l.

A fiscalis jószágok azonban ismét nagy rendetlenségbe jutottak, úgy hogy ezeknek újabb orvoslására volt szükség. Az 1681 februári országgyűlésen azonban csak ideiglenesen hoztak 12 pontot, amelyekben megújították az 1669, 1670, 1675, 1678-iki években a fiscalis birtokokra vonatkozó törvényeket. Azaz, akik 1657 óta birtokot kaptak, donatioikat tartoztak bemutatni és a fiscustól elidegenített birtokokat vissza kellett adni.¹⁾

Ugyancsak a kincstárba folytak be a sóbányákból, dézsmákból, harmincadokból és vámokból befolyó jövedelmek. A só az országnak gazdag jövedelmi forrását alkotta. Ebből lehetett pénzt teremteni, ha el tudták szállítani a portusra. Akik a sót szállították, egy bizonyos ideig mentesek voltak az adótól.²⁾ A kősót az aknákból a révekre vitték. Legfontosabb volt a váradgyai rév. A fejedelem az 1681. évben a váradgyai és dévai réveket a tordai, vizaknai, széki, kolozsi és dézsi aknákkal együtt bébe adta 35.000 tallérért, amelyet a kincstárba kellett beszolgáltatni.³⁾ 1683-ban ugyancsak az előbbi bérlők kapták árendába, de már 30.000 tallérért. A főbb pontok előírják, hogy ezentúl az ő kötelességük a réveket, kamaraházakat és aknákat megóvni, nehogy valami kárt szenvedjen akár a fejedelem, akár az ország,⁴⁾ továbbá a dévai várbeli tisztek és praesidium fizetéséről ők gondoskodnak.

A dézsmát évenként fizették a különböző termények és állatok után, mint a buza, rozs, árpa, zab, köles, lencse, borsó, bab, tatárka, kender, len, méh, bárány és egyébféle marhák után mondja 1663-ban az oláh papok részére adott kiváltságlevél.⁵⁾ A dézsmát a fejedelem bérbeadhatta. Az 1662-es országgyűlés kimondja, hogy akik a fejedelemtől a múlt évben és az idei évben dézsmát kaptak, azok tartoznak jövedelmük felét készpénzül a fiscus tárházába szolgáltatni, még pedig a fejedelem udvara, népe és fizetett hada eltartására.⁶⁾ Voltak dézsmák a fejedelmi birtokon is. Ezekről az 1664. évi országgyűlés intézkedik és eltiltotta a fiscalis tiszteknek, hogy „a szegénységet húzzák-vonják, vagy az erdőbe küldjék.”⁷⁾

A harmincad. Ez határvám volt, mely a ki- és beviteli cikkek megadóztatásából folyt be. Harmincadot kellett fizetni arany, ezüst, kénese, vadbőr, lábasmarha, ökör- és tehénbőr, mézviasz, tallér és egyéb jóféle pénz, réz, ón, salétrom és puskaapor, töltés és akármilyen lövészerszám és fegyver után.⁸⁾ A harmincadszedés helyei: a kolozsmonostori, dési, törcsvári, verestoronyi, mármárosi, tordai, beszterczei, zajlányi, váradgyai.

¹⁾ E. O. E. XVII. 172. l.

²⁾ E. O. E. XIII. 165. l.

³⁾ E. O. E. XV. 200. l.

⁴⁾ E. O. E. XVIII. 115. l.

⁵⁾ E. O. E. XIII. 245. l.

⁶⁾ E. O. E. XIII. 189. l.

⁷⁾ E. O. E. XIII. 291. l.

⁸⁾ E. O. E. XV. 288. ..

Töröcsvárhoz tartoztak a tömösi, brassói, bodzai és berecki fiókhelyek.¹⁾ 1672-ben Apafi a töröcsvári harmincadot bérbeadta és az újonnan kinevezett harmincadosoknak szigorú utasítást adott: így a harmincadot senkinek se engedjék el, kivéve akiknél a harmincad elengedésről szóló levél van. Vigyázniok kell, hogy a kereskedők marháikat először a harmincadosokhoz vigyék, hogy ott beírhasa, megharmincadolja és cédulát vegyen róla. Kötelességük az országútakat, álútakat és ösvényeket ellenőrizni, nehogy a fizetés alól bárki is elszökjön.²⁾ A harmincadosok fizetését az országgyűlés állapította meg.

A különböző vámok is jövedelmeztek a kincstárnak. Volt út-, híd-, rév-, piaci vám. A fejedelem ezeket is bérbeadta. Így a marosváradgyai hídvámot 1683-ban Páter János és Szegedi György kapták árendába 6000 forintért, de csakis bizonyos feltételek mellett, hogy tudniillik tartoznak felügyelni a híd építésére, a vámházra, valamint a mellette levő gátra.³⁾

A harmincad és vám fizetése alól némelyek felmentést nyertek. Így a csiki és háromszéki székelyek nem fizettek sem vámot sem harmincadot az oláh határon. A harmincad fizetés alól fel voltak mentve a nemesek, továbbá Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező és Sziget nevű mezővárosok lakócai.⁴⁾

A fiscus jövedelmét alkotta még az az összeg, melyet a görögök, zsidók és szász papok fizettek.

A görögök és zsidók az ország határozata alapján residentiajuk értékének felét fizették be adóba. Ez volt az ő rendes évi adózásuk. Akinek nem volt residentiaja, az értékének századrészét szolgáltatta be. Az 1663 februári szászkézdi országgyűlés a Szebenben lakó görögökre személyenkint öt-öt tallért vetett.⁵⁾ A következő évi nagysinki országgyűlés kimondja, hogy az erdélyben lakó görögök és zsidók számuk szerint adózzanak, mindegyik 5—5 tallért fizet, de kivételnek azok, akik eddig már adóztak.⁶⁾ A görögök adózását módosította az 1668.-i juliusi radnóthi országgyűlés. E szerint azok a görögök, akik Szebenben szállást adnak az adószedőknek és a fiscus tárházába adóznak, fejenként adjanak 6—6 tallért, míg a többi, Erdélyben kereskedő görögök a még hiányzó pénzt egy összegben fizették.⁷⁾ A szász papoktól a püspök szedte föl.

Röviden ezek voltak az állam bevételei, forrásai. Most nézzük meg az érem másik oldalát, a kiadásokat.

Míg a török véduralom fennállott, a szultán mindig megkívánta a fejedelemtől, hogy „hűségben megmaradjon és a császár adóját igazán beszolgáltassa” ebben az esetben az országnak nem lesz bántódása.

¹⁾ E. O. E. XIV. 18S. I.

²⁾ E. O. E. XV. 288. I.

³⁾ E. O. E. XVIII. 118. I.

⁴⁾ E. O. E. XIV. 224. I.

⁵⁾ E. O. E. XIII. 222. I.

⁶⁾ E. O. E. XIII. 293. I.

⁷⁾ E. O. E. XIV. 347. I.

Tehát a haza megmaradása a Porta kedve keresésében állott, ezért volt szükség a terhes adózásra. Apafi uralma alatt a török adó évente 40.000 aranyat tett ki.¹⁾ Ezt 1687-ig fizette az ország (balázsfalvi szerződés), helyette 1686-tól a német katonaság tartására fizettek.

Az adót a portai követek vitték. Az 1663 szeptemberi országgyűlés felvilágosítást nyújt nekünk arra nézve, hogy az adót a Porta contentatio-jára miként küldték el. Az országgyűlés elrendeli, hogy a kivetett pénzt szedjék fel egy szebeni polgár jelenlétében. Azután pedig a követ gondoskodjék egy görög emberrel „pénznek való bőrzacskóról, ládákról, szekerekről.” Így keltek aztán útra.²⁾

A török adót előbb „jó pénzzé” kellett tenni, mert a Porta csak így fogadta el. Ezalatt az aranyat és ezüstöt (tallér) értékelték, melynek értéke sokszor változott. 1666-ban a tallért 180 pénzen, az aranyat 3 forint 60 pénzen lehetett beváltani, de az 1661-es országgyűlés előírta, hogy aki tallért vagy aranyat akar beváltani és az ország szükségére adja be, annak az ország pénzéből 1 tallérért 2 forintot, 1 aranyért 4 forintot adnak.³⁾ Az 1683 februári országgyűlés a következő értékeket állapította meg: 1 arany 4 frt 50 denár, az imperialis tallér 2 frt 25 denár, az orosz-lános tallér 2 frt.⁴⁾ Az 1683 áprilisi országgyűlés szerint 1 arany 2 orosz-lános tallérral és 1 ort-tal egyenlő.⁵⁾ Ezekon kívül használatba voltak még: az ort, melynek értéke az 1665 országgyűlés szerint 40 pénz, a timon ez 15 pénz,⁶⁾ továbbá rupia, para, oszpora nevű török pénzek.

A jó pénzben nagyon szűkölködött az ország, ennek okozói az idegen kereskedők voltak, akik a jó pénzt értéken felül vették be. Ennek megszüntetésére az 1670 juliusi radnóthi országgyűlés úgy intézkedik, hogy a vármegyék adójának két részét, amelyet még nem tettek jó pénzzé a görögök és örmények, tegyék jó pénzzé, mert ezek kereskednek az országban, a harmadik részt pedig pedig a portusi tisztek.⁷⁾

Az arany és ezüst pénz verése a görög kereskedők kiváltsága volt. Azonban visszaélések történtek és így Apafi 1672-ben ezt az „Orientális Compania” nevű társaságra bízta azzal, hogy elegendő mennyiségben veressen arany és ezüstpénzt, még pedig a fejedelem képével.⁸⁾

A hamis pénz elterjedése miatt a fejedelem országgyűlést hívott össze, mely 1667-ben elrendelte, hogy ami új pénz az adóban volna, azt váltsák be és ami ki nem telnék, azt a görögök pótolják.⁹⁾

¹⁾ Biró V.: Erd. fejed. hatalom. 133. l.

²⁾ E. O. E. XIII. 255. l.

³⁾ E. O. E. ZIV. 187. l.

⁴⁾ E. O. E. XVIII. 87. l.

⁵⁾ E. O. E. XVIII. 109. l.

⁶⁾ E. O. E. XIV. 143. l.

⁷⁾ E. O. E. XV. 149. l.

⁸⁾ E. O. E. XV. 318. l.

⁹⁾ E. O. E. XVI. 371. l.

A kiadások közé tartozott az udvartartás költségeinek fedezése, az állandó katonaság és végvárok fenntartása és a követküldések. Ha a követek szolgálatukat híven teljesítették, jutalomban részesültek, melyről maguk az országgyűlések intézkedtek. Ez méltó dolog is, mert feladatuk gyakran terhes és életet kockára tevő volt. Az 1664 segesvári országgyűlés intézkedik ilyen ügyben. Alpesti Balog Máthé „a hazáért sokat tett követsége alkalmával még életét is kockáztatta” erre való tekintetből a rendek kijelentették, hogy Pap-Almás nevű falut Hunyad vármegyében megtarthatja úgy, hogy az sem tőle, sem két ágon levő maradékától, sem feleségétől, míg nevét viseli, el ne vétessék. Hasonlóképen megtarthatja Felső-Oroszi nevű falut Torda vármegyében, ezenkívül e vármegyében Görgény-Szent-Imrén levő nemes házát, ezeket mind Balog Máthénak inscribálták. E birtokra a fiscalis jóságokról hozott törvénycikkek nem vonatkoznak.¹⁾

Kiegészítésképpen még megjegyzem, hogy a portai ajándékok is sokba kerültek, így 1678-ban a Beldi ügyel kapcsolatban a szultán és a nagyvezér 150 erszény pénzt kapott, ezenkívül még a tihája 2500, a reiz 1500 aranyat, a mufti 500, Maurocordatus 2000 tallért. A közbenjárók közül a kajmekám 1000, a tihája 150, a csausz pasa 250 tallért kapott.²⁾

Bíró Vencel szerint — ki alapos számításokat végzett — az ország évi jövedelme 1662—1686-ig átlag 400.000 forint. 1686-ban 575.700 forint, 1689-ben meg 1.982.295 forint az évi bevétel.³⁾

X. GAZDASÁGI ÉLET.

Földművelés és állattenyésztés. Bányászat. Ipar. Kereskedelem. Árszabályozások. Orientalis Compania. Kiviteli tilalmak. Vásárok. Kereskedők regestruma.

A folytonos háborúskodás és a rossz viszonyok következtében a gazdasági élet terén bizonyos hanyatlást látunk, bár az ország termékenysége és ásványi kincsekben való gazdagsága a régi volt. A gazdálkodás alapját a földművelés és állattenyésztés képezte. Annyi gabonát, amennyire az országnak szüksége volt, rendszeren megtermettek a földek — úgy, hogy a korszak alatt az éhínség réme nem fenyegetett — sőt még valamivel többet, mert mikor a török Lengyelország ellen viselt hadjáratot, éléssel, főleg gabonával mindig Erdélynek kellett ellátnia.⁴⁾ 1672-ben 600 szekér élés mellé Rozsnyai, török deák volt tolmácsnak rendelve: „Minden szekéren vala császár számára való élés, húsz véka árpa és húsz véka liszt, négy-négy vékás zsákban külön-külön, mely teszen vala mind együtt tíz zsákokat. Item minden szekéren négy véka liszt és négy

¹⁾ E. O. E. XIII. 375. l.

²⁾ T. Zombory I.: Erdély pénz- és hadügyei. 31. l.

³⁾ Bíró V.: Erd. fejed. hatalom. 139. l.

⁴⁾ Lipták J.: A portai adó. 70. l.

véka árpa nagy embereknek való kedveskedésre a császáren kívül¹⁾ Ez nagyobb megterhelést nem okozott, bár a rendek állandóan panaszkodtak miatta.

A búzatermelés védelmére a korszak vége felé 1686-ban az országgyűlésnek már törvényt kellett hoznia, mert a köznép rátért a kényelmesebb kukorica termesztésre. „Sok helyeken a szegénység a búzavetéstől igen elkezdette magát fogni és csak az törökbúzára támaszkodik, azzal foglalván el búza alá való szántóföldjeit és ezért Nagod kegyelméből végezti, hogy senki a szegénység közül búza alá való földjét törökbúzával el ne foglalja, hanem búzával igyekezzék bevetni sub poena flor 6²⁾ azaz 6 forint büntetés terhe mellett, melynek $\frac{2}{3}$ -a a földesúré lesz, $\frac{1}{3}$ -a pedig az executoré.³⁾

Gabonát a külföldre kivinni nem volt szabad. A behozatal is csak a nemeseknek és székelyeknek volt megengedve, saját szükségükre ingyen, másképen vám és harmincad adással tartoznak, mondja ki az 1669-i gyulafejevári országgyűlés.⁴⁾

A dohánynak az „coláltatásáról“ is több ízben találunk országgyűlési határozatokat, így 1670, 1683, 1686, 1689-ből eltiltván a behozatalát, mivelését és szivását. Azonban nem valami nagy eredménnyel. Ugyanis maguk a vármegyei tisztek mutattak rossz példát a népnek, mikor exquálás közben „az pipa az szájukban volt, mellyel nemhogy az azzal élőket refrenálták volna, de még az szegénységet ingerlették.“ Végül az 1689-i országgyűlés megengedte a „dohányszípóknak“, hogy évi adó mellett szabadon élhessenek „az tobákkal“. Ez az adó évenként főtiszteknél 200 frt, regalistáknál 50 frt, jobbágyos nemes embernél 30 frt, egyház-helyi nemes embernél 12 frt, parasztnál 6 frt, katonáknál 6 frt, lovászok és béreseknél 3 frt és így tovább.⁴⁾ Tehát az országgyűlés a kincstár javára kamatoztatta a dohánytilalmat. A külföldi kereskedők tudtak a tilalomról és emiatt elkerülték Erdélyt. Apafi ezért 1671 június 30-án kelt rendeletével megengedi a tobák átszállítását az országon az idegen kereskedőknek, de áruba bocsátását eltiltja javaik elkobzása mellett.⁵⁾

Állattenyésztéssel mindegyik nemzet foglalkozott az országban. A ló- és marhatenyésztést inkább a magyarok űzték a juh, kecske és méhtenyésztéssel az oláhok, székelyek, általában a hegyvidéki pásztornépek foglalkoztak. A feldolgozott vagy még nyers állatbőröket az országból kivinni tilos volt, mert arra itthon is szükség van a saruk és csizmák nagy drágasága miatt. A bőrökből készített árúkra is fenn állott ez a tilalom,⁶⁾ az 1688-as országgyűlés szerint. A bőrökkel kapcsolatban emlitem meg,

¹⁾ Rozsnyai Dávid: Önéletrajz. 346. l.

²⁾ E. O. E. XVIII. 586. l.

³⁾ E. O. E. XVI. 398. l.

⁴⁾ E. O. E. XX. 164. l.

⁵⁾ E. O. E. XV. 206. l.

⁶⁾ E. O. E. XX. 114. l.

habár ez a limitatiohoz tartozik, hogy a következő évi országgyűlés egy darab ökörbőr árát 4 frt, tehénbőrét 2 frt, kecskebőrét 100 pénz, berbécsbőrét 30 pénz, juhbőrét 15 pénzben állapította meg, a jó marhahús fontját pedig 1 pénzben.¹⁾

A méhtenyésztés is fejlett fokon állott. A méz és viasz eladásának módja meg volt határozva. A maga majorságában termelt mézét, viaszát, minden nemes ember szabadon eladhatta. A kereskedelemre szolgáló mézet senkinek az országból nem volt szabad kivinni, sőt ezek összevásárlása a görög. örmény, török kereskedőknek meg volt tiltva, mert a mézzel és viasszal való kereskedelem fiscusi jog.²⁾

Bányászatban első helyen a só szerepel, de mellette a nemes fémek, vas és kő is nyújtanak jövedelmet a fejedelemnek, A só állami monopolium volt és a fejedelmi kincstárnak jelentős jövedelmet biztosított. Azonban visszaélések történtek azzal, hogy megakadályozták a portusra való szállítását. Ez úgy történt, hogy az erdélyi nemes urak a sót restantiára vették meg és akkor elébementek a sóért készpénzzel jövő szekereknek és a saját maguk által hitelre megvett sót drágán eladták. Akiket ezen rajtacsíptek a tiszték, az 1662 juniusi országgyűlés szerint 200 forint lefizetésével bűnhődtek.³⁾

A sóbányák mellett a nemesércbányáknak volt nagyobb gazdasági jelentőségük. Igen nagy fellendülést mutat a kénésőbányászat, mint Bornemissza Anna fejedelemasszony gazdasági naplóiából látjuk. A naplók szerint 1685-ben egy mázsa kénéső ára 95 forint és 30 pénz.⁴⁾

Az ipar terén érvényesült a fejedelemség természeti kincsekben való gazdagsága. A nyersanyagokban esetleg fellépő hiányt könnyen pótolhatták török területről való beszerzéssel, amire alig volt szükség. A külkereskedelemben Brassónak, Szebennek, Gyulafejérvárnak, Fogarasnak, Besztercének volt nagy szerepe. Az iparnak meglehetősen hátrányára volt az úgynevezett „limitatio“, mely őse a legutóbbi világháború alkalmával hazánkban is megismert ármaximálásnak. A limitatio megszabta azt, hogy különféle ipari cikkek milyen áron kerüljenek forgalomba, de úgy, hogy e mellett se a termelő, se a fogyasztó kisebbséget, kárt ne szenvedjen. Legtöbb esetben az iparcikkek árának megszabásánál már a nyersanyag árát is limitálják. A limitációs törvények célja nem az, hogy az alkudozást megakadályozza, hanem, hogy a drágaságot letörje. A szabadkereskedelem elve és feltétele egyébként Apafi választási conditioiban is benne van.⁵⁾

A rendek foglalkoznak a fejedelem uralma alatt egy új árszabályzat tervével, azonban ez sohasem valósult meg. 1687-ben határozza el az

¹⁾ E. O. E. XX. 1F7. l.

²⁾ E. O. E. XVI. 174. l.

³⁾ E. O. E. XIII. 165. l.

⁴⁾ Szádeczky B.: I. Apafi M. udvartartása 697. l.

⁵⁾ E. O. E. XIII. 84. l.

országgyűlés, hogy a mesteremberek, mivesek, továbbá egyéb áros és kereskedő emberek tartsák magukat „az néhai méltóságos fejedelem Rákóczi György idejébéli limitatiohoz, minden városokon.“¹⁾ Mivel pedig az árak azóta nagyon felszöktek, természetes, hogy ez árszabás betartása lehetetlen volt. Az országgyűlések így csak részletintézkedéseket fogantatosítottak e téren.

A céhek a rokonszakmabeli iparosokat tartották össze. Ilyen céhek például a szűcs, varga, mészáros, kádár, ötvös, szabó és szűrszabó, kovács, lakatos, nyereggyártó, ónműves és kőműves. Ezek szabályozták az egymással való érintkezés módját és belső ügyeikben nem engedtek beavatkozni külső elemeket, még városi tisztviselőket sem. A céhen kívüli iparosokra súlyos büntetéseket szabtak. Különben a céhrendszer annyira ismeretes, hogy itt bőven nem is foglalkozom vele, csak megemlítem, mint azon tényezők egyikét, mely az e korbéli gazdasági életben szerepelt.

A kereskedelemben a „míveknek a forgatói és messze földön való elterjesztői“ legtöbbször a görög, örmény, török, bolgár és zsidó kereskedők. Az országgyűlések többször intézkednek felőlük, legtöbbször a visszaéléseik miatt. Így az 1665 májusi gyulafejevári gyűlés, mely megtiltja az idegen nemzetségeknek a lovak, ökrök és egyébféle lábas marhák vásárlását, hacsak nem a maguk szükségére veszik. A haza fiainak azonban megengedi a szabados kereskedést mindenekkel, kivéven a kenesőt és poraranyat.²⁾

A külföldi kereskedők védelmére az 1685. februári országgyűlés hoz határozatot. Ugyanis a hazaik a bejövőkötől árúikat megvették és magasabb áron adták el. Ezt a nevezett országgyűlés eltiltja 200 frt büntetés terhe mellett és kimondja, hogy „azon idegen kereskedő rendeket holmi színes praetextusok alatt senki ne idegenítse és ne háborgassa.“³⁾ Erről egy előbbi országgyűlés is ugyanezt határozza 200 frt büntetés terhe mellett.⁴⁾

A szebeni görögök visszaéléseiről egy más gyűlés hoz intézkedést. A fölmerült panaszok azt mutatták, hogy a szebeni görögök bírása olyan privilegialis levelet adott némely görögnek, mely szerint bizonyos helyeken csak azok árulhatnak és mások nem tehetik meg ezt, csak azért, hogy „inkább kétszer árán kényszeríttessenek azoktól vásárolni az vevők.“⁵⁾

A görög kereskedők ellen újra az 1686 országgyűlésen kellett intézkedni, mert cikkeiket csaknem kétszeres áron adják. Ezért kimondják a rendek, hogy tartsák magukat a limitatiohoz, ideiglenesen megszabván egypár fűszernek az árát. Így a bors fontja 50 pénz, gyömbér 30, szekfű.

¹⁾ E. O. E. XIX. 112. l.

²⁾ E. O. E. XIV. 121. l.

³⁾ E. O. E. XVIII. 317. l.

⁴⁾ E. O. E. XVI. 606. l.

⁵⁾ E. O. E. XIII. 285. l. (1664. jan. Nagy-Sink.)

szerecsendióvirág 5—5, finom bécsi sáfrány fontja 25 forint, lengyelországi 21, török sáfrány 9, szerecsendió 4 frt.¹⁾

Az árdrágitók ellen az országgyűlések kötelezővé tették a városi tiszteknek, hogy az ilyen kereskedők árúit elkobozzák. Hadjáratok, táborozások idején a vitézlő rendeknek meg volt engedve a bor, sör, kenyér és egyéb éléssel való kereskedés. 1685-ben éppen e miatt emelnek panaszt az országgyűlésen, mert az elmúlt esztendőben ebben gátoltattak. Apafi meg is ígérte a baj orvoslását.²⁾

A két oláh vajdaságból átjáró csempészek ellen különösen sok intézkedést találunk. Majd mindegyik végzemény meghagyja, hogy a tilalmas utakat, ösvényeket szigoruan őrizték kötelességük szerint azok, akiket ez illet, mondja ki az 1688 májusi fogarasi országgyűlés is.³⁾

A kereskedelem fejlesztésére az országgyűlés 1672-ben megengedte egy külföldi társulatnak az „Orientalis Compania”-nak bizonyos árúkkal való szabados kereskedést „feltéven bizonyos oblatiokat is az nemes ország számára” A companiának Gyulafejevároott boltokat, házakat, raktárakat kellett tartania. Német, török, velencei és lengyel tárgyakat árusított a „sokadalmak”-ban, vásárookban. A társaság az országból a pénzt nem viheti ki, hanem inkább elegendő ezüstöt kell szereznie. A fejedelem képpével ellátott aranyat és tallért a compania vereti és „ez hazát mindennel bővitsék.” Mindamellet az ország lakósainak szabad kereskedését a társaságnak nem szabad megakadályozni és károsítani.⁴⁾

A fejedelem 1675-ben a társaság kiváltságainak egy részét, nevezetesen a „török marháknak szabados árulását” kiterjeszti a gyulafejevári zsidó kereskedőkre is,⁵⁾ fenntartván azonban magának az ellenőrzés és visszavonás jogát.

A kereskedelem ereit, az utakat, töltéseket, hidakat, melyek az egyes vásárhelyekre vezettek, jó karban kellett tartani. Ez a közigazgatás feladatai közé tartozott. Ha a vásárra menő, vagy onnan távozó szekerek „az hidak mellett járnak által vámot nem kell fizetniük, mindenütt ez hazában.” Mikor pedig a hídon mennek át az eddig való rend szerint adjanak vámot, mondja ki az 1678 októberi gyulafejevári országgyűlés.⁶⁾

Árú kiviteli tilalmakkal is találkozunk e korban. Így az 1673 novemberi gyulafejevári országgyűlés határozata szerint „nem kevés kárát és fogyatkozását tapasztalván ez hazának ebben, hogy ez országban készített posztót, csizmát és sarut idegen országokra kezdettenek nyereségre hordani kihez képest végeztük kegyelmes urunk, hogy ennek utánna se csizmát se sarut se Erdélyben készítettett posztót ne legyen szabados más

¹⁾ E. O. E. XVIII. 552. l.

²⁾ E. O. E. XXIII. 731. l.

³⁾ E. O. E. XIX. 423. l.

⁴⁾ E. O. E. XV. 317. l.

⁵⁾ E. O. E. XVI. 239. l.

⁶⁾ E. O. E. XVI. 608. l.

országokra hordani, sőt az idegen nemzeteknek sem egy sem más úton ne legyen szabad ezekkel kereskedni“ mindazonáltal az országgyűlés azoknak a hazafiaknak, akik a posztó anyagát külföldről kapják, megengedi a kivitelt, de csak az oláh vajdaságokba. Erre a tilalomra a vámosok és harmincadosok vigyázzanak, mert az elvett cikkeket az ország praesidiuma számára fordítja a fenti gyűlés.¹⁾

A vásárokról több intézkedést találunk. Ezekből is csak a visszaélések és hatalmaskodások képe tárul elénk. Az 1666-os országgyűlésen az iparosok panaszát tárgyalják. Régi szokásuk volt a miveseknek, hogy országgyűlés idején áruikat az országgyűlés helyére szabadon bevihették minden adakoztatás nélkül. De az utóbbi időkben ebben gátoltattak. A rendek a panaszt kedvezően intézték el, megengedvén nekik a szokásjog gyakorlását minden háborítás nélkül.²⁾

A városi lakosok ellen szól az a törvény, mely megtiltja nekik a vásár előtt az árúk összevásárlását, mert a külső embereknek nem engedik meg a vásárlást, csak a vásárok eltelte után. Mikor is kétszeres áron adják el ezeket. Így határoznak a rendek 1668 januárjában Besztercén.³⁾ Az egy évvel későbbi gyűlésen a rendek újra foglalkoznak ezzel és a szabad adás-vevéssel. Erre azért volt szükség, mert a szegénységet elszorítják azon helybeliek. Tehát az országgyűlés így dönt: „a városi rendnek 10 óráig ne legyen szabad semmit is venni, hanem addig a vidékiek vásároljanak.“ A vásárbíró köteles erre felügyelni és csak 10 óra után szabadíthatja fel a vásárt mindenkinek.⁴⁾ Azonban ez az intézkedés csak papíron maradt, mert 1676 novemberében az országgyűlés újra intézkedett a városiak ellen, hatalmaskodásuk miatt. Ugyanis vasat, sajtot, gyapjút és bonumokat szekérszámra elfoglalnak és kétszeres áron adják el a szegénységnek, Ezen ok miatt a rendek elhatározzák azt a büntetést, hogy „az városi rendek tisztei tizenkét forintot exequáljanak rajtok (a hatalmaskodókon), melynek két része az executoroké, harmada az panaszló felé legyen“, ha pedig a behajtást elmulasztják, a fiscalis director járjon el a nemtörődöm tisztek ellen, rajtuk hajtva be az összeget.⁵⁾

A vásárokkal volt összefüggésben a korcsmálás, mely a városok jogai közé tartozott. Az 1670 gyulafejevári országgyűlés újra megengedi Gyulafejevárnak „az korcsmálásban való régi rendtartást úgymint: Az mennyi idő gyűlések alkalmatosságával abscondálódik fiscus részére az város korcsmárlásának idejéből: annyi idővel az gyűlések után augeálódik a régi usus szerént. Az mely ötven forint szokott annuatim járni schola mester fizetésére, arra gondjok legyen annak idejében.“⁶⁾ A korcsmálás, mint látjuk, jelentős jövedelmi forrást képezett a városok részére.

¹⁾ E. O. E. XV. 343. l.

²⁾ E. O. E. XV. 185. l.

³⁾ E. O. E. XVI. 398. l. (1669. jan. Gyulafejevár.)

⁴⁾ E. O. E. XVI. 334. l.

⁵⁾ E. O. E. XV. 113. l.

Az egyes országgyűlések gondoskodtak az országban lakó idegen kerekedők regestumba írásáról. Ez részint az adózás, részint az ellenőrzés szempontjából fontos. Erről határoz az 1679 májusi gyulafejevári országgyűlés. „Mivel tavalyi esztendőben is végeztük volt, hogy az egész országban minden helyeken görögöket, örményeket, ráczoikat és egyéb mindenféle kereskedő rendeket az haza fiaik kívül vármegyéknek és székeknek főtisztei, városbírói felcirkáltassanak és azoknak számokról főperceptor atyánkfliának bizonyos regestumot küldjenek, most is azért végeztük, hogy post expirationem praesentem diaete ad bis quindenam minden helyekről megírt perceptor atyánkfia kezébe küldjünk, hadd tudhassa ország számára honnan mit kell bevárni.“¹⁾

A gazdasági élet terén a rossz közállapotokat észrevehetően meg lehetett érezni. A növekedő adó bénítólag hatott iparra és a kereskedelemre egyaránt. Az ország régi erejének visszaszerzésére nyugalmasabb állapotok kellettek volna. 1687-től aztán a német katonaság eltartása majdnem egészen tönkretette az egykor kincses Erdély gazdagságát.

XI. BÍRÁSKODÁS.

Compilatae Constitutiones. A bíráskodás fórumai. A táblai terminusok. Rövid és hosszú folyamú perek. Intézkedések a fejedelem tekintélyének megvédésére.

Apafi hosszú fejedelemsége alatt az igazságszolgáltatás szervezete nem működött teljesen pontosan a zavaros idők miatt. Több országgyűlés foglalkozott ezért ennek a jobbá tételével. Az 1684 márciusi fogarasi gyűlésen a rendek kimondják, hogy „ez hazában fenforgó sok alkalmatlanságok“ miatt törvényes székek mind az vármegyéken, mind pedig a székelységen ritkán celebráltatnak, sőt az mikoron és holott celebráltatnak is, . . . gyakorta sok causák differáltatnak sokak praejudiciumokra, kivált a divisio dolgában: ezért . . . gyakrabban folytassanak a törvényes székek és az causák se commissiokkal se pedig egyéb közönséges dilatoria cautionokkal ne differáltassanak az causansoknak nagy praejudiciumokra, hanem istenesen revideáltatván expedieáltassanak egyéb iránt is . . . az derék székre.“²⁾ Ugyancsak ez az országgyűlés intézkedik arról, hogy a törvényszékek alkalmával az alpereseket ne várakoztatassák sokáig, mert az „sok költségekkel és fáradtságokkal való hosszas várakozásokat (jelent) . . . az actoroktól meg nem szólíttatván re infecta térnek haza.“³⁾

A törvénykezésnek zsinórmértéke a „*Compilatae Constitutiones*“ volt. Azt hiszem nem lesz érdektelen, ha e jegyzőkönyv létrejöttének előzményeit ismertetni fogom. Mint ismeretes, még II. Rákóczi György össze-

¹⁾ E. O. E. XVI. 671. l.

²⁾ E. O. E. XVIII. 212. l.

³⁾ E. O. E. XVIII. 224. l.

gyűjtette a koráig fennmaradt *articulusokat* és 1653 év márciusában kiadta „*Approbatae Constitutiones*” címmel. E könyv életbeléptetése után érezhető lett üdvös hatása a magán- és közéletben egyaránt. Azonban az élet továbbhaladt mellette és újabb meg újabb törvények váltak szükségessé, melyeket a sűrűn tartott országgyűlések meg is alkottak, ezért ismét szükségessé válik a törvények összegyűjtése, felülvizsgálása, egybevetése, megrostálása. 1668 elején Apafi bizottságot küld ki és elrendeli az *Approbata* után kelt törvénycikkek összegyűjtését.¹⁾ A juliusi radnóthi országgyűlés már elrendeli a kodifikálást. „Az *articulusok* compilálására penig a vármegyékről: Teleki Mihály, Rédei Ferencz és Petrithevith Horváth Kozma atyánkfiai. A székelységről: Mikes Kelemen és Gábor Deák atyánkfiai. Az *universitasról*: Beszterczei János deák és Medgyesi Szerafin Bálint atyánkfiai. Ő kegyelmek mellé két itilő mester atyánkfiai.”²⁾ E bizottság munkálatait az 1669. évi január 25-én Gyulafehérvárott megnyílt országgyűlés elé terjesztette és bemutatta.³⁾ Az országgyűlés ezt előzetes felolvasás és tüzetes megbírálás után elfogadta. A fejedelem ugyanez év március 4-én „*Compilatae Constitutiones Regni Transilvaniae et partium Hungariae eidem annexarum*” címe alatt megerősítette és kiadta.⁴⁾

Ez időben a bíráskodás szervei a legalsóbb fokon a földesúri birtokon élő jobbágyság pereiben az úriszék, a nem jobbágyság, kőborlók számára a falusi bíróság. A jobbágyság perét a megyei derékszékhez fellebbezhette. A nemes egyenesen itt kezdte perét. A székelyeknél és szászoknál a megyei derékszéknek megfelel a székbiroság, a városoknál a városi bíróság. A szászoknál főbb bíróság a szászegyetem. A fellebbezett ügyek a fejedelmi táblára kerültek. Ezen bíróságok felett állott a fejedelem tanácsával, bizonyos esetekben — *nota perek* — az országgyűlés.⁵⁾ A vármegyékben és székekben tartott törvényes székek két vagy három napra terjedtek. Egy 1680 májusban kelt országgyűlési *articulus* szerint „eszten-dönkint legalább háromszor celebráltassanak ante quindenam publicáltatván, száz forint summában álló zálogot és adósságot illető sőt egyéb száz forintot meg nem haladó materiákról való perek és agitáltathassanak és decidáltathassanak is.”⁶⁾ A nemes vármegyék főbírái pedig legalább hét assessorral tartassanak széket. A székeken való perelésnek a módja a következő volt: Erdélyben és a kapcsolt Részek megyéiben a fő- és vice-szolgabírák útján, a székelyeknél pedig a székek esküdtjei útján megidézettek a peresfelek nyolcad illetőleg tizenötöd nappal a szék kezdete előtt, hol a per folyama a táblai perekhez volt alkalmazva, s ha a peresek

1) E. O. E. XIV. 330. l.

2) E. O. E. XIV. 347. l.

3) E. O. E. XIV. 55. l.

4) E. O. E. XIV. 389. l.

5) Biró V.: Erd. fejed. jogköre. 74. l.

6) E. O. E. XVII. 96. l.

úgy kívánták, innen is kibocsátották őket a második szélig, hol az ítéletet kimondták.¹⁾ Mint felső fórum működött a fejedelmi tábla és az országgyűlés. A fejedelmi tábla az udvarban székel. Elnökét a fejedelem nevezte ki. Tagjai mindig az ország legelőkelőbb urai közül kerültek ki. A tábla ülés helyét és idejét a fejedelem kívánsága szerint az országgyűlés szabta meg. Az 1675 májusi gyulafejérvári országgyűlésen a rendek kimondják, hogyha több egyetemes országgyűlés lenne is egy évben, de tábla csak egyiken tartassék.²⁾ Ezt azért mondták ki, mert meg akarták könnyíteni a kiadást.³⁾ A tábla hatáskörébe tartoztak azon ügyek, melyekben ingatlanok örökségét keresték s melyekben a kiváltságok felmutatása is szükséges volt. Azonkívül az alsóbb székekről az ügydöntő pereket is ide fellebbezték. A táblán minden nemzetnek meg volt a maga terminusa (oktávája), amikor elsősorban az ő fiainak ügyeiben hoztak ítéletet. E terminusok a következők: Az erdélyi nemesség első terminusa a Reminiscere vasárnapját követő hétfőn kezdődik és tart Virágvasárnapig; a második Szent Lukács oktávján kezdődik és tart — a vasárnapokat nem számítva — 30 napig. A székelyek első terminusa Vízkereszt nyolcadán kezdődik s tart az említett módon 25 napig; a második junius elsején kezdődik és tart — ugyancsak vasárnapok nélkül — 30 napig. A Partiumbeliek első terminusa Szent György napjának nyolcadán kezdődik s tart az említett módon 25 napig; a második december elsején kezdődik s ugyanúgy, ugyancsak 25 napig tart.⁴⁾ Azonban a bekövetkezett zavaros időkben nem lehetett pontosan betartani ezeket, újabb rendezésük szükségessé vált. Az 1674 novemberi gyulafejérvári országgyűlés a terminusok kiszolgáltatásáról a következő articulust hozta: „Nagy kárunkkal tapasztaltuk eddig az octavalis terminusoknak ritkán való celebráltatását. Végeztük azért, hogy ennekutánna az octavalis terminusok esztendőnkint celebráltassanak, . . . rendeltük azért, hogy ennekutánna az erdélyi octava együtt Partiumbéléiekkal prima Februárii kezdetődjék. A székelységé pedig prima Maji, azon városokban, mint az Approbatában declarálva vannak.”⁵⁾

A fejedelmi táblán indítandó perek rendje szerint, a per indítója a terminus előtt Erdélyben nyolcad, a Partiumban tizenötöd nappal törvényes perbehívó levéllel megidézttette a peres felet s ha az ország határozatai úgy hozták magukkal, bizonyítékaik összegyűjtését a következő terminusig megtehették, amelyen végleges ítéletet hoztak minden további perorvoslás nélkül. Ha valamelyik fél részéről senki sem jelent volna meg, makacssági ítéletet hoztak ellene, de úgy, hogy a betiltó a legközelebbi terminuson mutassa be bizonyítékait, aki ha még akkor sem jelent

¹⁾ Corp. Jur. Hung. Erd. törv. 174. l.

²⁾ E. O. E. XVI. 176. l.

³⁾ Biró V.: Erd. fejed. jogköre. 75. l.

⁴⁾ Corp. Jur. Hung. Erd. törv. 168. l.

⁵⁾ E. O. E., XV. 461. l.

volna meg, a betiltás mellett véghatározatot hoztak az ügyben minden perorvoslat kizárásával.¹⁾ Megtörtént, hogy egyik-másik peres fél nem az igazságnak megfelelően adta elő ügyét a táblán és időhaladék nyérése végett törvénytelen parancsot eszközölt ki a fejedelemtől a maga javára. Az ilyen hamis perlekedőket az 1665 májusi gyulafejevári országgyűlés 200 forint büntetésre ítéli.²⁾

A feleknek jogában állt prokátort küldeni maguk helyett. Ha a prokátor megbízójának ügyét diadalra vitte, akkor ügyfele — mint ezt az 1673 novemberi gyulafejevári országgyűlés határozatából látjuk — pénzzel volt köteles kielégíteni, mert „végeztük, hogy senki is jószágot és jobbágyot örökösképen a prokátoroknak fizetésekben prokátori szolgálatjokért ne conferálhasson, hanem egyébbel fizessen, ha penig pénzzel vagy egyéb fizetéssel nem contentálhatja a prókátorokat egy-egy jobbágyot örökségestől 40 forintban conferálhat az zálogképpen, és nem feljebb, úgy mindazonáltal, hogy mihelt az elzálogosító principalis vagy annak igaz succesor a olyan jobbágyot redimálni akarja, de facto tartozzék sine omni juris processu remittálni.”³⁾ A peres felek személyes megjelenése nem volt minden esetben kötelező, csak a súlyosabb büntetteknel, így a hatalmaskodás öt esetében, a szándékos emberölést foglalások tárgyaló perekben. Ez alól is volt kivétel, amennyiben ha hirtelen fölmerülő decretalis ügy akadályozta a megjelenést, az alperes prókátorral képviseltette magát. Ha valaki személyes megjelenésre kényszerítette volna peres felét, olyan esetben mikor ennek szüksége nem forgott fenn s az alperes meg nem jelenése miatt makacssági ítéletben marasztalták el, aki ha bebizonyította, hogy személyes megjelenésére nem volt szükség, a felperest holt díjban marasztalták el.⁴⁾

A perek hosszú és rövid lefolyásúak lehettek. Mivel leggyakrabban a rövid perfolyamok fordultak elő, ezek eseteit felsorolom: A nagyobb hatalmaskodás öt esetét, a kisebb hatalmaskodásokat, szándékos emberölést, hitbért, jegyajándékot, leánynegyedét, gyámságot, zálogos jószágokat, kötéséket és kötelezéseket, letéteket és becstelenítéseket, hamis feladást, bármily módon idegen kéznél levő levelek és okiratok, nemkülönben a szökevény jobbágyok és szolgák és más az országnak eziránt kelt törvényeiben különösen megjelöltek visszakövetelését tárgyaló ügyek.⁵⁾ Az országgyűlések többször intézkednek a hatalmaskodások felől. Az 1670 decemberi gyulafejevári gyűlés, a felesége jószágán élő birtoktalan nemes hatalmaskodókról intézkedik. Az ilyennek a feleségét meg kell kérdezni, hogy felel-e az uráért, vagy nem. Ha felel, akkor jószágára kiterjed az executio; ha nem felel, „az residentiátlan potentiáriust kössék nyakon s

¹⁾ Corp. Jur. Hung. Erd. törv. 172. l.

²⁾ E. O. E. XIV. 109. l.

³⁾ E. O. E. XV. 347. l.

⁴⁾ Corp. Jur. Hung. Erd. törv. 173. l.

⁵⁾ Corp. Jur. Hung. Erd. törv. 171. l.

míg elégséges kezeset nem állít, a dolognak mivoltához képest tartásák kötve, míg vége szakad a pörnek.“¹⁾ A rövid folyamú perekben az ítélet-ki hirdetés napján a távollevők kára nélkül csak a szóbeli betiltás volt megengedve, azért az ítélőmesterek, ha aznap be nem tiltották az ítéletet, másnap már kiadhatták azt.“²⁾ A hosszú folyamú perekben minden peres két betiltással élhetett,

Mielőtt e fejezetet bevégezném, még meg kell említenem a felség-sértési (nota) pereket. Apafi idejéből több ilyen ismeretes (Zólyomi, Bánfi, Beldi, Barcsai, Paskó). Itt fontos tudnunk, hogy a pártalakulások között könnyű volt bárkit hűtlenséggel vádolni és magának a hűtlenségnek a kritériumát nagyon sokféle politikai vonatkozású cselekményre rá lehetett húzni. A pert rendszeren a fejedelem indította meg, de olyanoknak is adhatott kegyelmet, akiket az ő kezdeményezésére ítélték el. Csak az ő végső szava után lehetett végrehajtani az ítéletet. Kegyelmezési jogát úgy is alkalmazhatta nemes emberrel szemben, hogy jobbágyul adományozta.

Egyes országgyűlések, hogy a fejedelem tekintélyét a rágalmozástól és ócsárlástól megvédjék, szigorú büntetést szabtak ki. Ezt látjuk az 1687 februári fogarasi gyűlésen, melyen megbüntették Biró Bálint nemes, ki Apafi Mihály fejedelmet s vele együtt a tanácsot és a székely nemzetet ócsárolta. Büntetésül elrendelték, hogy gyalázatul szalmasüveget tegyenek fejére, az országgyűlés előtt vonja vissza szavait és a piacon vesszőz-zék meg.“³⁾

A kor, melynek rövid vázát mutattam be, telve volt hibákkal, — ezt a törvényekből láthatjuk, — azonban nem kell azt gondolnunk, hogy erényei nem voltak, hanem ezeket ekkor még nem szokás törvénybe iktatni. A rendek tőlük telhetőleg mindent megtettek, hogy a zivataros években az országot megoltalmazzák.

Ha a Mindenható terveit fürkészni merészeli, talán rájöhetünk arra, hogy szükséges volt Erdélynek ez a megpróbáltatás, mellyel kiérdemelte XVIII. századbeli aránylag nyugalmas napjait. A szenvedésekért mindig csak hálát adhatunk Istennek — ha célját sokszor nem is értjük — és reméljük, hogy most mikor Erdélyünk újra válságos időköt él, kivezeti belőle a szebb magyar jövő felé. De ez nem kis mértékben tőlünk is függ.

¹⁾ E. O. E. XV. 170. l.

²⁾ Corp. Jur. Hung. Erd. törv. 178. l.

³⁾ E. O. E. XIX. 114. l.

Források és idézett művek jegyzéke:

- Acsády Ignác*: Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657—1771) Budapest. 1898. (Szilágyi S.: A magyar nemzet története. VII. köt. Millennaris kiadás.)
- Balás Ilona*: Bornemissza Anna fejedelemasszony élete és kora. Gyoma. 1918.
- Beke Ida*: Erdély társadalma és művelődése stb. Szeged. 1927.
- Joannes Bethlen*: Historia rerum Transilvanicarum. I.-II. köt. Bécs. 1782—83.
- Dr. Biró Vencel*: Az erdélyi fejedelem jogköre. (1571—1690.) Kolozsvár. 1912.
- Dr. Biró Vencel*: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése. (1542—1690.) U. o. 1917.
- Dr. Biró Vencel*: Erdély követei a portán. U. o. 1921.
- Bzenszky Rudolf—Dr. Banner János*: Erdély leírása a XVII. századból. Jászberény. 1913.
- Corpus Juris Hungarici* 1540—1848. évi erdélyi törvények. Budapest. 1900.
- Dr. Erdélyi László*: A székelyek története. Brassó. 1921.
- Dr. Erdélyi László*: Praktikus magyar történelem. Szeged. 1931.
- Dr. Erdélyi László*: Igaz történetet tanítsunk. U. o. 1932.
- Dr. Erdélyi László*: A magyar lovagkor. Budapest. 1932.
- Hadtörténelmi Közlöny* 1895-ös évfolyam.
- Hóman—Szekfű*: Magyar történet. V. köt. Budapest. Év nélkül.
- Kazinczy Gábor*: Apor Péter báró munkái. Pest. 1863.
- Lipták János*: A portai adó története stb. Hely és név nélkül.
- Dr. Lukinich Imre*: Erdély területi változásai a török hódoltság korában. Budapest. 1918.
- Révész Imre*: A magyarországi protestantizmus történelme. Budapest. 1925.
- Szádeczky Béla*: I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása. I. köt. Bornemissza Anna gazdasági naplói. (1667—1690.) Budapest. 1911.
- Századok*. 1884-es évfolyam.
- Szilágyi Sándor*: Erdélyi Országgyűlési emlékek. (E. O. E.) XIII—XX. köt. Budapest. 1888—1897.
- Szilágyi Sándor*: Erdélyország története stb. II. köt. Pest. 1866.
- Szilágyi Sándor*: Rozsnyai Dávid történeti maradványai. Pest. 1867.
- Tarczali Zombory Ida*: Erdély pénz és hadügyei stb. Budapest. 1906.
- Friedrich Teutsch*: Geschichte der Siebenbürger Sachsen. I. Band. Hermannstadt. 1899.
- Toldy Ferenc*: Cserei Mihály historiája. Pest 1852.
- Többek szerkesztésében*: Az erdélyi katolicizmus multja és jelene. Dicső-szentmárton. 1925.
- Történelmi Tár*. 1878 és 1885-ös évfolyam.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Előszó	3
I. Föld és népe.	5
Területi kiterjedés. Határok. Hódoltató törekvések. Partium. Természeti kin-	
csek. Városok. Végvárrendszer. Lakosság: magyar, székely, szász és egyéb	
népek.	
II. Fejedelem és udvara.	11
Apafi választása. A fejedelem, Bornemissza Anna és Teleki Mihály jellem-	
zése. Fejedelmi jogok. Fejedelmi tanács. Apafi környezete és udvarának helye.	
III. Egyházi társadalom, hitélet és szellemi művelődés.	19
A bevett vallások. A görögkeletiek. Vallási sérelmek. Hitéletre vonatkozó tör-	
vények. Közoktatás állapota. Iskolák a katolikusoknál és protestánsoknál.	
IV. Világi társadalom.	25
A nemesség: főnemesek és köznemesek kiváltságai. Jobbágyságok és terheik.	
A székely társadalom. A szászok. Városi polgárság. Közhivatali tisztviselők.	
V. Alkotmány.	29
Az országgyűlés összehívása meghívókkal. A tárgyalás rendje. A fejedelem	
jogai az országgyűlésen. Szavazás. Az országgyűlés jogai.	
VI. Közigazgatás.	32
A közigazgatás szervei és tisztjei. A tisztek feladatai: szökött jobbágyságok	
visszavezetése, nyomkeresés, adóbehajtás és dézsamaszedés, hamispénzverők	
üldözése. A várkerületek közigazgatása.	
VII. Külügy.	37
A töröktől való függés. Apafi viszonya a Portával szemben. A bújdosók	
ügye. A fejedelem összeköttetései a bécsi udvarral. A császár-király követe	
Dunod pater Erdélyben. A Partium megszállása. Buda visszafoglalásának	
következményei. A balázsfalvi szerződés.	
VIII. Hadügy.	48
Várak és véghelyek. Tisztjeik és feladataik. Állandó katonaság. Hadi sza-	
bályzat. Török katonaság, mint a hadsereg kiegészítője. A rendek felkelése.	
Német hadak az országban.	
IX. Adó- és pénzügyek.	53
Az adók. Adókiivetés és beszolgáltatás. Adóhátralékok és felmentések. Fiscalis	
birtokok. Dézsma, harmincad, vámok. Portai adó. A pénz értéke. Pénzverés.	
X. Gazdasági élet.	61
Földművelés és állattenyésztés. Bányászat. Ipar. Kereskedelem. Árszabályo-	
zások. Orientalis Compania. Kiviteli tilalmak. Vásárok. Kereskedők regestruma.	
XI. Biráskodás.	67
Compilatae Constitutiones. A biráskodás forumai. A táblai terminusok. Rövid	
és hosszú folyamú perek. Felségsértési perek. Intézkedések a fejedelem tekin-	
télyének megvédésére.	
Zárószó.	71
Források és idézett művek jegyzéke.	72

ÉLETRAJZ.

Születtem 1910 február hó 22.-én, Nagybecskerekén. (Torontál vármegye) Elemi iskolai tanulmányaimat Budapesten, Lugoson és Nagyváradon végeztem. Az oláh megszállók 1920 őszén szüleimet kiutasították Nagyváradról és ezért Budapestre költöztünk. Középiskolai tanulmányaimat a budapesti VII. kerületi m. kir. állami Madách Imre gimnáziumban végeztem. Ugyanott tettem érettségit és kiegészítő érettségit a görög nyelvből 1929 júniusában. Ezután egy évig, mint karpaszományos folyamőr katonai szolgálatot teljesítettem Budapesten és Szegeden.

1930 szeptemberében a szegedi m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Karára iratkoztam be. Mint történelem-földrajzszakos tanárjelölt, 1932 őszén tettem tanári alapvizsgát. Szaktanulmányaimon kívül a cserkészettel foglalkozom.

„Kolozsvári-szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből.“

Eddig megjelent füzetek:

1. Balogh Albin: A magyar pénz története az Árpádok korában. 1912.
 2. Harkó Gyula: A pénz története Magyarországon 1526—1608. 1912.
 3. Dr. Erdélyi László: Az első állami egyenes adó elmélete. 1912.
 4. Lovas Elemér: Árpádházi B. Margit és kora. 1913.
 5. Boga Lajos: Székelyföld történetirója a XVII. században. 1914.
 6. Dr. Erdélyi László: Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. 1915.
 7. Gregorich Izidor: Társadalom és művelődés Nagy Lajos életrajzában. 1915.
 8. Deák János: Kegyeri jog Magyarországon a reformatioig. 1916.
 9. Kemény József: Társadalom és művelődés Hunyadi Mátyás törvényeiben. 1918.
 10. Halász Imre: A boszorkányhit útja. 1925.
 11. Fehér Ede: Művelődéstörténeti korkép I. Lipót törvényeiben. 1927.
 12. Beke Ida: Erdély társadalma és művelődése az Approbata Constitutiókban. 1927.
 13. Szabó Ferenc: Társadalom, művelődés Zsigmond törvényeiben. 1927.
 14. Metzner Károly: A török dúlás békeévei. II. Mátyás kora. 1928.
 15. Spiegel Mária: II. József kora Magyarországon. 1930.
 16. Elemy Klára: Rudolf király kora Magyarországon. 1930.
 17. Gottesmann Jolán: Művelődéstörténeti tanulmány I. Ferdinánd törvényei alapján. 1930.
 18. Szalkai Zoltán: Széchenyi reformkora. 1931.
 19. P. Boros D. Fortunát: A csíksomlyói 32 confrater. 1932.
 20. Buday Kálmán: Báthory István erdélyi fejedelemsége. 1932.
 21. Tápay-Szabó Gabriella: Szeged erkölcei a XVIII. században. 1933.
 22. Devich Andor: Társadalom és művelődés Miksa király magyar törvényeiben. 1934.
 23. Latzkovits László: Alberik világkrónikájának magyar adatai. 1934.
 24. Halmay István: I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemsége. 1934.
-